

Pappi ja paikallisyhteisö
Käkisalmen läänin luterilainen papisto 1600-luvun lopulla
paikallisyhteisössään tuomiokirjojen valossa

Joensuun yliopisto
Yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta
Historian oppiaineryhmä
Suomen historian pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2008
Kimmo Lukkanen

Tutkimustiedote

Tekijä: Kimmo Lukkanen

Työn nimi: Pappi ja paikallisyhteisö: Käkisalmen läänin luterilainen papisto 1600-luvun lopulla paikallisyhteisössään tuomiokirjojen valossa

Työn laji: pro gradu

Oppiaine: suomen historia

Sivumäärä: 118

Aika: Lokakuu 2008

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan mikrohistoriallista lähestymistapaa ja kysymyksenasettelua käyttäen Ruotsin suurvallan Itä-rajalla sijainneen Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papistoa paikallisyhteisössään 1600-luvun lopulla. Näkökulmana on tutkia papiston sosiaalisia suhteita sekä vuorovaikutusta paikallisyhteisössä tuomiokirjoista välittyvän kuvan perusteella.

Kysymyksenä ovat millaiseksi muodostuivat papiston suhteet toisiin kirkonmiehiin sekä muihin paikallisyhteisön jäseniin kuten talonpoikiin ja kruununhallinnon edustajiin. Mitkä tekijät vaikuttivat ja muokkasivat noita suhteita. Tutkimuksessa papiston ja paikallisyhteisön suhteisiin poraudutaan kolmen osittain toisiinsa kietoutuvan teeman kautta, jotka nousivat esiin tuomiokirjoista ja jotka määrittivät noita suhteita: 1. kunnia, maine ja väkivalta. 2. maanomistusolot ja toimeentulo. sekä 3. viranhoitoon liittyvät kysymykset.

Papiston suhteet paikallisiin toimijoihin muodostuivat pitkälti henkilökohtaisten suhteiden ja ominaisuuksien kautta. 1600-luvun yhteiskunnassa henkilön kunnia ja maine sekä kolmisäätyopin mukainen säätyideologia näyttelivät suurta osaa yksilöiden välisessä jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Kunnian ja maineen merkitys tuli esille esimerkiksi pappissäädyn sisäisissä suhteissa papiston turvautuessa konfliktitilanteessa väkivaltaan ja kiistakumppanin maineen mustaamiseen yhteisön silmissä. Papiston ja maalista valtaa pitäjällä edustaneiden veronvuokraajien suhteet olivat usein kireät pitkälti henkilökohtaisten erimielisyyksien johdosta. Tästä seurasi se, että ja kirkollisen vallan yhteistyötä pitäjän hallinnoimisessa ei aina toiminut, vaan osapuolet keskittyivät kiistelemään keskenään hankaloittaen toistensa toimintaa ja viranhoidtoa yhteisössä.

Paikallistasolla ilmenneet erimielisyydet kirkollisen ja maallisen esivallan välillä vaikutti myös siihen, millaiseksi muodostuivat seurakuntalaisten ja heidän sielunpaimenensa suhteet. Papistoa luonnehti yleisesti tietty ”rahvaanomaisuus” mikä näkyi niin papiston käytöksessä kuin siinä millaiseksi kanssakäyminen yhteisön eri sosiaaliryhmien välillä muodostui. Papisto oli niin sosiaalisesti kuin taloudellisesti sidoksissa paikallisyhteisöön ja maanomistus- ja toimeentuloon liittyvät kysymykset vaikuttivat papin ja yhteisön väliseen vuorovaikutukseen.

Erimielisyydet maallisen vallan edustajien kanssa johti paikoin siihen, että papisto olikin sängen läheisissä väleissä seurakunnan rahvaan kanssa. Talonpojat ja pappi löysivät tarvittaessa toisistaan tukijan. Rahvas ja pappi toimivatkin usein yhdessä veronvuokraajaa vastaan. Tämä vaikutti puolestaan papin viranhoidollisiin ja toimeentuloon liittyviin kysymyksiin. Samalla kun maallinen esivalta puuttui yhteisön harmoniaa rikkovan papin viranhoitoon, saattoi rahvas puolestaan tukea esivallan kannalta sopimattomasti käyttäytyvää pappia. Kirkonmiehet joutuivat tasapainoilemaan pitäjänrahvaan ja maallisen esivallan välillä.

1. JOHDANTO	3
1.1 AIHE JA AIKAISEMPI PAPISTOTUTKIMUS	3
1.2 SOSIAALISTEN SUHTEET, VERKOSTOT JA YHTEISÖTUTKIMUS	8
1.3 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA METODI.....	12
1.4 TUOMIOKIRJAT HISTORIAN TUTKIMUKSEN PUNTARISSA.....	16
2. PAPISTO JA TOIMINTAYMPÄRISTÖ	19
2.1 TUTKIMUSALUEEN ERIKOISPIIRTEET – KÄKISALMEN LÄÄNI 1600-LUVULLA	19
2.2 KIRKON ORGANISAATIO JA VIRKAKUNTA KÄKISALMEN LÄÄNISSÄ	22
2.3 PAPISTO SUURVALTA-AJAN YHTEISKUNNASSA – SÄÄTYASEMA JA IDEOLOGIA STATUKSEN MUODOSTAJANA	27
3. KUNNIA, MAINE JA VÄKIVALTA SUHTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ.....	32
3.1 MAINEEN MERKITYS 1600-LUVUN YHTEISÖSSÄ	32
3.2 KIRKKOHERRAN JA KAPPALAISEN HÄILYVÄ RAUHA – KIISTAA OIKEUKSISTA, ARVOVALLASTA JA TOIMEENTULOSTA	36
3.3 KUNNIANLOUKKAUKSET ASEENA TAISTELUSSA VIRASTA JA ARVOVALLASTA	43
3.4 GUSTAF SINKKO – ”PAPPIHEITTO KIRKONMIES”	49
4. PAPPI, KRUUNUNMIEHET JA RAHVAS – PAPISTO PUUN JA KUOREN VÄLISSÄ.....	53
4.1 PAPISTO JA SÄÄTYLÄISTÖ – HENGELLINEN JA MAALLINEN VASTAKKAIN	54
4.2 ARRENDAATTORI RAHVASTA PUOLUSTAMASSA – VIRKAVIRHEET SUURENNUSLASIN ALLA	62
4.3 PAPISTO, LAUTAMIEHET JA PAIKALLISHALLINNON EDUSTAJAT – KENEN PUOLELLA SEISOT	67
4.4 PAPIN JA RAHVAAAN LÄHEISET SUHTEET	71
5. MAANOMISTUSSUHTEET JA TOIMEENTULO KONTAKTIEN MÄÄRITTELYSSÄ.....	77
5.1 PAPIN OIKEUDET JA PALKKASAATAVAT	77
5.2 SEURAKUNTALAISTEN PATISTELU PAPPILAN RAKENNUSPUUHIIN	82
5.3 TAVOITTEENA OMA TUPA – ONGELMAT PAPPILAN HANKINNASSA	84
5.4 PAPPI, RAHVAS JA PORVARI – KIISTA KASKESTA, PELLOISTA JA NIITYISTÄ	89
5.5. KUKA ASUU PAPPILASSA – OMISTUSSUHTEET PAPISTON KESKEN	94
5.6 KAUPPA JA VELKASUHTEET.....	97
6. PAPPI PAIKALLISYHTEISÖSSÄÄN – HURSKAS KIRKONPALVELIJA VAI KIUSANKAPPALE	104
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	112
LIITTEET	117

1. Johdanto

1.1 Aihe ja aikaisempi papistotutkimus

Tämän tutkimuksen aiheena on perehtyä papiston ja seurakuntalaisten välisiin kontakteihin ja suhteisiin 1600-luvun lopulla tuomiokirjojen antaman kuvan perusteella. Tutkimusalueena on Ruotsin valtakunnan itä-rajalla sijainnut Käkisalmen läänin pohjoinen voutikunta. Alueen syrjäinen sijainti sekä sen hallinnolliset erikoisolosuhteet tekivät siitä valtakunnan ydinalueista monella tapaa erottuvan kokonaisuuden.¹ Käkisalmen läänin papistollakin on sanottu olleen myös omat erikoisuutensa, jotka vaikuttivat siihen millaiseksi papin ja seurakuntalaisten väliset suhteet muodostuivat. Kreivi Per Brahe totesi tarkastaessaan läänin oloja 1630-luvun lopulla alueen seurakuntien pappien olevan rahvaanomaisia miehiä jotka ”kuluttivat aikaansa oluttuvissa tupakkapiippu kädessään”.² Tässä tutkimuksessa perehdytään siihen millaisista miehistä papisto Käkisalmen läänissä koostui 1600-luvun lopulla ja millaiset suhteet noilla miehillä oli seurakuntaansa.

Tämän tutkimuksen ydinkysymyksenä on tarkastella Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papiston sosiaalisia suhteita sekä vuorovaikutusta paikallisyhteisössä. Tutkimuksessa tarkastellaan tuomiokirjoista välittyvän kuvan välityksellä papiston suhteita toisiin kirkonmiehiin sekä muihin paikallisyhteisön jäseniin kuten talonpoikiin ja kruununhallinnon edustajiin. Samalla tarkastelun kohteena on luonnollisesti myös papin rooli ja asema yhteisössään. Papisto oli merkittävä ja vaikutusvaltainen ryhmä 1600-luvun yhteiskunnassa niin paikallistasolla seurakunnan johtohahmona kuin valtakunnan tasolla poliittisena vaikuttajana. Papisto vaikutti myös omalta osaltaan siihen, että Ruotsin valtakunta saavutti suurvalta-aseman 1600-luvun kuluessa. Papisto oli ryhmä joka joutui paikallistasolla tasapainoilemaan rahvaan ja kruununnesivallan välillä. Seurakunnassaan kirkkoherra oli pitäjän hengellinen johtaja, joka valvoi yhdessä kruunun virkamiesten kanssa ihmisten maallista vaellusta kirkkokurin sekä puhdasoppisuuden periaatteiden avulla, jotka korostivat hierarkkista yhteiskuntajärjestystä sekä esivallan kunnioitusta. Pappi oli näin ollen herra seurakunnassaan niin hengellisten kuin maallistenkin asioiden osalta.³

¹ Tutkimusalueen ja -kohteen tarkempi määrittely myöhemmin.

² Laasonen 1967, 26.

³ Aalto, 1996, 12, 35; Aalto 1998, 50–52; Karonen 2001, 230–234, 243–247.

Esivallan roolin lisäksi pappi nähtiin myös laumansa opastajana ja puolustajana, jolta saatiin niin hengellistä kuin maallistakin opastusta sekä tarpeen vaatiessa turvaa esimerkiksi kruununhallinnon kohtuuttomia vaatimuksia kohtaan. Toimiessaan sekä hengellisen, että maallisen vallan edustaja papistolle syntyi paikallisyhteisössä myös tietynlainen välittäjän ja sovittelijan rooli rahvaan ja kruununhallinnon välissä.⁴ Seurakuntapapiston odotettiin toimivan myös esikuvana seurakuntalaisilleen ja opastavan omalla esimerkillään rahvasta hyvään kristilliseen elämään. Jotta tämä olisi ollut mahdollista, kirkkolaki edellytti papistolta ja heidän perheiltään esimerkinomaista ja nuhteetonta elämää ja käytöstä.⁵

Seurakunnan pappi toimi paikallisyhteisössä rahvaan ja kruununhallinnon välimaastossa mutta kuului itse samalla pitäjän johtohenkilöihin. Papiston keskeisestä asemasta johtuen ulottuivat papin kontaktit yhteisön arvoasteikon alimmalla portaalla olevasta loisesta ja kerjäläisestä yhteisön huipulla olevaan paikalliseen eliittiin. Millaiseksi muodostuivat papin suhteet seurakuntalaisiin ja toisiin pappeihin ja millaiselta papin asema paikallisyhteisössä näyttää, kun sitä tarkastellaan lähemmin paikallistason kontaktien kautta, tässä tapauksessa syrjäisen Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papiston avustuksella.

Tutkimuksen aihepiiriä on tutkittu laajasti, sillä papistosta ja kirkosta 1600-luvulla on kirjoitettu monissa eri yhteyksissä. Varsinkin yleisiä kirkollisia oloja kyseisenä aikana on tutkittu suhteellisen runsaasti. Papiston roolia yhteiskunnassa on pohdittu melko paljon siitä näkökulmasta, millainen vaikutus papistolla oli valtakunnan politiikkaan sekä kuinka pappissääty on ollut mukana keskitetyn hallinnon rakentamisessa. Myös papiston roolia maallisen hallinnon osana on tarkasteltu eri tutkimuksissa. Vaikka Käkisalmen läänin käräjäpöytäkirjoista löytyviä tapauksia papistosta on käytetty suhteellisen runsaasti eri tutkimusten lähdemateriaaleina, ei tarkempaa analyysiä papiston kontakteista paikallisyhteisössä tapausten pohjalta ole vielä tehty. Huomion keskipisteenä ovat pääasiassa olleet kirkolliset olot ja pappissääty yleisellä tasolla. Varsinkin papistoa koskeva paikallishistoriallinen tutkimus on suurelta osin keskittynyt Käkisalmen läänin osalta käsittelemään luterilaisten seurakuntien syntyä ja vakiintumista alueelle sekä kirkon aineellisia oloja.⁶ Papiston tutkimus on usein yrittänyt luoda yhtenäisen kuvan papistosta

⁴ Esim. Laasonen 1967, 37–39; Aalto 1998, 52–54; Laine 1995, 164.

⁵ Laine 1995, 137–138.

⁶ Esim. Björn 1991; Juvonen 1990; Kauppinen et. al. 1994; Saarela 1932.

suurilla alueilla, jättäen paikalliset erot pitkälti huomiotta. Tutkimukset ovat keskittyneet pitkälti tarkastelemaan papistoa säätyasemastaan käsin⁷.

Sosiaalishistoriallisen, papiston roolia yhteiskunnassa tarkastelevan tutkimuksen uranuurtaja on Gunnar Suolahti, joka on tutkinut Suomen papistoa pääasiassa henkilöbiografisen aineiston pohjalta. Suolahti tarkastelee tutkimuksessaan ”*Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*” (1919) pappissukujen syntyä, sukunimen muodostusta sekä sukujen liikkeitä. Hän tarkastelee myös papin asemaa, roolia ja tehtäviä seurakunnassa sekä rahvaan ja papiston välisiä suhteita ja kanssakäymistä. Suolahti tarkastelee myös papiston taloudellista asemaa sekä elinolosuhteita. Suolahti keskittyy kuitenkin lähinnä Etelä- ja Länsi-Suomen papistoon jättäen Karjalan ja Käkisalmen läänin alueen vähemmälle tarkastelulle. Kaiken kaikkiaan Suolahden tutkimus on klassikko puhuttaessa 1600- ja 1700-luvun papistosta.

Mikko Juvan ”*Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina 1600–1808*” (1955) edustaa myös varhaisempaa papistotutkimusta. Juva käsittelee tutkimuksessaan varsin laajasti papiston asemaa ja kirkollisen hallinnon organisaatiota Varsinais-Suomen osalta. Juvan tutkimus on hyvä perusteos puhuttaessa 1600-luvun papistosta.

Uudemman polven papistotutkimusta ovat tehneet Seppo Aalto ja Esko M. Laine. He ovat tarkastelleet papistoa sosiaalisena ryhmänä ja tämän ryhmän roolia suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Molemmat ovat käyttäneet lähdeaineistonaan tuomiokirjoja. Heidän tutkimuksensa keskittyy pitkälti papiston rooliin kruununhallinnon osana ja sen tukijana. Aallon tutkimus ”*Kirkko ja Kruunu siveellisyyden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*” (1996) keskittyy tarkastelemaan kirkon tehtävää kansan siveellisyyden vartijana ja seksuaalisen käyttäytymisen säätelijänä. Aalto painottaa kirkon ja kruunun yhteistoimintaa rahvaan kaitsemisessa. Pappien tuli toimia myös ideologisenä mielipiteen muokkaajana esimerkiksi saarnan ja kirkkokurin avulla.⁸ Aalto jatkaa samoilla linjoilla myös artikkelissaan ”*Uskonnon, kirkon ja papiston vaikutus 1500-luvun ja 1600-luvun yhteiskunnassa*” (1998). Artikkelissaan Aalto kiinnittää huomiota myös papiston välittäjän rooliin paikallisyhteisössä rahvaan ja kruununhallinnon välillä.

⁷ Kärpänen 2000, 8.

⁸ Aalto 1996, 140–141.

Papiston roolia yhtenäisyyden ylläpitäjänä sekä sen luojana valtakunnan politiikassa 1600- ja 1700-lukujen levottomina aikoina on tutkinut Esko M. Laine teoksessaan ”*Yksimielisyyys – sota – pietismi: Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*” (1996). Tutkimuksessa Laine selvittää kuinka tärkeä rooli papistolla oli valtiovallan politiikan legitimoinnissa rahvaalle, varsinkin silloin kun kyse oli sotaan lähdöstä ja siihen liittyvistä verotuksen koventumisesta. Vaikka papisto ei yksimielisesti tukenutkaan sotapolitiikkaa ja monet toivoivat rauhaa, sen uskollisuus kruunua ja sen toimia kohtaan ei horjunut. Varsinkin sotaonnen kääntyessä huonompaan suuntaan papistolla oli merkittävä rooli rahvaan pitämisessä myötämielisenä sotaponnistelija kohtaan. Laineen tutkimuksesta käy hyvin ilmi kuinka tärkeä rooli papistolla oli 1600-luvun yhteiskunnassa sielunpaimen roolin lisäksi myös maallisella areenalla.

Esko M. Laine on tarkastellut papiston roolia ja asemaa myös artikkelissaan ”*Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla*” (1995), jossa hän kuvaa, kuinka papisto ja kirkko nivoutuivat maallisen hallinnon kanssa yhteen 1600-luvun kuluessa. Lisäksi Laine tarkastelee lyhyesti papiston elämää ja suhteita talonpoikaisväestöön, porvareihin ja aateliin. Laine toteaa, että papisto, joka eli lähellä talonpoikaisväestöä oli itsekin ”talonpoikainen” niin käytökseltään kuin elintavoiltaan.

Lähellä omaa tutkimustani niin aiheen kuin mikrohistoriallisen lähestymistavan osalta on Seppo Kärpäsen vuonna 2000 tekemä pro gradu tutkielma ”*Esivalta, pappi ja paikallisyhteisö: Perniön kirkkoherrat Perniön pitäjyhteisössä 1645–1700*”. Tutkimuksessaan Kärpäsen tarkastelee Lounais-Suomessa Turun lähistöllä olevan Perniön papistoa neljän eri kirkkoherran kautta. Myös Kärpäsen käyttää yhtenä pääasiallisena lähteenään kihlakunnan tuomiokirjoja. Tutkimuksessaan hän tarkastelee kirkkoherrojen asemaa ja roolia paikallisyhteisössä sekä sitä, kuinka se muuttuu vuosisadan kuluessa. Vaikka tutkimuksen kohteena ovat vain neljä eri kirkonmiestä, pystyy Kärpäsen tuomaan hyvin esille yleistä papin roolista henkilökohtaisten piirteiden alta. Kärpäsen työ eroaa omasta tutkimuksestani, koska Perniö sijaitsi keskeisellä paikalla ja sieltä olivat hyvät kulkuyhteydet niin Turkuun kuin Tukholmaan. Tämä taas merkitsi sitä, että Perniöön hakeutuva papisto oli hyvin koulutettua ja hyvistä suvuista lähtöisin. Perniön kirkkoherat edustivat näennäisesti valtakunnan pätevintä pappisainesta. Käkisalmen läänissä, joka oli valtakunnan periferiaa, tilanne oli periaatteessa päinvastainen.

Käkisalmen läänin papistoa ja sen kirkollisia oloja on tutkinut muun muassa Pentti Laasonen. Hänen tutkimuksensa ”*Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kulttuuri Ruotsin vallan aikana*” (1967) käsittelee nimensä mukaisesti Pohjois-Karjalan kirkollisia oloja 1600- ja 1700-luvuilla. Laasonen tarkastelee monipuolisesti eri kirkollisen elämän osa-alueita, kuten luterilaisen seurakunnan syntyä Käkisalmen lääniin, luterilaisuuden juurtumista alueelle, seurakunta elämää, kirkon hallintoa sekä talouselämää. Kirkon ja papiston suhteet tavalliseen kansaan ovat myös tarkastelun kohteena. Laasonen tutkimuksessa korostuu Käkisalmen läänin papiston ero valtakunnan muuhun papistoon nähden.

Veijo Saloheimon kirjoittamassa ”*Pohjois-Karjalan historia II*” (1976) -tutkimuksessa, joka käsittää ajanjakson 1617–1721, käsitellään alueen kirkollisia oloja ja papistoa kahdessa eri vaiheessa. Ensimmäinen tarkastelujakso sijoittuu aikaan ennen niin sanottua ruptuurisotaa. Saloheimo keskittyy kuvaamaan luterilaisten seurakuntien syntyä ja kirkollisten olojen kehittymistä Pohjois-Karjalassa. Toinen kirkollisten olojen tarkastelujakso sijoittuu taas aikaan jälkeen ruptuurisodan aina vuoteen 1721 asti. Saloheimo käsittelee tutkimuksessaan niin kirkon hallintoa, virkakuntaa, kirkkorakennuksia kuin seurakuntaelämääkin. Hän käsittelee papiston ja rahvaan välisiä suhteita käyttäen apuna tuomiokirja aineistoa. Saloheimo on myös koonnut hyödyllisen listan alueen kirkkoherroista ja kappalaisista kyseiseltä ajanjaksolta. Saloheimo on käsitellyt papistoa myös paikallishistoriallisissa tutkimuksissaan ”*Pielisjärven historia I*” (1954) ja ”*Pälkjärven historia*” (1963). Samaan paikallishistorialliseen, papistoa tuomiokirjojen pohjalta kuvailevaan, tutkimukseen kuuluu myös Erkki Kuujon ”*Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*” (1963).

Kimmo Katajala on sivunnut Käkisalmen läänin papiston roolia paikallisyhteisössä tutkimuksessaan ”*Nälkäkapina: Verovuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*” (1994). Katajala keskittyy pohtimaan papiston roolia Käkisalmen läänissä tapahtuneiden talonpoikaislevottomuuksien synnyssä. Monilla paikkakunnilla papisto osallistui aktiivisesti talonpoikien apuna veronvuokraajien vastustamiseen käräjöimällä heitä vastaan sekä auttamalla talonpoikia valituskirjeiden teossa ja niiden perille toimittamisessa. Alueen papisto suhtautui veronvuokraajien toimiin useimmin kielteisesti kuin hyväksyvästi. Papiston käytös näyttääkin monesti esivallan näkökulmasta katsottuna järjettömältä, yhteiskunnan ”neljän säädyn harmonian” rikkovalta toiminnalta. Kuitenkin pappien käyttäytymiseen johtaneet motiivit löytyvät sangen selkeinä. Pappien toimet johtuivat usein henkilökohtaisesta kaunasta

verovuokraajia kohtaan. Papiston asettuminen talonpoikien puolelle johtui myös alueella vallinneista hyvistä pappien ja rahvaan välisistä suhteista.

1.2 Sosiaalisten suhteet, verkostot ja yhteisötutkimus

Papistoa käsittelevän tutkimuksen lisäksi omaan tutkimusaiheeseen liittyy läheisesti useilla eri tieteenaloilla harjoitettu sosiaalisten suhteiden ja verkostojen tutkimus. Sosiaalisten verkostojen tutkimus sai alun perin alkunsa 1930-luvulla A.R. Radcliffe-Brownin antropologisten tutkimusten pohjalta, jonka jälkeen hänen käsitettään sosiaalisen elämän verkostoista ja kudelmista kehitettiin edelleen pitkälti sosiologian, etnologian ja antropologian piirissä.⁹ Historian alalla yksilöiden ja yhteisöjen sosiaalisia suhteita on tutkittu vuosikymmenten ajan, mutta vasta mikrohistoriallisen historiantutkimuksen nousun myötä 1990-luvulta lähtien on pohjoismaissa virinnyt voimakas kiinnostus erilaisten pienryhmien ja yhteisöjen, kuten sukujen, perheiden, ammattikiltojen ja yhteiskunnallisten instituutioiden historiaan ja se tutkimukseen.¹⁰ Näkökulmana on tällöin ollut tarkastella yksilöä, yhteisöä tai ryhmää sen sosiaalisen vuorovaikutuksen ja kontaktien muodostuksesta käsin.

Yksilöiden ja yhteisöjen välistä vuorovaikutusta, kontakteja sekä sosiaalisia verkostoja on perinteisesti hahmotettu tarkastelemalla yhteisöjen avioliittokenttiä, sukulaisuussuhteita, sekä kaupan ja tavaravaihtoon perustuvaa vuorovaikutusta. Sosiaalisten verkostojen on nähty antavan turvaa kriisiaikoina ja sukustrategioina tarkasteltuna hyvin rakentuneet verkostot ovat mahdollistaneet yksilön sosiaalisen nousun.¹¹ Esimerkiksi Mirkka Lappalainen on tutkinut sukuverkostojen ja kontaktien vaikutusta Creuz-suvun nousulle keskeiseen asemaan valtakunnan hallinnossa 1600-luvulla.¹²

Ihmisten välisiä kontakteja ja sosiaalisia suhteita tarkastelevassa tutkimusperinteessä historian alalla voidaan havaita kaksi erilaista lähestymistapaa. Tutkimuskohteena on ollut jokin suhteellisen laaja alueellinen kokonaisuus kuten kylä, pitäjä tai kaupunki. Tutkimuksissa on pyritty hahmottamaan yhteisön ja sen jäsenten sisä- ja ulkosuhteita ja niiden välisiä vuorovaikutussuhteita. Tällöin suhteita ja kontakteja on hahmoteltu laajan tutkimusaineiston avulla käyttäen lähinnä kvantitatiivisia menetelmiä ja aineistoja. Lisäksi kertovia aineistoja,

⁹ Scott 1991, 4–5.

¹⁰ Piilahti 2007, 17.

¹¹ Heikkinen 1993, 34; Piilahti 2007, 16.

¹² Lappalainen 2005.

kuten tuomiokirjoja on käytetty usein kvantitatiivisten aineistojen tapaan. Tällöin tutkimus on myös saattanut kattaa pitkän ajanjakson. Esimerkiksi David Warren Sabean on tutkinut saksalaisen Neckarhausenin kylän sukulaisuus- ja kontaktiverkostoja vuosina 1700-1870 käyttäen lähteenä pääasiassa 4000 perheen genealogisia tietoja. Hän tarkastelee kotitalouksien ja yksilöiden sukulaisverkostoja muun muassa avioliittostrategioiden, maanomistussuhteiden sekä perimyksen ja lasten nimeämiskäytäntöjen kautta.¹³ Örjan Simonson puolestaan on tarkastellut tutkimuksessaan ”*Den locala scenen*” sitä kuinka Torstunan kihlakunta toimi paikallisyhteisönä 1600-luvun Ruotsissa. Hän tarkastelee yhteisön suhteiden muodostumisen logiikkaa mm. siltä kannalta, kuinka paikallisyhteisö alueena toimi yhteenkuuluvuuden luojana yhteisön sisällä. Simonson päätyy siihen lopputulokseen, että kihlakunnan muodostama alue toimi kontaktikenttänä. Kontaktien määrä yksilöiden välillä oli suurinta kun he asuivat enintään 6-7 km päässä toisistaan. Välimatkan kasvaessa myös kontaktit vähenivät.¹⁴

Kotimaisista tutkijoista Kari-Matti Piilahti¹⁵ on tutkinut Valkealan pitäjän kontaktikenttiä ja suhdeverkostoja vuosina 1630–1750. Tutkimuskohdettaan hän tarkastelee totuttuun tapaan avioliittojen, ruoka- ja perhekuntien kontaktien sekä taloudellisten kontaktien ja suhteiden kautta. Piilahden mukaan ruokakuntien välisessä vuorovaikutuksessa oli olennaista minimoida sekä ulkoisten, että sisäisten seikkojen vaikutus ruokakunnan toimeentulolle. Tämä merkitsi käytännössä työvoiman saannin turvaamista varmistamalla riittävät kontaktit toisiin ruokakuntiin.¹⁶ Tämänkaltaisissa tutkimuksissa on saatu kattava kuva alueen kontaktiverkostoista ja niiden eri toimijoista ja eri tekijöistä, jotka määrittelevät toimijoiden välisiä suhteita. Bonnie H. Erickson on kutsunut tällaisia tutkimuksia ns. kokonaisverkoston tutkimuksiksi.¹⁷

Toinen lähestymistapa kontaktien ja suhteiden tutkimuksessa on ollut tutkia pienempää kokonaisuutta kuten ammattiyhteisöjä, tiettyä sukua tai sosiaalista ryhmää. Esimerkiksi Anni Kallio on tutkinut Turun räätäleiden ammattikunnan ja yhteisön koostumusta ja sitä, kuinka sen sosiaaliset suhteet ja kontaktit muodostuivat vuosina 1625–1665. Kallion lähestymistapa on mikrohistoriallinen siinä mielessä, että hän keskittyy kuvamaan suhteellisen pienen

¹³ Sabean 1998.

¹⁴ Simonson 1999, 237–238.

¹⁵ Piilahti 2007.

¹⁶ Piilahti 2007, 278.

¹⁷ Erickson 1997, 150.

ihmisjoukon sosiaalisia suhteita mahdollisimman perusteellisesti identifioimalla henkilöitä nimen perusteella useammasta eri lähteestä ja muodostamalla näin kuvan henkilön sosiaalisista suhteista.¹⁸ Toinen esimerkki tämankaltaisesta lähestymistavasta on Mirkka Lappalaisen pro gradu tutkielma, jossa hän tarkastelee kruunun ja paikallishallinnon suhdetta sekä hallinnon kehitystä Porvoon kihlakunnassa 1600-luvun alussa Botved Hansson nimisen paikallisen mahtimiehen elämäntarinan kautta.¹⁹ Lappalainen jatkaa samaa yksilölähtöistä suhteiden ja kontaktien tutkimista väitöskirjassaan tutkimalla Creuz-suvun nousua mahtiaatelisten joukkoon 1600-luvulla. Lappalaisen mukaan yksi merkittävä tekijä, joka mahdollisti suvun nousun korkeaan asemaan, olivat valtakunnan johtohenkilöihin taitavasti solmitut patronus–klientti suhteet. Yhteistä näille tutkimuksille on se, että niissä tarkastellaan suhteellisen pienen joukon sosiaalisia suhteita sekä ajan ilmiöitä yhden tai useamman keskushenkilön kautta, käyttäen lähteenä pääasiassa kvalitatiivista aineistoa.

Sosiaalisia suhteita ja verkostoja tutkittaessa lähtökohtana on hahmottaa yksilöiden ja yhteisöjen välisiä suhteita ja mahdollisia lainalaisuuksia, joiden varaan nämä rakentuvat. Suhdeanalyysin keskeinen teema on ollut hahmottaa kontakteja kahden tai useamman toimijan (tahon) välisenä suhdejoukkona eli verkostona. Tarkasteltavat suhdejoukot syntyvät henkilöiden välisen vuorovaikutuksen seurauksena. Sosiaalinen verkosto kuvaa sitä, kuinka eri toimijoiden sosiaaliset suhteet ovat linkittäneet nämä toimijat keskenään yhteen. Toimijoina voivat esimerkiksi olla ihmiset, yhteisöt, ammatilliset yhteenliittymät tai vaikka niinkin isot yksiköt kuten kaupunkivaltiot. Yhdistävänä tekijänä taas voi olla sukulaisuus, kaupankäynti tai esimerkiksi sotilaallinen liittosuhde.²⁰

Sosiaalisten verkostojen hahmottamisessa voidaan käyttää kahta erilaista tapaa. Kuten jo aiemmin tuli esille kontakteja ja suhteita voidaan tarkastella ”kokonaisverkostona” ottamalla tarkastelussa huomioon kaikki verkostossa toimivat toimijat ja näiden toimijoiden väliset suhteet. Esimerkiksi tällä keinolla voidaan selvittää jonkin ammattikunnan tai killan toimintaa ja sosiaalisia suhteita. Toinen vaihtoehto on ottaa tarkastelun lähtökohdaksi yksi ”keskustoimija” (henkilö), jonka ympärille sosiaalinen verkosto rakentuu siten, että kaikki muut toimijat ovat yhteydessä keskushenkilöön ja yhteydet toimijoiden välillä kulkevat keskushenkilön kautta. Tällainen egosentrinen lähestymistapa on erityisen käyttökelpoinen

¹⁸ Kallio 2000.

¹⁹ Lappalainen 1998.

²⁰ Erickson 1997, 149; Piilahti 2007, 13, 31.

silloin kun lähteet ovat puutteelliset koko sosiaalisen verkoston tutkimiselle ja rakentamiselle.²¹

Koska tässä tutkimuksessa tutkimuskohteena ovat nimenomaan papisto paikallisyhteisön jäsenenä sekä papin ja tuon yhteisön väliset suhteet ja kontaktit, tutkimuskohteeseen olennaisesti liittyvä käsite on yhteisö ja ennen kaikkea paikallisyhteisö. Perinteisesti yhteisö on käsitetty kolmella eri tavalla. Se on voitu käsittää alueellisesti rajattuna yksikkönä, sosiaalisen vuorovaikutuksen yksikkönä tai yhteenkuuluvuuteen viittaavana käsitteenä.²² Mikään näistä kriteereistä ei yksinään riitä paikallisyhteisön määrittelyyn, mutta yhdistettynä kyseiset ominaisuudet päästään lähelle paikallisyhteisön käsitettä. Örjan Simonsson on määritellyt yhteisön koostuvan ihmisistä, joita yhdistää sosiaalinen, merkityksellinen kanssakäyminen ja vuorovaikutus.²³ Tiiviiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen tarvitaan jokapäiväisiä kontakteja, joten yksilöiden tulee asua suhteellisen lähellä toisiaan, jotta nämä kontaktit olisivat mahdollisia. Paikallisyhteisön voidaan näin katsoa koostuvan maantieteellisesti rajatusta alueesta kuten kylästä, kihlakunnasta tai pitäjästä. Tällöin paikallisyhteisön piirteisiin kuuluvien henkilöiden välinen tiivis vuorovaikutus ja arkipäivään kuuluva yhteisyys sekä naapuruus ja läheisyys on mahdollista. Lisäksi esimodernin paikallisyhteisön tunnusmerkinä on pidetty yhteisön suhteellisen homogeenistä rakennetta.²⁴

Maaseudun paikallisyhteisöt 1600-luvulla on mielletty homogeenisiksi ja sangen tiiviiksi kyläyhteisöiksi, joiden yhtenäisyyden perustana oli pitkälti se, että yhteisön jäsenet tunsivat toisensa ja olivat tiiviissä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa keskenään. Ihmisten välinen vuorovaikutus oli välitöntä ja henkilökohtaista. Varhaisen uuden ajan paikallisyhteisön jäsenten onkin katsottu eläneen korostuneen yhteisöllistä elämää. Korostuneen yhteisöllinen elämä johtui siitä, että vielä 1600-luvulla yksityisen ja julkisen elämän piirit olivat vasta eriytyneissä toisistaan, eikä nykyisen kaltaista henkilön ja perheen yksityisyyttä erotettuna julkisesta elämästä vielä tunnettu. Monet myöhemmin yksityisyyden piiriin kuuluneet arkipäivän toimet suoritettiin julkisesti. Lisäksi yhteisössä, jossa jokainen tunsu toisensa, henkilön tekemisiin kiinnitettiin tarkempaa huomiota kuin yhteisössä, jossa jäsenten määrä ja anonymiteetti on suuri.²⁵ Ihmisten väliset suhteet paikallisyhteisössä ei kuitenkaan aina olleet läheisiä tai edes sopuisia. Simonssonin mukaan tärkeintä oli suhteiden välittömyys ja suoruu.

²¹ Erickson 1997, 151.

²² Lehtonen 1990, 17.

²³ Lehtonen 1990, 25; Simonsson 1999, 46.

²⁴ Simonsson 1999, 44, 46

²⁵ Eilola 1997, 96; Vilkuna 1996, 73–74.

Pohtiessaan sitä, kuinka paikallistasolla kruunun ja kirkon edustajat nivoutuivat paikallisyhteisöön kuuluessaan samalla valtion hallinto-organisaatioon, Simonsonin toteaa että, valtionhallinnon ja kirkon nivoutuminen paikallisyhteisöön oli suorassa suhteessa näiden toimijoiden sosiaalisen vuorovaikutuksen määrään ja laatuun paikallisten ihmisten kanssa. Simonson käsittääkin paikallisyhteisön enemmänkin sosiaalisena ympäristönä kuin yhteenkuuluvuutena.²⁶

1.3 Tutkimustehtävä ja metodi

Papiston asemaa ja kontakteja paikallisyhteisössään tarkasteleva tutkimus sijoittuu mikrohistoriallisen tutkimuksen kenttään niin tutkimustehtävän, lähdeaineiston kuin metodinkin osalta. Antero Heikkinen on määritellyt mikrohistoriallisen tutkimuksen tyypillisimmäksi kohteeksi ihmisen pienyhteisössään. Heikkinen määrittelee pienyhteisön sosiaalisten suhteiden verkostoksi, jonka säikeet ja kokonaisuus on tarkoitus saada selville kohdetta tutkimalla.²⁷ Tässä tutkimuksessa pienyhteisönä toimii papin hallinnoima seurakunta ja siihen kuuluvat ihmiset. Tutkimusotteena mikrohistoriallinen lähestymistapa on hermeneuttinen, asioita selittävä ja tulkitseva. Mikrohistoriallisen tutkimuksen lähtökohtana on ymmärtää tutkimuksen kohteena olevaa yksilöä tai yhteisöä heidän omista lähtökohdistaan käsin. Lähdeaineiston yksityiskohtaisen tarkastelun avulla on tarkoitus havaita ja tuoda esiin ennen havaitsemattomia piirteitä tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä. Mikrohistoriallisen tarkastelun oletuksena on, että lähdeaineiston yksityiskohdat voivat avata uusia näkökulmia aiheeseen ja tuoda esille sellaista tietoa, jota pelkällä makrotason tarkastelulla ei saavuteta.²⁸ Mikrohistoriallisen tarkastelun yhtenä tavoitteena on myös yhdistää mikrotason tutkimuksella saatu tieto makrotason ilmiöihin ja saavuttaa näin sellaista uutta tietoa, jota ei saavuteta tutkimalla vain toista näistä tasoista.²⁹ Tällöin ilmiöitä, jotka luonnehtivat papiston suhteista ja asemaa paikallistasolla voidaan mahdollisuuksien mukaan tulkita ja verrata valtakunnan tason ilmiöiden kautta.

Lähdemateriaalin luonteesta johtuen papiston suhteiden tarkastelun painopiste tässä työssä on lähempänä Bonnie H. Ericksonin kuvailemaa egosentristä suhdeanalyysiä kuin koko verkoston kattavaa tarkastelua. Tutkimuksen kohteena on papisto ryhmänä ja yksilöinä.

²⁶ Simonson 1999, 50–51.

²⁷ Heikkinen 1993, 21, 41.

²⁸ Heikkinen 1993, 40–42; Peltonen 1996, 10, 22

²⁹ Nenonen 1995;155–156; Peltonen 1992, 8–9.

Peilaan käräjillä käsiteltyjen tapausten määrällisen ja ennen kaikkea laadullisen käsittelyn kautta pappissäädyn sisäisiä suhteita kuten myös papiston suhteita rahvaaseen ja kruunua edustaneeseen paikalliseen eliittiin. Tutkimukseni on näkökulmaltaan ja lähtökohdiltaan tapaustutkimus (case-study) tyyppinen tutkimus, jossa keskitytään tarkastelemaan lukumäärältään suhteellisen pientä pappishenkilöiden joukkoa sekä näiden suhteita ja kontakteja tuomiokirja aineiston avulla. Tällöin ei tavoitella laajaa ja kaikenkattavaa suhdeverkoston rakentamista, vaan keskitytään syvälukeeseen suppeampaa kvalitatiivista aineistoa. Tarkan lähdeanalyysin avulla voidaan käräjäpöytäkirjoista hahmottaa yksittäisten tapausten pohjalta yleisiä piirteitä papiston roolista yhteisössään sekä lukuisia henkilöiden välisiä kontakteja ja suhteita. Tällöin saadaan selville myös niitä henkilöiden suhteita määrittäviä tekijöitä, joita ei ensisilmäyksellä havaita. Tarkempi analyysi paljastaa suppeammastakin aineistosta tapahtumaketjuja, joiden pohjata voidaan tarkastella henkilöiden välisten suhteiden kehitystä ja saadaan selville yksittäisiä tekijöitä, jotka muokkaavat näitä suhteita ja kontakteja.

Tässä tutkimuksessa perehdytään siihen, millaiseksi papiston kontaktit ja suhteet muodostuivat paikallisyhteisön muihin toimijoihin: rahvaaseen, säätyläisiin ja kruununhallinnon edustajiin sekä toisiin pappeihin. Tarkastelun kohteena myös se, kuinka papin suhteet rahvaaseen vaikuttivat kirkonmiesten suhteisiin paikalliseen eliittiin ja kruununhallinnon edustajiin. Tutkimukseni rakenne ja tutkimuskysymykset rakentuvat tarkastelemani tuomiokirja-aineiston 90 käräjätapauksen pohjalta nousseihin kolmeen aihealueeseen, jotka limittyvät osittain keskenään.

Selvästi suurin käräjillä käsitelty aihealue oli kunnianloukkaukset sekä väkivalta papin ja toisen henkilön välillä. Useissa tapauksissa nämä kaksi tekijää liittyvät erottamattomasti yhteen, joten käsittelen niitä yhtenäisenä kokonaisuutena. Kunnianloukkauksia tarkasteltaessa tutkimukseni liittyy osaltaan mentaliteettihistorialliseen näkökulmaan, joka on kiinnostunut kunakin aikakautena vallinneista kollektiivisista ajattelutavoista ja asenteista. Ymmärtääksemme kunnolla kunnianloukkauksen ympärille liittyviä tapahtumia meidän on yritettävä päästä selville myös sen merkityksestä 1600-luvulla eläneelle ihmiselle. Tämä merkitsee perehtymistä aikakaudella vallinneeseen maailmankuvaan sekä mentaliteetteihin.³⁰ 1600-luvulla henkilön maineella ja kunnialla oli suora vaikutus siihen kuinka häneen

³⁰ Mentaliteetilla tarkoitetaan tässä yhteisesti jaettuja ajattelun ja kokemisen malleja sekä elämänasenteita, arvoja ja tunteita. (Matikainen 2002, 32).

suhtauduttiin paikallisyhteisössä. Ilman hyvää mainetta yhteisössä eläminen oli hyvin hankalaa. Tästä syystä kunnianloukkaus vietiin herkästi käräjien käsiteltäväksi, jotta kunniaa satuttaneet ja uhanneet puheet voitiin käsitellä yhteisössä julkisesti ja poistaa ne ennen kuin henkilön maineelle aiheutui liikaa vahinkoa.³¹ Yksilön sosiaalinen arvo ja arvostus olivat tiukasti sidoksissa yhteisön normeihin ja sääntöihin ja tätä kautta yhteisön kollektiiviseen mentaliteettiin sekä identiteettiin.³²

Papiston kohdalla kunnianloukkauksen konteksti sekä sen esittäjän rooli tulee korostetusti esille, koska papin tuli seurakuntansa johtajana olla esimerkkinä seurakuntalaisilleen niin tekojensa kuin puheidensakin osalta. Sivistymättömät tavat ja käytös eivät kuuluneet seurakuntapapistolta odotettuun käytökseen. Tutkimuksen kohdehenkilöiden kohdalla tilanne näyttää olleen usein päinvastainen. Tarkastelun kohteeksi nousee siten se, oliko pappi konflikti tilanteessa loukattu vai loukkaava osapuoli. Missä yhteydessä kunnianloukkaukset ja väkivallanilmaukset tapahtuivat? Miten nämä konfliktit syntyivät pappissäädyn sisällä? Samoin tarkastellaan sitä, miten nämä konfliktit ilmenevät papiston ja muiden säätyjen välillä, sekä miten ne vaikuttivat henkilöiden välisiin suhteisiin.

Kunnianloukkaustapauksista saadaan tietoa myös henkilöiden välillä vallinneista suhteista itse avointa konfliktia edeltäneeltä ajalta. Voidaan olettaa, että loukkaukseksi tai väkivallaksi kärjistynyt erimielisyys oli vaatinut aiempaa vuorovaikutusta ja kontakteja henkilöiden välillä. Oletettavasti harva ihminen käy tuntemattoman kimppuun fyysisesti tai sanoilla loukkaamalla, eteenkin kun toisena osapuolena on pappi. Tällä perusteella voidaan esittää vielä kysymys voidaanko konfliktien perusteella havaita selkeitä kehityslinjoja tai ”elinkaaria” papin ja toisen osapuolen suhteissa.

Toinen tuomiokirjojen perusteella papiston suhteita ja kontakteja seurakuntalaisiin määrittävä tekijä ovat papiston toimeentuloon sekä maanomistukseen liittyvät kysymykset. Papisto oli 1600-luvulla vielä suhteellisen riippuvainen seurakuntalaisilta saatavista palkkasuorituksista sekä virkatalon viljelyksiltä saatavasta toimeentulosta.³³ Tämä vaikutti suoraan papiston keskinäisiin suhteisiin kirkkoherran ja kappalaisen pitäessä kiinni oikeuksistaan ja yrittäessään turvata toimeentulonsa usein toistensa etujen vastaisesti. Oliko asia näin myös

³¹ Matikainen 2002, 90–91; Renvall 1949, 150–151, 155–156.

³² Kollektiivinen identiteetti kuvaa yhteisesti jaettuja ja tunnistettuja symbolisia koodeja, joiden avulla ryhmän jäsenet pystyvät tunnistamaan toisensa. (Eilola 2003b, 121).

³³ Saloheimo 1976, 268–269.

tutkimuksen kohteena olevien pappien kohdalla? Millaiseksi muodostuivat maanomistuskysymykset pappissäädyn sisällä? Maanomistussuhteet vaikuttivat myös papin ja seurakuntalaisten väleihin varsinkin silloin kun osapuolten intressit joutuivat vastakkain. Esko M. Laine on todennut, että papiston ja talonpoikien konfliktien syynä usein oli se, että kirkkoherra hankki itselleen lisää maata talonpoikien maa-alueiden kustannuksella.³⁴ Oliko asia näin myös Käkisalmen läänissä? Lisäksi tarkastellaan millaisia olivat papiston kauppaja- ja velkasuhteet sekä muut toimeentuloon liittyvät kontaktit.

Kolmantena suhteita määrittävänä tekijänä ovat papin viran hoitoon liittyvät kysymykset. Rintamaiden papiston keskuudessa vauraan kirkkoherran ja kappalaisen välillä on sanottu vallinneen usein kyseisenä aikana sosiaalinen sekä taloudellinen vastakkainasettelu. Voidaanko tällaista vastakkainasettelua havaita Käkisalmen läänin papiston keskuudessa ja kuinka tuo oletettu vastakkainasettelu näkyi viranhoitoon liittyvissä asioissa säädyn sisällä? Kysymyksinä ovat myös kuinka seurakuntalaiset suhtautuivat sielunpaimeneensa ja missä määrin papille kuuluva esivallan rooli vaikutti papin ja seurakuntalaisten suhteisiin? Lisäksi tarkastellaan sitä kuinka läänin papiston oletettu rahvaanomaisuus vaikutti papin viran hoitamiseen ja tätä kautta myös seurakuntalaisten ja papin väleihin. Lisäksi tarkastellaan sitä kuinka papin maallisen vallan suhteet muodostuivat viranhoidollisten kysymysten osalta. Tutkimuksen tavoite on siis avata papiston suhteita ja niihin liittyneitä tekijöitä antamalla tuomiokirjoissa esiintyvälle tapauksille niitä selittävä konteksti. Mikrohistoriallisen tutkimuksen yksi tärkeimmistä periaatteista onkin hahmottaa – joskus hyvinkin fragmentaarisisista lähteistä nousevalle – tutkimuskohteelle ja ilmiölle sitä selittävä konteksti.³⁵

Aikarajauksena tässä tutkimuksessa ovat noin vuodet 1680–1700, jotka käsittävät Käkisalmen läänissä vallinneen veronvuokrausajan, jolloin verojen kerääminen ja kruununhallinnon edustaminen paikallistasolla oli pitkälti annettu veronvuokraajien eli arrendaattoreiden tehtäväksi. Aikarajaus on valittu sen perusteella, että tuomiokirjat ovat säilyneet kattavimmin kyseiseltä ajanjaksolta, sekä siitä syystä, että veronvuokrausaika rajautuu selvästi omaksi kokonaisuudekseen läänin historiassa.

³⁴ Laine 1995, 159–160.

³⁵ Lappalainen 1998, 6.

1.4 Tuomiokirjat historiantutkimuksen puntarissa

Arkistolähteenä tässä tutkimuksessa ovat renovoidut eli puhtaaksi kirjoitetut Käkisalmen läänin kihlakunnanoikeuksien käräjöpöytäkirjat eli tuomiokirjat. Kyseinen lähdeaineisto on 1600-luvun osalta kuvattu mikrofilmille ja saatavilla Joensuun maakunta-arkistosta. Mikrofilmille kuvatuista tuomiokirjoista on tehty tuomiokirjakortisto (Tuokko), josta löytyy oikeustapauksia erilaisilla hakusanoilla. Käytän lähteenä tapauksia, jotka löytyvät hakusanoilla ”*pappien elämä ja käytös*”, ”*Pappien keskinäinen suhde*” sekä ”*papin sivuelinkeino*”. Tietokannan aiheenmukaisen listauksen ansiosta tutkijan ei tarvitse käydä läpi koko mikrofilmiaineistoa etsien aineistoksi sopivia tapauksia, vaan hän voi edetä suoraan tuomiokirjan kohtaan jossa käsitellään hakusanan mukaista asiaa. Viitteet eivät kuitenkaan aina ole aivan tarkkoja ja viittauksia saattaa esiintyä sellaisiin kohtiin, jossa pappi mainitaan vain ohimennen tai kyseessä on aivan muu tapaus. Lisäksi eri hakusanat saattavat viitata samaan tapaukseen.

Tuomiokirjat eivät ole säilyneet täysin kattavasti koko 1600-luvulta, vaan aukkoja esiintyy pitkin vuosisataa. Parhaiten ovat säilyneet 1600-luvun viimeiset vuosikymmenet. Tästä johtuen tutkimuksen aikarajaus on mitoitettu juuri 1600-luvun lopulle. Lähteissä esiintyvistä aukoista huolimatta papistoa koskevia oikeustapauksia löytyy runsaasti.³⁶ Lähteissä esiintyvistä henkilönimistä käytän kirjallisuudessa esiintyviä suomalaisia muotoja. Lisäksi olen suomentanut henkilöiden etunimet silloin kun henkilön sukunimi on selvästi suomalainen. Ulkomaalaisperäisten sukunimien kohdalla olen jättänyt myös etunimet ruotsalaiseen muotoonsa.³⁷

Renovoidut tuomiokirjat saivat alkunsa 1600-luvun alussa, kun Turkuun vuonna 1623 perustetun hovioikeuden tehtäväksi tuli tarkastaa alioikeuksien pöytäkirjat. Käräjäpaikalla kirjoitetut konseptiluonteiset pöytäkirjat kirjoitettiin puhtaaksi ja lähetettiin Turkuun. Käräjillä käsiteltiin lähes kaikki yhteisöä koskevat asiat. Pöytäkirjoista löytyvät niin riita-, rikos- kuin hallintoasiatkin.³⁸ Tuomiokirjat antavatkin paljon tietoa ihmisten jokapäiväisestä elämästä ja maailmankuvasta. Vakavammat rikokset kuten henkirikokset sekä väkivaltarikokset päätyivät käräjille ja sitä kautta myös tuomiokirjoihin paljon varmemmin

³⁶ Tuomiokirjat ovat säilyneet vuosilta 1632–1643, 1657, 1660–1663, 1665–1667, ja 1678–1700. (Katajala 2005, 195).

³⁷ <http://www.genealogia.fi/>

³⁸ Mäkelä-alitalo 2004, 118.

kuin muut rikkeet ja riita-asiat. Samoin hallinnollisia toimia koskevat toimenpiteet ovat melko kattavasti kirjattu tuomiokirjoihin.³⁹

Käkisalmen lääni kuului Turun hovioikeuden alaisuuteen. Lääni oli 1600-luvulla yhtenä tuomiokuntana lukuun ottamatta Pielisjärven pitäjää, joka kuului läänitysaikana Pietari Brahen Kajaanin vapaaherrakuntaan. Tämä merkitsee sitä, että Pielisjärven oikeustapaukset eivät näy tuomiokirjakortistoa vuosien 1650–1680 osalta.⁴⁰ Paikallistasolla oikeuslaitos muodostui siten, että kaksi tai kolme pitäjää muodosti yhden kärjäkunnan. Verovuokrajakaudella 1680-luvulta lähtien läänissä oli yhteensä seitsemän eri kärjäkuntaa.⁴¹ Kärjijiä pidettiin normaalisti kaksi kertaa vuodessa: syksyisin ja talvisin. Lisäksi voitiin pitää tarvittaessa ylimääräisiä kärjijiä. Kärjijillä tuomittiin kuningas Kristoferin maanlain mukaan vuodelta 1442, joka toimi pääasiallisena oikeuslähteenä. Lisäksi tuomioperusteina oli olemassa erilaisia kuninkaan säädöksiä sekä rangaistusjärjestyksiä asioista, joihin ei löytynyt perusteita maanlaista. Esimerkiksi seksuaalirikoksiin liittyviä säädöksiä syntyi runsaasti maanlain kirjoittamisen jälkeen 1500- ja 1600-luvuilla, kun valtiovalta ryhtyi kontrolloimaan asiaa yhä tarkemmin.⁴²

Lähteenä tuomiokirjat soveltuvat pääasiassa kvalitatiivisen tutkimuksen tekemiseen. Kyseisestä aineistosta on hyvin hankala tehdä kvantitatiivista analyysiä ja vetää johtopäätöksiä tarkastelun kohteen määrällisestä tai laadullisesta muutoksesta. Tämä johtuu siitä, että tuomiokirjoissa käsiteltävät rikostapaukset ovat pääsääntöisesti epäsystemaattisesti kirjautuneita sekä vaikeasti yleistettävissä ”tapauskohtaisuudesta” johtuen. Laadullisen tutkimuksen aineistona tuomiokirjat ovat erittäin rikas ja monipuolinen lähde. Ne ovat aikalaiskuvausta ja kohdehenkilöiden tulkintaa tapahtumista, ja sellaisina ne eivät välttämättä kerro vuorenvarmaa totuutta tapahtumista, vaan sen miten ihmiset kokivat ja uskoivat tuolloin tapahtuneen. Tutkimuksen kannalta ei tästä syystä ole niinkään tärkeää selvittää tapahtuiko oikeuden käsittelemä tapaus todella tuomiokirjoissa kuvatulla tavalla. Tapausten merkitys syntyy siitä, että kertomukset olivat todellisuutta kertojilleen sekä kärjäpaikalla olleille henkilöille.⁴³ Tuomiokirjojen tapahtumakuvauksen totuusarvoa parantaa se, että kärjijillä olleiden rahvaan ja lautamiesten ”paikallistuntemus” ehkäisi suurelta osin valheellisen tiedon

³⁹ Katajala 1994, 63–64.

⁴⁰ Katajala 2005, 23, 25.

⁴¹ Katajala 1994, 228.

⁴² Katajala 1994, 378; Aalto 1996, 99–115; Saloheimo 1976, 94.

⁴³ Eilola 2003a, 40–41; Katajala 1994, 63.

esittämisen käräjillä.⁴⁴ Toisaalta on otettava huomioon se, että käräjillä puhuneet ihmiset saattoivat muokata sanomisiaan siihen suuntaan, mitä he odottivat esivallan haluavan heiltä kuulla. Lisäksi käräjäpöytäkirjat ovat ammattilaisen kirjuriin, eikä käräjillä kuultujen kirjoittamia, minkä takia sanoma saattoi hieman muuttua kirjaamisen yhteydessä. Tällä ei kuitenkaan ole suurta merkitystä, koska niin kirjuri kuin kertoja olivat saman aikakauden ja yhteiskunnan edustajia.⁴⁵ Lähteenä tuomiokirjat ovat siis kertovia, ne kuvailevat asioita ja tapahtumia. Aineiston merkitys syntyy tutkijan esittämien kysymysten ja tulkinnan kautta.

Vaikka tuomiokirjojen kerronnallisuus nähdäänkin rikkautena, joka avaa laajan kuvakulman 1600-luvun ihmisten elämään ja maailmaan on syytä muistaa, että tuomiokirjoista välittyvä kuva on usein todellista negatiivisempi, koska käräjille päädyttiin useimmiten konfliktitilanteissa. Tällä on erityistä merkitystä tutkittaessa papiston suhteita ja kontakteja paikallisyhteisössä. Tuomiokirjoista välittyy kuva papiston elämästä, roolista ja kontakteista siltä osin kun papisto on ollut kahnauksissa paikallisen väen kanssa, tai papin käytös on muuten vaatinut käräjien huomiota. Papiston käyttäytymisestä saattaa välittyä liian ankea kuva, koska vain negatiiviset tapaukset tulivat kirjatuksi pöytäkirjoihin. Toisaalta kuvausta papiston elämästä saatetaan sivuta myös muiden käräjillä käsiteltävien tapausten yhteydessä, joissa pappi itse ei ole kantajana tai vastaajana. Tällöin ilmitulevat asiat eivät välttämättä ole kielteisiä. Kuitenkin täytyy muistaa, että tuomiokirjojen sivuilta tulevat korostetusti esille ”poikkeustapaukset” ja konfliktitilanteet, tavallisen arkielämän jäädessä sivuosaan.

Lisäksi tulee muistaa, että tuomiokirjojen avulla päästään tarkastelemaan vain murto-osaa papin ja paikallisyhteisön todellisista kontakteista ja suhteista lukuisien tavallisten ja jokapäiväisten kontaktien jäädessä pimentoon. Tuomiokirjoissa tulee korostuneesti myös esille sellaiset papit, jotka olivat toimissaan muita ”aktiivisempia” ja joutuivat siten helposti konfliktiin muiden ihmisten kanssa ja tätä kautta myös tuomiokirjojen sivuille. Sellaiset kirkonmiehet jotka hoitivat virkansa ja elivät elämänsä ”matalalla profiililla” ilman kahnauksia seurakuntalaistensa kanssa eivät juuri näy tuomiokirjan sivuilla.

⁴⁴ Katajala 1994, 64–65.

⁴⁵ Eilola 2003a, 41–44.

2. Papisto ja toimintaympäristö

2.1 Tutkimusalueen erikoispiirteet – Käkisalmen lääni 1600-luvulla

Käkisalmen lääni liitettiin Ruotsin valtakuntaan Stolbovan rauhassa vuonna 1617. Lääni sijaitsi Ruotsin valtakunnan itärajalta ja sen alue rajautui lännessä Savoan Täyssinän rauhan (1595) rajaa vasten. Etelässä Käkisalmen lääni rajoittui Inkerin ja Karjalan rajalle, kun taas pohjoisessa raja kulki Pielisjärven pitäjän pohjoisrajalla. Idässä Venäjää vasten raja noudatti samaa linjaa kuin itsenäisen Suomen raja ennen talvi- ja jatkosodan alueluovutuksia.⁴⁶ Käkisalmen läänin hallinto järjestettiin aluksi siten, että lääni vuokrattiin marski Jacob De la Gardielle aina vuoteen 1630 asti, jonka jälkeen lääni oli kruunun verottamaa maata 1650-luvulle saakka. Kuningatar Kristiinan kaudella Käkisalmen lääni annettiin suurelta osin läänityksinä ruotsalaiselle ja balttilaiselle aatelille. Läänitysaikaa kesti aina vuoteen 1680 saakka, jolloin läänitykset peruttiin suurelta osin ”isossa reduktiossa” takaisin kruunulle. Tämän jälkeen alue joutui kuitenkin nopeasti veronvuokraajien⁴⁷ hallintaan, ja vuoteen 1685 mennessä suurin osa Käkisalmen lääniä olikin arrendaattoreiden eli veronvuokraajien hallussa. Hallinnollisesti lääni oli jaettu eteläiseen ja pohjoiseen voutikuntaan, lukuun ottamatta läänitysaikaa, jolloin koko alue oli yhtenä voutikuntana. Vuonna 1689 alue jaettiin jälleen kahteen voutikuntaan. Pohjoisen voutikunnan taloudellisena keskuksena oli Sortavalan kaupunki ja etelässä taas Käkisalmen kaupunki.⁴⁸ Tutkimukseni keskittyy alueellisesti pohjoisen voutikunnan pitäjiin.⁴⁹

Käkisalmen lääni oli niin sanottua voittomaata, eikä sen katsottu kuuluvan varsinaiseen valtakuntaan. Lääni oli erityisasemassa muuhun valtakuntaan nähden niin hallinnollisesti, väestöllisesti kuin kirkollisten olojen osalta.⁵⁰ Tarkkaa läänin asukaslukua on vaikea määrittää, mutta summittaisen arvion mukaan asukkaita oli 1690-luvulla noin 50 000 henkeä. Laajassa pohjoisessa voutikunnassa asui noin 28 000 ja eteläisessä voutikunnassa 22 000 ihmistä. Väkilukua tarkasteltaessa täytyy ottaa huomioon, että väestössä tapahtui vuosisadan

⁴⁶ Katajala 2005, 14–15.

⁴⁷ Verovuokraaja keräsi itselleen vuokraamansa alueen vakinaiset verot sekä hallinnoi hovia kruunulle maksamaansa vuokrasummaa vastaan. Verovuokraajalle kuului myös tärkeitä toimia paikallishallinnossa. Hän toimi kruunun esivaltana paikallisyhteisössä (Katajala 1994, 99–100, 130).

⁴⁸ Katajala 1994, 71–74.

⁴⁹ Katso Liite 1. Kartta. Käkisalmen lääni 1600-luvulla.

⁵⁰ Katajala 2005, 18–19; Saloheimo 1976, 12.

kuluessa suuria muutoksia.⁵¹ Väestöltään lääni oli 1600-luvun alkuvuosikymmeninä pääosaltaan ortodoksista alkuperäisväestöä. Luterilaista väkeä muutti alueelle koko ajan lisää ja samalla ortodoksiväestöä lähti rajan yli Venäjälle. Syynä oli pitkälti luterilaisen kirkon harjoittama ”luterilaistamispolitiikka”, jonka myötä ortodoksiväestöä pyrittiin käännättämään luterilaisuuteen, kuitenkin mahdollisimman helläkätisesti. Suurin muutos väestön rakenteessa tapahtui Kaarle X:n sodan (1656–1658)⁵² aikana sekä sodan jälkeen, jolloin suurin osa ortodoksiväestöstä muutti rajan yli Venäjälle. Samaan aikaan tuli alueelle runsaasti luterilaisia uudisasukkaita Savosta ja Etelä-Karjalasta.⁵³ Vuosisadan loppuun mennessä läänin väestö olikin suurimmaksi osaksi luterilaista. Ainoastaan itäisimmissä pitäjissä sekä muutamissa kylissä lännessä oli enää ortodoksiväestöä.⁵⁴

Käkisalmen läänin erikoispiirteenä oli alueen syrjäinen sijainti valtakunnan keskusalueista. Lääni oli harvaan asuttua ja välimatkat olivat pitkiä. Käkisalmen läänin asujaimisto koostui pääosin maata viljelevistä talonpojista. Voittomaan erikoispiirteenä oli se, että alueella ei ollut lainkaan perintötiloja, vaan kaikki talonpojat olivat kruunun vuokraviljelijöitä.⁵⁵ Lisäksi alueella oli tilaa omistamattomia populeita, joilla oli oma asumus, sekä irtainta väkeä, jotka elättivät itsensä lähinnä renkeinä ja piikoina.⁵⁶ Porvareita läänin väestössä oli vähän kaupunkien vähälukuisuudesta johtuen. Vuosisadan lopulla läänissä oli vain kolme toimivaa kaupunkia: Käkisalmen kaupunki, Sortavala ja kaupunkioikeudet saanut Kurkijoki.⁵⁷ Myös aatelisia ja muuta säätyläistöä läänissä oli vähän. Käytännössä paikallistasolla yhteiskunnan yläluokkaa ja säätyläistöä edustivat enimmäkseen sotilas- ja virkamiestaustaiset veronvuokraajat, hovien tilanhoitajat ja voudit sekä muut kruununhallinnon edustajat.⁵⁸ Papisto muodosti luonnollisesti toisen paikallisyhteisössä sosiaaliselta asemaltaan merkittävän ryhmän. Kirkonmiehet edustivat pitäjällä hengellistä valtaa sekä pitäjänhallintoa. Tämän lisäksi papistolla oli oma välittäjän roolinsa rahvaan ja kruununhallinnon välillä.⁵⁹

Aikakauden luontaistaloudelle tyypillisesti elinkeinoina Käkisalmen läänin väestöllä oli maanviljelys, tervanpoltto sekä jossain määrin myös karjankasvatus. Metsästyksellä ja

⁵¹ Katajala 1994, 77–78. Saloheimo 1976, 80–82,

⁵² Vanhemmassa tutkimuksessa käytetään usein nimitystä Ruptuurisota

⁵³ Laasonen 1967, 16–18; Saloheimo 1976, 82, 104

⁵⁴ Katajala 2005, 34.

⁵⁵ Katajala 2005, 27.

⁵⁶ Katajala 1994, 75; Saloheimo 1976, 16.

⁵⁷ Katajala 2005, 31–32.

⁵⁸ Katajala 1994, 124–129; Katajala 2005, 35.

⁵⁹ Aalto 1998, 53–54.

varsinkin kalastuksella ja oli myös tärkeä osa toimeentulon turvaajana katovuosien ja vaihtelevien viljasatojen aikana. Vuosisadan loppua kohden peltoviljelys yleistyi, mutta kaskeaminen jatkui silti yleisenä viljelymuotona. Oman lisän väestön elinkeinoinhin toi läänissä poikkeuksellisesti aika ajoin sallittu maakauppa, joka toikin tärkeän lisän väestön toimeentuloon ja auttoi talonpoikia selviytymään huonoina satovuosina. Alueella käytiinkin ahkerasti kauppaa perinteisten maatalouselinkeinojen rinnalla. Kaupanteko ei rajoittunut siten vain porvareihin ja läänissä kierteleviin venäläisiin laukkukauppiaisiin, vaan kauppaa kävivät läänissä niin talonpojat, kruununvirkamiehet kuin papitkin.⁶⁰

Hallinnollisesti Käkisalmen lääni erosi muusta valtakunnasta paikallistasolla vuosisadan alussa siten, että aluksi paikallishallinto hoidettiin Novgorodin aikaisten pitäjien eli pogostien mukaisesti, kun taas pogostiin perustetut luterilaiset seurakunnat hoitivat vain kirkollisia asioita. Reduktion jälkeen 1680-luvulta lähtien seurakunta- ja pitäjäjako yhdenmukaistettiin jolloin suurpitäjittäin muodostuneesta seurakuntajaosta tuli myös oikeudenkäytön, verotuksen ja aluehallinnon perusta. Tällöin paikallishallinto yhdenmukaistui valtakunnan läntisen puoliskon kanssa lähes kokonaan. Myös Ruotsin laki ja oikeuskäytännöt⁶¹ otettiin heti läänissä käyttöön ja niitä sovellettiin muun valtakunnan tapaan.⁶² Ylintä maallista valtaa läänissä käyttivät Narvassa istunut kenraalikuvernööri sekä Käkisalmen kaupunkiin sijoitettu käskynhaltija.⁶³

Käkisalmen läänin hallinnollisena erikoispiirteenä tutkimusajanjaksolla vuosina 1680–1700 oli alueella vallinnut veronvuokrausjärjestelmä, joka vaikutti kruununhallinnon organisointiin paikallistasolla. Veronvuokrauksessa oli kyse siitä, että kruunu luovutti tietyn alueen veronkanto-oikeuden arrendaattorille, joka sai kerätä verot alueen talonpojilta vuosittain kruunulle maksettavaa vuokrasummaa vastaa. Arrendaattori sai myös hallintaansa vuokraamansa alueen keskuspaikkana toimineen hovin, josta muodostui myös kruununhallinnon edustuspaikka. Veronkanto-oikeuden myötä veronvuokraaja sai itselleen kruunulta myös maan hallintaan liittyviä oikeuksia, joten hän edusti väkineen paikallisyhteisössä talonpojille lähintä esivaltaa ja kruununhallintoa.⁶⁴ Verovuokraajainstituutio toi omat erikoispiirteensä paikallishallintoon ja aiheutti kitkaa

⁶⁰ Katajala 2005, 36, 123–124; Laasonen 1967, 19–21; Saloheimo 1976, 172, 185, 193.

⁶¹ Oikeusinstituutiota ja -käytänteitä käsitelty tarkemmin luvussa 1.4.

⁶² Katajala 1994, 73; Katajala 2005, 22–23.

⁶³ Kuujo 1963, 26–27.

⁶⁴ Katajala 1994, 85, 105–106, 130; Saloheimo 1976, 318.

paikallistasolla rahvaan ja kruununhallinnon välisissä suhteissa. Erimielisyydet rahvaan ja veronvuokraajien välillä kärjistyivät 1690-luvun lopulla olleiden nälkävuosien aikaan. Valitettuaan epäkohdista turhaan läänin kenraalikuvernöörille sekä kuninkaalle talonpojat kapinoivat avoimesti ryöstäen hoveja muun muassa Pielisjärvellä, Salmassa, Kiteellä ja Liperissä.⁶⁵ Veronvuokraajien ja paikallisen papiston yhteistoiminta pitäjän hallinnoimisessa ei myöskään aina sujunut moitteettomasti, vaan hengellinen ja maallinen valta otti aika ajoin yhteen. Konflikteja näiden ryhmien välillä syntyi muun muassa papin mennessä rahvaan puolelle riitatapauksissa, kuin myös henkilökohtaisten, arrendaattorin ja kirkonmiehen välillä vallinneiden erimielisyyksienkin takia.⁶⁶

2.2 Kirkon organisaatio ja virkakunta Käkisalmen läänissä

Käkisalmen läänissä kirkon organisaation kehitys seurasi pitkälti kruunun hallinto-organisaation kehitystä. Alueen väestöolojen kehityksellä oli kuitenkin myös huomattava merkitys kirkon organisaation tulossa lääniin. Stolbovan rauhanteon jälkeisenä aikana Käkisalmen läänissä oli aluksi vain ortodoksisia seurakuntia. Melko pian alettiin kuitenkin muodostaa luterilaisia seurakuntia sitä mukaa, kun luterilaista väestöä muutti alueelle. Kirkolliset olot vakiintuivat vuosisadan puoleenväliin mennessä kun luterilaisen kirkon organisaatio ja hallinto vakiintui läänissä. Suomen alueella luterilaisen kirkon hallinnon organisaatio muodostui lännessä Turun ja idässä Viipurin hiippakunnasta. Hiippakunta, jonka johdossa oli piispa ja tuomiokapituli, koostui rovastikunnista ja rovastikunnat olivat taas jaettuna useampiin seurakuntiin.⁶⁷ Lääniin perustettujen luterilaisten seurakuntien seurakuntajako muodostui pitkälti venäjän vallan aikaisten ortodoksisen seurakuntajaon pogostien pohjalle ja vastasi samalla maallisen aluehallinnon pitäjäjakoa.⁶⁸ Vanhimmat luterilaiset seurakunnat perustettiin lääniin 1630-luvulla, jolloin kenraalikuvernööri Johan Skytte oli saanut suorat ohjeet kirkollisten olojen järjestämiseksi läänin alueella. Ensimmäisiä luterilaisia seurakuntia Pohjoisen voutikunnan alueella olivat Kitee, Liperi, Pälkjärvi sekä Sortavala jotka perustettiin jo 1630-luvun alussa sekä Pielisjärven seurakunta vuonna 1639. Samoin Salmin ja Suistamon (Impilahti) seurakunnat perustettiin 1640-luvun vaihteessa. Viimeisenä perustettiin Ilomantsin, ja Tohmajärven seurakunnat seuraavan vuosikymmenen

⁶⁵ Katajala 1994, 355, 362; Laasonen 1967, 14–15; Saloheimo 1976, 330–335.

⁶⁶ Katajala 1994, 291; Laasonen 1967, 37–38.

⁶⁷ Karonen 2001, 243–244; Laasonen 1991, 30–31, 35; Laasonen 1967, 23,25.

⁶⁸ Kuujo 1963, 87.

alussa vuonna 1653.⁶⁹ Pohjoisen voutikunnan pitäjistä itäisin Suojärvi säilyi koko Ruotsin vallan ajan kreikkalaiskatolisena, eikä sinne perustettu luterilaista seurakuntaa.⁷⁰ Seurakunnat olivat kooltaan hyvin laajoja ja matkaa syrjäkyliltä kirkolle saattoi olla vaikeakulkuisessa maastossa kymmeniä kilometrejä. Tästä johtuen läänin suurimpiin seurakuntiin perustettiin kappeli⁷¹ – usein rahvaan pyynnöstä. Kappeliseurakuntia olivat muun muassa Kaavi Liperissä, Nurmes Pielisjärvellä ja Ruskealan kappeli Kiteellä.⁷²

Kirkon hallinto muodostui paikallistasolla siten, että ylimpänä hallinnollisena kokonaisuutena oli rovastikunta, joka muodostui useammasta seurakunnasta. Paikallistasolla papiston ylintä ryhmää edusti siis rovastikunnan johdossa ollut rovasti. Rovastien tuli tehdä tarkastusmatkoja seurakuntiin ja valvoa tarkastusten avulla seurakuntien toimintaa kuten myös niiden taloudellista sekä hengellistä tilaa. Rovastit toimivat yhdyssiteenä piispan johtaman hiippakuntahallinnon ja kirkollisen paikallishallinnon välillä. Rovasti toimikin piispan silminä ja korvina rovastikunnissaan. Seurakunnassa ylimpänä kirkkoa edusti kirkkoherra, joka toimi seurakuntansa hengellisenä johtajana. Kirkkoherralla oli yleensä apulaisena kappalainen. Kappalaiset joutuivat 1600-luvun alkupuolella vielä toimimaan kirkkoherran käskyläisinä. Kuitenkin vuosisadan kuluessa kappalaisen virka itsenäistyi huomattavasti, kun heillä oli mahdollisuus ottaa hallintaan oma kappeliseurakunta. Kappalaisen asemaa paransi myös mahdollisuus hankkia kirkkoherran pappilasta erillinen virkatalo. Samoin kappalaisen palkkaus parani ja vakinaistui vuosina 1644 ja 1681 annettujen papiston palkkaussääntöjen myötä, kun se aiemmin oli riippunut seurakuntalaisten vapaaehtoisista lahjoituksista ja kirkkoherran maksamasta pienestä palkasta. Kappeliseurakuntien perustaminen lisäsi alueen papiston määrää. Kirkkoherran apuna emäkirkolla toimineen kappalaisen ryhtyessä hoitamaan kappelia, saattoi kirkkoherra ottaa avukseen toisen kappalaisen tai apupapin (coadjutor), joka oli statukseltaan myös kappalaisen alapuolella. Näin ollen kappalaisellakin saattoi olla avustajanaan oma apulainen.⁷³

Tutkimusajanjaksolla vuosina 1680–1700 pohjoisen voutikunnan yhdeksän luterilaisen seurakuntien kirkkoherran virkaa hoiti lähes 20 eri pappishenkilöä. Kappalaisia kyseisellä

⁶⁹ Juvonen 1990, 454; Laasonen 1967, 23–25; Kuujo 1963, 67; Kuujo 1970, 55; Saarela 1932, 36–37.

⁷⁰ Kuujo 1963, 87.

⁷¹ Kappeli on pitäjän pääkirkolta kauempana oleva ”sivukirkko”, joka mahdollisti emäkirkosta kaukana asuvien pääsyn jumalanpalvelukseen. Huonojen kulkuyhteyksien takia kirkkomatka pitäjän emäkirkolle muodostui monille liian pitkäksi. (Saloheimo 1976, 256).

⁷² Saloheimo 1976, 255–256; Kuujo 1963, 88.

⁷³ Juva 1955, 38–42, 47, 96; Laasonen 1967, 42–43; Laasonen 1991, 34–35, 64.

ajanjaksolla oli puolestaan noin 30.⁷⁴ Jotkut kirkonmiehet hoitivat virkaansa hyvinkin pitkään. Esimerkiksi Kiteen kappalaisena ja kirkkoherrana toiminut Jöran Neiglick oli papin virassa yhteensä 48 vuotta. Sortavalassa ja Kiteellä kappalaisena sekä Tohmajärvellä kirkkoherrana toiminut Johan Sylvester oli pappina 44 vuotta. Veijo Saloheimo on laskenut papin keskimääräiseksi palvelusajaksi 25 vuotta.⁷⁵ Yleensä kirkkoherra hoiti virkaansa kuolemaansa asti. Uuden kirkkoherran valinta tapahtui tuomiokapitulin ja kuninkaan päätöksellä, joskin paikalliset olosuhteet huomioon ottaen. Viranhakija saattoi pyytää seurakuntalaisilta suosituskirjettä tai mainetodistusta. Paikallisyhteisön mielipide ratkaisikin ilmeisen usein sen kuka valittiin uudeksi kirkkoherraksi. Usein kirkkoherraksi valittiin pitäjän kappalainen, joka tunnettiin pitäjällä jo entuudestaan. Samanlainen menettely näyttää toimineen myös kappalaisen virkaa täytettäessä, koska monet kappalaiset aloittivat kirkollisen uransa pitäjän apupappina.⁷⁶ Tämä vaikutti luonnollisesti papiston ja seurakuntalaisten välisiin suhteisiin.

Huolimatta kirkon organisaation suhteellisesta nuoruudesta, myös Käkisalmen lääniin pohjoiseen osaan muodostui joitakin pappissukuja, kun kirkkoherran viran peri sukulaismies tai kappalaiseksi pääsi kirkkoherran vävy. Esimerkiksi Ilomantsissa ja Pielisjärvellä kappalaiset ja kirkkoherrat olivat avioliiton kautta sukulaisia keskenään. Ilomantsissa 1600-luvun lopulla pitäjän perättäiset kappalaiset olivat kirkkoherran vävyjä ja toinen heistä kohosi pitäjän kirkkoherraksi appensa jälkeen. Myös Pielisjärvellä kappalainen oli kirkkoherran vävy. Samoin oli asianlaita Pälkjärvellä 1680-luvun puolivälissä.⁷⁷ Pielisjärvellä kirkkoherrana 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa toiminut Pehr Härkepaeus tuli vanhasta pappissuvusta, jonka jäsenet olivat toimineet Viipurin hiippakunnassa pappeina 1500-luvulta lähtien.⁷⁸ Sortavalan kirkonmiehistä löytyy myös keskinäisiä sukulaisuussuhteita. Sielläkin kirkkoherrojen vävyt toimivat vuosisadan kuluessa useaan otteeseen pitäjän kappalaisina.⁷⁹ Tosin Käkisalmen läänin sukulaissitein yhdistyneet pappisryhmät olivat laajuudeltaan ja ajalliselta kestoalta huomattavasti vaatimattomampia kuin rintamaiden vanhat ja varakkaat pappissuvut, jotka olivat voineet kasvattaa sukulaisverkostojaan ja levittäytyä eri pitäjiin ja seurakuntiin mahdollisesti jo 1500-luvun alusta lähtien.⁸⁰

⁷⁴ Saloheimo 1976, 260–263; Kuujo 1963, 89–91.

⁷⁵ Saarela 1932, 42; Saloheimo 1976, 264.

⁷⁶ Saloheimo 1976, 264; Suolahti 1919, 98–100.

⁷⁷ Saloheimo 1954, 334; Saloheimo 1976, 265; Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 1–2.3.1686, gg5 s.39v, JoMA.

⁷⁸ Saloheimo 1954, 340; Suolahti 1919, 42.

⁷⁹ Kuujo 1963, 89–90; Kuujo 1970, 56.

⁸⁰ Lounais- ja Etelä-Suomen pappissuvuista ks. Suolahti 1919, 11–12, 18–24.

Papiston lisäksi kirkon virkakuntaan kuuluivat lukkari ja suntio, jotka vastasivat järjestyksestä jumalanpalveluksen aikana sekä muista käytännön asioista kuten kellonsoitosta. Myös paikalliset talonpojat osallistuivat kirkon tehtävien hoitoon. Vaikutusvaltaisimpien ja hyvämaineisten paikallisten talonpoikien joukosta valittiin kuudennusmiehet ja kirkonisännät, joiden luottamustoimena oli valvoa papin apuna seurakuntalaisten siveellistä elämää ja uskonnollisten velvollisuuksien täyttämistä. Kirkonisännän velvollisuutena oli myös avustaa kirkkoherraa seurakunnan talouden hoidossa ja huolehtia hankinnoista kuten ehtoollisviinin ostosta. Kirkonisännän tuli pitää huolta kirkon omaisuudesta ja hän vastasi seurakunnan tuloista ja menoista.⁸¹

Seurakunnan hallintoon liittyvät asiat käsiteltiin pitäjäyhteisössä kirkkoherran koolle kutsumissa pitäjänkokouksissa tai edellä mainituista luottamusmiehistä ja papistosta koostuvassa kirkkoneuvostossa. Näissä hallintoelimissä käsiteltiin seurakunnan taloudellisia asioita, kuten kirkon ja pappilan rakentamiseen ja huoltoon liittyviä seikkoja, kuten myös seurakunnan varainhoitoon liittyviä asioita. Lisäksi seurakuntalaisten siveellisyyteen ja kuriin liittyvät asiat olivat pitäjänkokousten ja kirkkoneuvoston tarkkailun, ja osittaisen rankaisuvallan alla. Myös käräjät olivat tärkeässä asemassa seurakunnan hallinnollisena elimenä. Seurakuntien hallinnollisten asioiden käsittely käräjillä jatkui läänissä aina isoon vihaan asti 1700-luvun alussa siitä huolimatta, että pitäjänkokoukset ja kirkkoneuvosto olivat virallisesti seurakunnan asioista päättävä elin. Käräjillä ja kirkkoneuvostolla olikin seurakuntien hallinnossa Käkisalmen läänissä pitäjänkokouksia suurempi merkitys, vaikka pitäjänkokouksien hallinnollinen merkitys korostui vuosisadan kuluessa muualla valtakunnassa.⁸²

Oman leimansa Käkisalmen läänin papistolle antoi alueen syrjäinen sijainti valtakunnan ydinalueisiin verrattuna. Pappien viroista oli kova kilpailu varsinkin Etelä- ja Lounais-Suomessa, eikä mieluisia papinvirkoja riittänyt siellä kaikille. Gunnar Suolahden mukaan rintamaiden papisto ei tästä huolimatta muuttanut mielellään virkojen perässä kotiseuduiltaan, varsinkaan ”huonommille” ja syrjäisemmille seuduille.⁸³ Lisäksi luterilaisen kirkon organisaatio oli läänissä 1600-luvun lopulla vielä hyvin uusi, monilla alueilla alle puoli vuosisataa vanha. Läänin papiston koostumukseen vaikutti myös se, että Turun ja Viipurin

⁸¹ Heininen 1996, 111, 113; Juva 1955, 41, 43–45, 47–48;

⁸² Aalto 1996, 156; Juva 1955, 48–51; Laasonen 1991, 64–65, 231; Laine 1995, 143–144.

⁸³ Suolahti 1919, 17–18.

hiippakunnan raja esti läntisen suomen papistoa siirtymästä itään.⁸⁴ Lisäksi läänin aineellisia kuin myös sivistyksellisiä oloja verrattuna muuhun valtakuntaan kuvattiin usein aikalaiskertomuksissa takapajuisiksi.⁸⁵ Tämä taas ei omalta osaltaan lisännyt Käkisalmen läänin houkuttelevuutta virkoja vailla olevan papiston silmissä.

Käkisalmen läänin papistoa on luonnehdittu heikoimmin koulutetuksi ja rahvaanomaisemmaksi, kuin mitä papisto oli muualla valtakunnassa. Varsinkin 1600-luvun alussa Turun ja Viipurin hiippakuntien papisto erosi toisistaan huomattavasti niin sivistyksen kuin käytöstapojensa osalta. Käkisalmen läänissä pappien sanottiin olevan miehiä jotka kuluttivat aikaansa ”oluttuvissa” tupakkapiippu kädessään”. Pappeja syytettiin ajan mittaan paikallisilla käräjillä muun muassa juoppoudesta, väkivaltaisuudesta sekä siveellisyysrikoksista.⁸⁶

Suomessa oli papeista kyseisenä aikana ylitarjontaa. Suomessa papiston määrä kaksinkertaistui 1600-luvun kuluessa. Tämä oli seurausta sille, että sääntöä joka kielsi vihkimästä pappeja enemmän kuin oli vapaita seurakuntia, ei noudatettu. Tällöin papeiksi saattoi päästä myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät täyttäneet kaikkia pappishenkilölle asetettuja vaatimuksia.⁸⁷ Kovin halukkaasti eivät papit tulleet Käkisalmen lääniin, varsinkaan sen syrjäiseen pohjoisosaan. Tästä syystä tuomiokapituli nimitti usein virkaan sen, joka suostui alueelle lähtemään. Parhaat eteläisen Suomen papinvirat keskittyivät mahtavimmille pappissuvuille, joten ”huonompi” pappisaines joutui tyytymään virkoihin syrjäisemmissä seurakunnissa.⁸⁸ Toisaalta on sanottu, että läänin seurakuntapapisto eli lähellä rahvasta ja oli toimeentulonkin puolesta tiiviisti sidoksissa paikallisyhteisöön. Tällöin papiston rahvaanomaiset tavat ja käytös juontaisivat juurensa papiston samaistumisesta yhteisöönsä.⁸⁹ Myöhemmin tarkastellaan sitä, kuinka rahvaanomaisuus näkyi papistossa vuosisadan lopulla ja miten se vaikutti papiston ja pitäjäläisten suhteisiin.

⁸⁴ Suolahti 1919, 25.

⁸⁵ Saarela 1932, 41.

⁸⁶ Laasonen 1967, 26–29; Laasonen 1991, 26–29

⁸⁷ Laasonen 1991, 119.

⁸⁸ Saloheimo 1954, 340.

⁸⁹ Laasonen 1991, 121; Laine 1995, 160.

2.3 Papisto suurvalta-ajan yhteiskunnassa – säätyasema ja ideologia statuksen muodostajana

Voidaan sanoa, että Ruotsin suurvaltakauden maailmaa 1600-luvulla luonnehti kolme tekijää, jotka kietoutuivat yhteen ja olivat myös osittain seurausta toisistaan. Nämä tekijät olivat pitkään kestänyt sotakausi, valtion alamaisiaan kohtaan harjoittaman kontrollin kiristyminen, sekä ankara luterilainen puhdasoppinen uskonnollisuus. 1600-lukua on nimitetty puhdasoppisuuden eli ortodoksian ajaksi. Puhdasoppisuuden ajalle oli tyypillistä se, että yhtenäisen, koko valtakunnan kattavan luterilaisen uskon merkitys korostui niin hengellisen kuin maallisen vallan taholla. Luterilaisesta uskosta tuli valtakuntaa yhdistävä tekijä. Kruunu saavutti 1600-luvulla tavoitteensa: yksi valtio, yksi uskonto. Näiden varaan rakentui koko suurvaltakauden sääty-yhteiskunta ja itsevaltainen kuninkuus. Kruunun tavoitteena oli saavuttaa yhtenäinen valtakunta niin poliittisesti kuin kulttuurisesti. Tavoite saavutettiin ottamalla kirkko valtiovallan palvelukseen. Luterilaisesta kirkosta tuli valtionkirkko. Puhdasoppisuuden ajalla kirkon ja kruunun intressit yhdistyivät ja papistolle tuli saarnaajaviran ohella myös kansan valvontaan ja rankaisuun liittyviä tehtäviä. Kolmisäätyopin mukainen yhteiskuntäkäsitys tuli vallitsevaksi. Papiston ja uskonnon rooli puhdasoppisuuden ja kolmisäätyopin lävistämässä 1600-luvun yhteiskunnassa oli erittäin merkittävä, eikä niitä voinut erottaa muusta yhteiskunnasta. Luterilainen uskonnollisuus ja sen edustama normisto oli kokonaisvaltaisesti osa ihmisten jokapäiväistä elämää. Puhdasoppisuuden katsotaan alkaneen vaikuttaa yhä enenevässä määrin 1640-luvulta lähtien ja olleen vallitsevana aina isoon vihaan asti 1700-luvun alussa.⁹⁰

Ruotsin saavuttama suurvalta-asema perustui pitkälti siihen, että valtiovalta sai organisoitua tehokkaasti valtakunnan vähäiset resurssit kruunun käyttöön. Tämä taas edellytti yhä tehokkaampaa hallintokoneistoa ja paikallisyhteisön kontrollia, joka ylettyi ihmisten jokapäiväiseen elämään. Kruunun tavoitteena oli muokata rahvaasta uskollisia ja kuuliaisia kruunun alamaisia, jotka noudattaisivat mukisematta esivallan tahtoa.⁹¹ Tässä tehtävässä valtiovallalla oli apunaan vuosisadan kuluessa lopulliseen muotoonsa kehittyneet oppirakennelmat: puhdasoppisuus sekä siihen tukeutunut teokraattinen kolmisäätyoppi, jotka antoivat perustan aikakauden kristilliselle yhteiskuntäkäsitykselle. Tätä yhteiskuntäkäsitystä

⁹⁰ Aalto 1996, 216; Aalto 1998, 49–50; Karonen 2001, 247; Laasonen 105, 203; Laine 1995, 134–135; Heininen 1996, 87–88, 113–114; Saarela 1932, 26–27.

⁹¹ Aalto 1996, 35; Aalto 1998, 50; Katajala 2005, 13.

kirkko ja kruunu yhdessä opettivat kansalle. Kolmisäätyopin peruseriaatteet korostivat, yhteiskunnan hierarkkisuutta ja staattisuutta sekä alamaisten tottelevaisuutta esivaltaa kohtaan. Tärkeäksi katsottiin myös rahvaan ylempiä kohtaan osoittama kunnioitus. Siveellinen ja kunniallinen elämä katsottiin yhdeksi tärkeimmistä kristilliseen elämään kuuluvista normeista. Nämä kirkon ja kruunun edustamat opit ja ideologia eivät jääneet vain valtaa pitävien harjoittamaksi teoriaksi, vaan niistä muodostui koko yhteiskunnan läpi ulottuva arvo- ja normimaailma, joka vaikutti konkreettisesti ihmisten jokapäiväiseen elämään, maailmankuvaan ja mentaliteetteihin.⁹²

Kolmisäätyopin mukaan ihmiset kuuluvat yhtä aikaa kolmeen eri ”hallitukseen”: maalliseen (*politia*), hengelliseen (*ecclesia*) ja taloudelliseen (*oeconomica*). *Politia* edusti maanpäällistä elämää, jossa ihmiset olivat eriarvoisia. Jumala oli asettanut kuninkaan ja esivallan johtamaan ihmisiä maanpäällisessä elämässä ja pitämään heidät pois synnistä. Jumala siis toimi esivallan kautta, jota ihmisten tuli totella ja kunnioittaa kuten jumalaakin kunnioitettiin. *Politian* piirissä ihmiset olivat toisilleen esivaltaa tai alamaisia. Hengellisen *ecclesian* piirissä taas valtaa käytti yksin jumala ja ihmiset olivat siten kaikki samanarvoisia. *Ecclesiaa* maan päällä edusti koko kirkko, ja sille annetuista tehtävistä huolehti hengellisen viran haltija: pappissääty. Hengellisen säädyn tehtävänä oli julistaa evankeliumia ja lakia (luonnollinen laki) sekä jakaa sakramenteja. Nämä kaksi hallitusta tuli pitää toisistaan erillään, vaikka ne kuuluivat samalla yhteen, koska Jumala oli ne asettanut ja ihminen kuului niihin molempiin yhtä aikaa. *Politian* tehtävä oli pitää yllä järjestystä ja rangaista synneistä, kun taas *ecclesiassa* synty annettiin anteeksi. Toisessa Jumala hallitsi sanalla ja toisessa kuningas miekalla. Kolmas hallitus *oeconomica* piti taas ihmiskuntaa yllä taloudellisesti ja biologisesti. Se edusti perhettä eri muodoissa. Perheenpää hoiti samoja tehtäviä perheen sisällä kuin *politia* ja *ecclesia* yhteiskunnassa. Perheenpään tuli kasvattaa perheensä siten, että jokainen tiesi oman paikkansa yhteiskunnassa ja eli sen mukaisesti. 1600-luvun yhteiskunta perustui pitkälti kolmisäätyopin varaan, joka takasi staattisen ja eriarvoisen yhteiskunnan, jossa jokaisella oli oma paikkansa. Yksilöllisyyttä ei ”nähty”, vaan ihminen määriteltiin säätynsä kautta⁹³

Uskonnollisperäisen kolmisäätyopin luonnehtima säätyjako näkyi käytännössä nelisäätyopin muodossa, joka palveli paremmin valtakunnan poliittista järjestelmää: säätyvaltiopäiviä. Yhteiskunta oli jaettu poliittisia tarkoituksia varten neljään poliittiseen säätyyn, joilla

⁹² Karonen 200, 161–162; Laasonen 1991, 79.

⁹³ Kuoppala 1963, 17–23. Laasonen 1991, 204.

jokaisella oli oma edustus valtiopäivillä: aateliin, papistoon, porvaristoon ja talonpoikiin. Vaikka Käkisalmen lääni ei ollut edustettuna valtiopäivillä, oli sama säätyjako myös siellä luonnollisesti voimassa⁹⁴. Lisäksi nämä neljä säätyä katsottiin kuuluvan kolmisäätyopin mukaiseen jaotteluun. Hallitseva aatelisto käsitti *politian*, papisto *ecclesian* ja porvaristo ja talonpoikaissääty kuuluivat *oekonomian* piiriin. Yhdessä nämä järjestelmät loivat pohjan suurvaltakauden yhteiskuntakäsitykselle, joka lävisti niin poliittisen, taloudellisen kuin kulttuurisen tason. Ylempien yhteiskuntaluokkien vaaliman ”ihanneyhteiskunnan” ajatuksena oli, että jokainen sääty keskittyy sille kuluviin toimiin ja tehtäviin, sekä pitää kiinni ryhmänsä oikeuksista ja velvollisuuksista. Jokaisella ihmisellä oli oma säätyideologian ja kolmisäätyopin luoma paikka yhteiskunnassa. Käytännössä yhteiskunta ei ollut niin staattinen ja yhteiskuntaluokat ja säädöt olivat heterogeenisempiä mitä kruunun levittämä ideologia antoi ymmärtää. Vaikka säätyasema määritteli pitkälti ihmisen osan, 1600-luvun ihminen saattoi olla samanaikaisesti useamman yhteisön jäsen ja omata useampia toisistaan poikkeavia rooleja. Myöskään henkilön yhteiskunnallinen asema ja toiminta ei välttämättä ollut täysin sidoksissa henkilön säätyyn, vaan säätyrajat ylitettiin tarpeen vaatiessa. Hengellisen säädyn edustajat puuttuivat maallisiin asioihin ja päinvastoin. Tästä huolimatta yhteiskunnan jako selvärajaisiin säätyihin sekä kolmisäätyopin mukaisen yhteiskuntakäsityksen juurruttaminen kansan keskuuteen tuki keskitetyn valtiovallan tavoitteita ristiriidattomasta harmonisesta yhteiskunnasta, jossa kruunun kontrolli rahvaasta oli sangen tiukka.⁹⁵

Suurvaltakaudella uskonnon merkitys yhteiskunnassa korostui uudella tavalla, kun 1600-luvun kuluessa kruunu ja kirkko lähentyivät toisiaan monissa suhteissa. Kirkko ryhtyi yhteistyöhön kruunun kanssa saadakseen takaisin uskonpuhdistuksen seurauksena edellisellä vuosisadalla menettämänsä valtaa. Suurvaltakaudella toimintaa ohjaavaksi ajatukseksi tulikin ”*mitä vahvempi valtio sen vahvempi kirkko*”. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että kirkko ryhtyi ajamaan valtiovallan tavoitteita ja päämääriä.⁹⁶ Papistolla olikin 1600-luvulla merkittävä asema suurvallan hallintokoneistossa valtiollisen järjestyksen luojana sekä sen ylläpitäjänä. Papisto toimi sekä valtopolitiikan rakentajana yhtenä neljästä valtiopäiväsäädystä, että valitun valtopolitiikan välittäjänä ja legitimoijana tavalliselle kansalle. Papiston tehtävänä oli toimia paikallistasolla eräänlaisena välikätenä kruunun ja rahvaan välillä. He takoivat rahvaan mieliin kruunun politiikkaa ja esivallan tahtoa

⁹⁴ Saloheimo 1976, 10.

⁹⁵ Karonen 2001, 163, 165–166; Laine 1995, 141; Matikainen 2002, 104.

⁹⁶ Aalto 1998, 49–50.

pitämissään saarnoissa ja lukemissaan kruunun kuulutuksissa. Papiston edisti jumalan sanan saarnaamisen ohessa myös valtiovallan toimien legitimoimista rahvaalle ja iskosti kansaan kolmisäätyopin mukaista yhteiskuntakäsitystä.⁹⁷

Papiston tehtävät paikallisyhteisössä voidaan jakaa hallinnollisiin, kirkollisiin ja kurinpidollisiin tehtäviin. Kirkollisiin tehtäviin kuuluivat jumalanpalveluksen pito, kristinopin opetus kansalle sekä muut kirkolliset toimitukset kuten kaste, rippi, vihkimiset ja hautaan siunaaminen. Puhdasoppisuuden aikakana papiston tehtävistä korostuivat perinteisten kirkollisten tehtävien rinnalle erityisesti hallinnolliset ja kurinpidolliset tehtävät.⁹⁸ Aikakauden normimaaailman mukaisesti kirkon ja kruunun kontrolli rahvaan elämästä tiukkeni olennaisesti aiempaan verrattuna. Esivalta ryhtyi valvomaan yhä useampia jokapäiväisen elämän osa-alueita, jotka olivat aiemmin kuuluneet yhteisön oman päätäntävällän piiriin. Kirkko tiukensi omalta osaltaan otettaan rahvaasta kiristyneen kirkkokurin⁹⁹ avulla, kun yhä uusia asioita otettiin sen valvonnan piiriin. Tehokkain papiston paikallisyhteisöön kohdistama kontrollikeino oli valtiovallan tuella suoritettu avioliiton ulkopuolisten suhteiden kriminalisointi. Normien mukainen elämä ja siveellisyys eivät olleet puhdasoppisuuden läpikäymässä 1600-luvun paikallisyhteisössä ihmisen yksityisasiasia, vaan normirikkomus katsottiin koskettavan koko yhteisöä. Korjaamaton synti veti Jumalan vihan yhteisön ylle, joten hyvä kristillinen elämä katsottiin kokonaisvaltaisesti välttämättömäksi.¹⁰⁰

Puhdasoppisuuden ja kolmisäätyopin arvo- ja normimaaailman kautta papisto pystyi yhä tehokkaammin valvomaan seurakuntalaisiaan, ja tätä kautta lujittamaan esivallan tähdentämää yhteiskuntarauhaa. Tämä taas omalta osaltaan yhdisti pappissäätyä entisestään maalliseen valtaan. Kirkon valvoma kirkkokuri ja rikkeistä seurannut rangaistuskäytäntö muuttui vuosisadan kuluessa ”sielunhoidollisesta” enemmän pelottelevaan, varoittavana esimerkkinä toimivaan syyllisen seurakunnan edessä häpäisyyn. Tehokas häpeärangaistus oli julkirippi ja erilaiset katumusharjoitukset, kuten kirkon ovella seisottaminen. Kirkkokuri ja maallisen esivallan langettamat tuomiot liittyvätkin usein 1600-luvulla erottamattomasti toisiinsa, kun

⁹⁷ Aalto 1996, 157; Laine 1996, 24–26; Karonen 2001, 162.

⁹⁸ Kirkollisista tehtävistä ja jumalanpalveluksesta esim. Juva 1955, 105–118; Laasonen 1967, 67–69; Laasonen 1991, 162–168.

⁹⁹ Kirkkokuri tarkoittaa kirkon langettamia erilaisia sanktioita sen määräyksiä vastaan rikkoneille. (Karonen 2001, 247).

¹⁰⁰ Kustaa Vilkuna puhuu tässä yhteydessä ”kollektiivisesta subjektista”, joka tarkoitti yhteisön kattavaa omaatuntoa ja tietoutta sielun pelastumisesta. Yksilön Sielu oli sidoksissa yhteisöön ja sen jäsenten käyttäytymiseen. Esivalta korosti tämän yhteyden olemassa oloa kontrolloidakseen paremmin yhteisöä. (Vilkuna 1996, 71–76).

maallisen tuomioistuimen langettaman rangaistuksen lisäksi rikkeestä seurasi usein myös kirkollinen rangaistus.¹⁰¹

Kirkko edusti näin ollen paikkakunnalla hengellisen vallan lisäksi myös maallista valtaa. Papit toimivat paikallisyhteisöissä kurinpitäjinä sekä keskusvallan silminä ja korvina.¹⁰² 1600-luvun kuluessa papistolle lankesi myös paljon maallisia hallintotehtäviä seurakunnassaan. Papisto oli pitänyt vuosisadan alusta lähtien kirkonkirjoja, joihin merkattiin seurakunnan kastetut, vihityt sekä haudatut. 1660-luvulta lähtien kirkkoherran tuli pitää myös rippikirjaa seurakuntalaisistaan. Papiston paikallistuntemus valjastettiin lopulta yhä tiukemmin kruunun käyttöön ja heidän tehtäväksi tuli kirkonkirjojen pitämisen lisäksi myös henkiveroluetteloiden sekä kutsuntaluetteloiden laadinta. Papiston yhteistyö kruununhallinnon kanssa tuli näin ollen olennaiseksi osaksi kirkonmiehen toimenkuvaa. Kirkkoherran tuli yhdessä kruunun virkamiesten kanssa toteuttaa hallintoa sekä valvoa rahvaan toimia.¹⁰³

Papistolla oli myös tietynlainen välittäjän ja sovittelijan rooli rahvaan ja kruununhallinnon välissä. Papit sovittelivat riitoja sekä tarvittaessa tulkkasivat rahvaan ja ruotsinkielisten kruunun virkamiesten keskusteluja sekä valtiovallan antamia määräyksiä. Pappi toimi usein myös talonpoikien luottohenkilönä. Hän saattoi lainata vaikeina aikoina viljaa tai rahaa sekä tehdä anomuksia rahvaan puolesta. Papiston kaksijakoinen rooli kohdistikin heille paineita useilta eri suunnilta. Pappi edusti toisaalta esivaltaa ja kontrollia, mutta toisaalta hän oli myös rahvaalle tuki niin hengellisissä kuin maallisissa asioissa. Talonpojat katsoivat papin tehtäväksi heidän puolustamisensa (kruunun)esivallan väärinkäytöksiä kohtaan. 1600-luvulla Karjalassa kansan puheissa pappi esitettiin toistuvasti talonpoikien puolustajaksi esimerkiksi verovuokraajia vastaan.¹⁰⁴ Tiivistetysti sanottuna pappi oli seurakuntalaisilleen tiedonantaja, neuvoja ja opastaja. Samalla pappi oli kuitenkin myös esivallan ja kontrollin edustaja, joka levitti esivallan tahtoa kansan keskuuteen.¹⁰⁵

Kirkon ja kruunun laajamittainen yhteen nivoutuminen ja papiston valjastaminen kruunun tavoitteiden ajamiseen ei hyödyttänyt yksipuolisesti pelkästään valtiovaltaa. Papiston monipuolinen toiminta paikallisyhteisön johdossa ja rahvaan kontrolloijana lisäsi

¹⁰¹ Aalto, 1996, 30, 34–35, 214; Juva 1955, 80–82; Laasonen 1991, 79–80, 169–170; Laine 1995, 148.

¹⁰² Aalto 1998, 54.

¹⁰³ Karonen 2001, 245; Laasonen 1991, 65, 79, 160–161; Laine 1995, 148–149.

¹⁰⁴ Laasonen 1967, 37–39; Aalto 1998, 52–54.

¹⁰⁵ Karonen 248.

kirkonmiesten valtaa ja arvostusta yhteisön sisällä. Pappissääty sai myös tunnustusta toimistaan valtiovallan taholta kun kuningatar Kristiina vahvisti papiston ensimmäiset säätyprivilegiot vuonna 1650. Kaarle XI vuonna 1675 myöntämät privilegiot turvasi lopullisesti säädyn yhteiskunnallista aseman valtaapitävien keskuudessa. Privilegiot turvasivat muun muassa papiston maaomaisuuden säilymisen tulevasta aatelin maiden reduktiosta huolimatta. Myös säädyn toimeentulo turvattiin takaamalla kymmenysvero-oikeus. Papiston ote parantui myös paikallishallinnosta kun privilegioiden nojalla papille tuli oikeus kutsua yhteisö koolle pitäjänkokouksiin.¹⁰⁶ Papisto oli näin ollen saavuttanut 1600-luvun lopulle tultaessa, ainakin lakien ja asetusten valossa, vankan aseman paikallisyhteisön johdossa. Asemastaan käsin papin oli mahdollista vaikuttaa ja puuttua yhteisössä myös sellaisiin asioihin, jotka eivät alun perin katsottu kuuluvan hengellisen säädyn toimivallan piiriin. Kuinka ja missä määrin kolmisäätyopin ja puhdasoppisuuden normit ja ajatusmaailma tulivat esille pappissäädyn ja paikallisyhteisön välisessä kanssakäymisessä Käkisalmen läänissä, on kysymys mihin tässä tutkimuksessa kiinnitetään huomiota.

3. Kunnia, maine ja väkivalta suhteiden määrittäjänä

3.1 Maineen merkitys 1600-luvun yhteisössä

Ihmisen asemaan yhteiskunnan hierarkiassa 1600-luvulla vaikuttivat olennaisesti hänen sääty- ja virka-asemansa. Staattisen yhteiskuntahierarkian lisäksi ihmisen statukseen paikallisyhteisössä vaikuttanut tekijä oli luonnollisesti henkilökohtaiset suhteet ja vuorovaikutus yksilöiden välillä. Toimiessaan yhteisön jäsenenä henkilön asema tuossa yhteisössä ei riippunut vain suhteellisen pysyvästä ja osin abstraktista sääty- ja virka-asemasta. Henkilön asema määrittyi konkreettisesti pitkälti henkilökohtaisten, jokapäiväistä kanssakäymistä vaativien suhteiden kautta muihin yhteisön jäseniin. Se millaisiksi ihmisten suhteet toisiin ihmisiin muodostuivat ja kuinka paikallistason sosiaaliset rakennelmat ja hierarkiat rakentuivat, riippui pitkälti henkilön yhteisön sisällä nauttimasta arvostuksesta. Henkilön arvoon yhteisön silmissä taas vaikuttivat voimakkaasti hänen maineensa ja kunniansa. Henkilön maine puolestaan muodostui hänestä sanottujen asioiden sekä hänen omien tekojensa pohjalta syntyneen käsityksen perusteella. Yhteisössä muodostettuun

¹⁰⁶ Karonen 2001, 248; Laine 1995, 142–143.

käsitykseen henkilön persoonasta peilattiin henkilön aikaisempaa elämää, kuten myös hänen tulevia tekemisiään. Ihmisen toimien arviointi ei ollut niinkään tapauskohtaista, vaan arvio oli kokonaisvaltaisempaa ja siihen kuului erottamattomasti henkilölle kertynyt maine. Tapahtumien ja tekojen tulkinta aikaisemman maineen perusteella taas vaikutti edelleen henkilön ”tulevaan” maineeseen joko myönteisessä tai kielteisessä mielessä.¹⁰⁷ Huonomaineisesta ihmisestä kerrottujen negatiivisten asioiden saatettiin herkästi katsoa pitävän paikkansa, kun taas hyvämaineisesta henkilöstä pahaa puhunut joutui todistelemaan puheitaan tarkasti. Hyvä maine ja kunniallinen elämä olivat 1600-luvulla eläneelle ihmiselle erittäin tärkeää, koska henkilön maine ja kunnia säätelivät pitkälti hänen asemaansa ja ihmissuhteitaan 1600-luvun yhteisöissä.

Maine käsitteenä viittaa siihen, millaiseksi persoonaksi henkilö katsottiin yhteisössä ja mitä ominaisuuksia häneen liitettiin. Hyvämaineinainen henkilö oli luotettava, kristillinen ja kunniallinen. Henkilön maine muodostui ja kertyi hänelle pitkällä aikavälillä sosiaalisen vuorovaikutuksen seurauksena. Kunnian käsitteenä voidaan taas katsoa sisältävän toisaalta ihmisen käsityksen omasta arvostaan, mutta se oli myös yhteisön käsityksen yksilön arvosta.¹⁰⁸ Kunniaa voidaan pitää mainetta sisäsyntyisempänä, sillä se oli enemmän sidoksissa henkilön yhteiskunnalliseen statukseen. Jokaisella oli syntyessään ”tietty määrä” kunniaa. Näin ollen papin kunnia oli suurempi kuin talonpojan kunnia. Toisaalta tästä seurasi se, että kunniaansa korkeampi henkilö tippui myös korkeammalta kunniansa menetettyään.¹⁰⁹ Olli Matikainen on todennut, että yhteisön sisäistämät kunniakäsitteet ilmaisivat sen, millainen yksilön tulee olla pysyäkseen ihmisenä ja kunniallisena yhteisön jäsenenä. Kunnia oli kysymys ihmisen osasta ja arvosta sosiaalisten suhteiden verkostossa. Lisättävänä tai menetettävänä ”ominaisuutena” se viittasi yksikön tai yhteisön kykyyn pitää yllä sosiaalisia ideaaleja yhteisön hierarkiassa, jotka perustuivat vastavuoroisuuteen ja yksilön luokitteluun tuossa hierarkiassa.¹¹⁰ Kunniallisuutta ja mainetta pidettiin arvossa, koska kyseiset tekijät määrittivät pitkälti ihmisen suhteita toisiin yhteisön jäseniin sekä omaa asemaa paikallisyhteisön ihmissuhde- ja kontaktiverkostossa.

Koska maineella ja kunnialla oli merkittävä asema ihmisten sosiaalisten suhteiden muodostumisessa, oli tavallista, että yhteisössä syntyi konflikteja henkilön puuttuessa toisen

¹⁰⁷ Eilola 2003a, 266–267; Eilola 2003b, 121–122, 129, 134–135.

¹⁰⁸ Matikainen 2002, 96.

¹⁰⁹ Matikainen 2002, 95.

¹¹⁰ Matikainen 2002, 95–96.

kunniallisuuteen. Jokapäiväisessä kanssakäymisessä yhteisönsä jäsenten kanssa henkilöllä oli oikeus odottaa toisilta ihmisiltä yhteiskunnallisen asemansa mukaista kunnioittavaa puhuttelua ja käyttäytymistä. Tämä tarkoitti sitä, että yksilön status yhteisössä tunnustettiin ja hyväksyttiin julkisesti ja tämä yhteinen hyväksyntä osoitettiin vakiintuneilla tavoilla ja puheella. Tämän asemaa kunnioittavan oikeuden kiistäminen synnytti kunnianloukkauksen. Yleisin tapa loukata toisen kunniaa oli nimitellä kohdetta alentavalla nimellä. Jari Eilola toteaa, että kunnianloukkauksen edellytyksenä oli se, että kuulijat tunnistivat lausutut sanat merkityssisällöltään loukkaaviksi, vaikka he eivät pitäisikään sanoja paikkaansa pitävinä. Loukkauksen sisällön piti siis olla kaikkien tunnistettavissa riippumatta sen todenperäisyydestä. Lisäksi loukkauksen tuli olla julkinen toimiakseen tarkoitetulla tavalla.¹¹¹

Kunnianloukkaukset ja niihin liittyvä käräjöinti oli 1600-luvulla ilmiö, jolla oli suuri merkitys yksilöidenvälisessä vuorovaikutuksessa. Loukkaavalla ja epäkunnioittavalla puheella saattoi olla suuri vaikutus siihen, kuinka paikallisyhteisön ”sosiaalinen kehikko” rakentui ja millaiseksi yksilön arvo muodostui yhteisön jäsenten silmissä. Kunnianloukkaukset olivat kyseisenä ajanjaksona yleinen käräjillä käsitelty syytekohta. Esimerkiksi Hämeessä 1660-luvulla kunnianloukkauksia käsiteltiin käräjillä sakkoluetteloiden perusteella lähes yhtä paljon kuin väkivaltarikoksia ja taloudellisia väärinkäytöksiä.¹¹² Maineestaan tarkka 1600-luvun ihminen oli olettavasti herkkä havaitsemaan häntä loukanneen puheet. Loukkaus vietiin herkästi käräjille kunnianloukkauksena, jotta kunniaa satuttaneet ja uhanneet puheet voitiin käsitellä yhteisössä julkisesti ja poistaa ennen kuin ne aiheuttivat liikaa vahinkoa henkilön maineelle.¹¹³

Heikki Ylikankaan mukaan vielä 1500-luvulla suurin osa käräjillä käsitellyistä kunnianloukkaus tapauksista oli herjauksia, eli loukkauksella viitattiin rangaistavaan tekoon kuten varkauteen tai tappoon. Loukkauksen kohteen siis viitattiin konkreettisesti syyllistyneen johonkin rikokseen. 1600-luvulla käräjillä käsitellyistä tapauksista oli suurin osa herjausten sijasta solvauksia, kuten nimittelyjä. Solvauksessa henkilöä kutsuttiin loukkaavalla nimellä kuten ”hunsvotti” tai ”kelmi”. Tällöin ei enää viitattu itse rangaistavaan tekoon, vaan loukkaus ilmensi pääasiassa sanojan halveksuntaa ja vihaa kohdetta kohtaan. Tällöin esimerkiksi varkaaksi nimittelyssäkin oli tarkoituksena halventaa kohdetta, eikä niinkään

¹¹¹ Eilola 2003a, 259, 262; Eilola 2003b, 123, 135; Katajala 1994, 141; Matikainen 2002, 100–102.

¹¹² Ylikangas 2000, 236.

¹¹³ Matikainen 2002, 90–91; Renvall 1949, 150–151, 155–156. Renvall on tutkinut 1500-luvun ihmisen oikeuskäsityksiä, mutta kunnian ja maineen osalta hänen huomionsa pätevät myös 1600-luvun yhteiskunnassa.

väittää kohteen syyllistyneen varsinaiseen varkauteen.¹¹⁴ Viime kädessä sanotun nimityksen esitystilanne ja -tapa ratkaisivat usein sanoman sisällön lisäksi katsottiinko se huumorilla vai otettiin sanottu loukkauksena.¹¹⁵

Kunnianloukkauksen merkitys voidaan nähdä myös laajemmassa yhteydessä kuin vain negatiivisesti kahden henkilön välisiin suhteisiin vaikuttavana tekijänä. Käsittelemätön konflikti, oli se sitten iso tai pieni, rikkoi tärkeänä pidetyn yhteisön harmonian aiheuttaen epävarmuutta yhteisössä jäsentensä asemista.¹¹⁶ Lisäksi 1600-luvun ankaran kristillisessä yhteiskunnassa katsottiin huoneentauluoppia mukailleen, että harmonian rikkoontumisen seurauksena yhteisö veti Jumalan vihan päällensä. Yhteisössä ilmenneet erilaiset konfliktit tuli selvittää ja syyllisiä rangaista, jotta harmonia ja rauha palautuisi yhteisöön. Esivallankin kannalta oli siis suotavaa, että kunniaan ja maineeseen kohdistuneet rikkomukset käsiteltiin ja korjattiin yhteisössä. Esivallan keino puuttua omalta osaltaan mainetta ja kunniaa uhanneisiin tekijöihin oli tehdä mahdolliseksi henkilön maineen ja yhteisön harmonian vaarantavan loukkauksen käsittelyn julkisilla käräjillä.¹¹⁷

Papiston kohdalla hyvällä maineella ja kunniallisella elämällä oli erityisen suuri merkitys. Koska pappi toimi seurakuntansa johtajana, täytyi hänen omata arvovaltaa ja nauttia rahvaan kunnioitusta kyetäkseen toimimaan asemansa edellyttämällä tavalla. Papiston käytökseen ja maineeseen kiinnitettiin tästä syystä erityistä huomiota myös kirkollisen esivallan taholta. Virkatehtävien tunnollisen hoitamisen lisäksi vuoden 1571 kirkkojärjestys korosti papiston hyvien elämäntapojen tarpeellisuutta sekä sitä, että pappien tuli toimia käytöksellään esimerkkinä seurakuntalaisilleen. Juoppous ja epämääräiset elämäntavat eivät tulleet kysymykseenkään. Sama linja jatkui myös vuoden 1655 kirkkojärjestyksessä sekä karoliinisessa kirkkolaissa vuodelta 1686.¹¹⁸ Kirkkolaki toteaaakin papille asetetuista vaatimuksista muun muassa seuraavasti:

¹¹⁴ Ylikangas 1988, 165–166; Ylikangas 2000, 235.

¹¹⁵ Eilola 2003b, 124.

¹¹⁶ Eilola 2003b, 137.

¹¹⁷ Aalto 1996, 136; Karonen 2001, 246; Matikainen 1997, 127; Matikainen 2002, 55, 71.

¹¹⁸ Laine 1995, 137–138; Kircko-laki ja ordningi 1686. (1986), XIX:I, 79, XIX:XXIII, 91–92.

*”Joca tahto Jumalan seuracunda palwella papin säädys/ sen pitä oleman Jumalisen/ ja cunniallisest/ siwiäst / raitist ja puhtast elämän / hänelle pitä myös oleman turmeltumaton nimi ja hyvä sanoma”.*¹¹⁹

Papin tuli elää ja käyttäytyä säätynsä mukaisesti, jotta hänellä olisi paikallisyhteisössä viran hoitamiseen vaadittavaa auktoriteettia. Maineensa jollain lailla tahrineen papin arvovalta voitiin kyseenalaistaa ja hänen toimintamahdollisuudet paikallisyhteisön johdossa heikkenivät. Tällöin oli tärkeää, että yhteisössä sattuneet konfliktit, jotka vaaransivat papin maineen ja arvovallan voitiin käsitellä ja yhteisön harmonia palauttaa.

3.2 Kirkkoherran ja kappalaisen häilyvä rauha – kiistaa oikeuksista, arvovallasta ja toimeentulosta

Aikakauden yleiskuvaa noudattaen, jonka mukaisesti yhteiskunnallisen säädyn sisälläkin saattoi vallita huomattavia statuseroja, myös pappissäätö oli 1600-luvulla sangen heterogeeninen joukko ja se koostui yhteiskunnalliselta asemaltaan eritasoisista ryhmistä. Sääty-yhteiskunnan hierarkkisen rakenteen mukaisesti piispat, hovisaarnaajat sekä yliopiston viroissa olevat kirkonmiehet miellettiin hallitsijan taholta aateliston veroisiksi kun taas valtakunnan muu papisto katsottiin arvoltaan alemmaksi. Koska statuksellinen ero valtakunnan johtoasemissa olevan papiston ja seurakuntapapiston välillä oli hyvin selkeä ja esivallan yleisesti tunnustama, ilmenivat säädyn sisäiset konfliktit ennen kaikkea seurakuntapapiston keskuudessa. Säädyn sisällä vallinnut eriarvoisuus konkretisoitui paikallistasolla erityisen selvästi kirkkoherran ja kappalaisen välisenä vastakkainasetteluna.¹²⁰ Gunnar Suolahti on korostanut kirkkoherran ja kappalaisen eriarvoisuutta puhumalla pappisylimystöstä ja pappisköyhälistöstä. Eriarvoisuus näkyi hänen mukaansa suoraan näiden ryhmien varallisuuseroissa kuten myös sosiaalisessa asemassa ja sivistystasossa.¹²¹ Suolahden mukaan suurimmat erimielisyydet syntyivät kuitenkin kirkkoherran ja kappalaisen välillä vallinneesta herra-palvelija asetelmasta, johon kappalaiset eivät useinkaan alistuneet ilman vastarintaa.¹²²

¹¹⁹ Kirco laki ja ordningi 1686 (1986), XIX:I, 79

¹²⁰ Juva 1955, 39; Laine 1995, 151.

¹²¹ Suolahti 1919, esim. 181–182, 188–192.

¹²² Suolahti 1919, 193–195.

Salmissa kirkkoherran ja kappalaisen välillä oli riitaa virkatehtävien hoidosta ja asiaa jouduttiin puimaan käräjillä vuoden 1689 lopulla. Pitäjän kirkkoherra Johan Canuti, vanha ja raihmainen mies, joka ei lautakunnan todistuksen mukaan ollut kyennyt pitämään jumalanpalvelusta tai edes tulemaan kirkkoon useaan sunnuntaihin. Tästä huolimatta Canuti piti tiukasti kiinni kirkkoherran asemastaan, eikä suostunut antamaan kirkon avainta sitä pappilasta hakeneelle kymmennikkä Antti Matinpojalle. Avain olisi tarvittu, jotta pitäjän kappalainen Pehr Iscanius olisi voinut toimittaa jumalanpalveluksen kirkkoherran sijalla ja jakaa ehtoollista kirkossa. Kirkkoherra totesi jääräpäisesti: ”*Olen vanha mies, enkä kykene kirkkoon tulemaan. En kuitenkaan anna avaimia, jos haluat ne väkivalloin ottaa ne roikkuvat seinällä*”¹²³. Canuti halusi sen sijaan pitää jumalanpalveluksen pappilassa ja vaati talonpoikia tulemaan sinne. Kirkkoherraa ei saatu pitämään jumalanpalvelusta myöskään seuraavana sunnuntaina, vaikka häntä haettiin pappilasta usean miehen voimin. Kirkkoherra Canutin omavaltaisista toimista oli valitettu myös piispalle, ja kappalaisella olikin mukanaan piispan asiasta myöntämä päätös.¹²⁴

Piispan puuttuminen asiaan ei pelottanut kovapintaista kirkkoherraa. Canuti kieltäytyi noudattamasta hänelle ilmeisen kielteistä päätöstä sanoen, ettei asiakirja ole aito, koska siitä puuttuu konsistorin sinetti. Canuti piti päänsä, eikä tullut kirkkoon. Myöskään kirkon avainta ei saatu hankittua sitä vartioivalta kirkkoherralta. Kirkkoherra ei kuitenkaan saanut olla rauhassa avaimen kyselijöiltä. Eräänä sunnuntaina Canuti lopulta lupasi antaa avaimen, kunhan hänen vaimonsa saapuisi kotiin Viipurin matkaltaan. Kirkkoherra tokaisi ilmeisen kyllästyneenä avainta sillä kertaa hakeneelle kirjuri Nils Eskilsonille: ”*Annan minä sen avaimen sille varas Pehrille*”¹²⁵, tarkoittaen pitäjän kappalaista. Avain jäi kuitenkin saamatta silläkin kertaa ja kappalaisen oli lopulta pakko pitää jumalanpalvelus Salmin hovissa. Vaikka jumalanpalvelus saatiin pidettyä, ehtoollista ei kuitenkaan voitu jakaa, koska kalkki ja öylätit olivat lukkojen takana kirkossa.¹²⁶ Kirkkoherra ei suostunut luovuttamaan tehtäviään kappalaiselle edes silloin kun hän itse oli estynyt niitä hoitamasta. Aloitteen olisi pitänyt tulla kirkkoherralta itseltään, ei kappalaiselta.

Edellä esitetyssä tapauksessa näkyy hyvin se vastakkainasettelu, mikä vallitsi pappisäädyn sisällä kirkkoherran ja kappalaisen välillä. Vaikka kappalaisen riippumattomuus

¹²³ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 21–26-1.1689, gg8 s.165v, JoMA

¹²⁴ Päätöksen (resolution) sisältö ei käy ilmi käräjäpöytäkirjasta.

¹²⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 21–26-1.1689, gg8 s.166, JoMA

¹²⁶ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 21–26-1.1689, gg8 s.165–166, JoMA.

kirkkoherrasta oli lisääntynyt vuosisadan kuluessa, kuuluivat kappalaiset virkatehtävien osalta vahvasti kirkkoherran käskyvallan piiriin. Kappalaisen asema oli parantunut taloudellisten seikkojen osalta 1600-luvun lopulle tultaessa. Kappalaiset saattoivat asua vuosisadan lopulla omassa pappilasta erillisessä virkatalossa. Samoin kappalaisten palkkaus muuttui vakinaiseksi saataviksi vuoden 1681 palkkaussäännön myötä, kun se vielä vuosisadan alkupuolella oli riippunut seurakuntalaisten vapaehtoisista maksuista.¹²⁷ Viranhoitoon liittyvissä asioissa kappalainen oli kuitenkin edelleen pitkälti kirkkoherran käskyvallan alla. Kirkkoherran päätettävissä oli mitkä jumalanpalvelukset kappalainen sai pitää. Lisäksi kappalaisen tuli suorittaa kuuliaisesti myös muut kirkkoherran hänelle määräämät tehtävät.¹²⁸ Myös Suolahti on korostanut kirkkoherrojen olleen tarkkoja arvovallostaan ja vaatineen itselleen täydellistä määräysvaltaa alaisiinsa. Kappalaisen piti esimerkiksi saada kirkkoherralta lupa pitäjänmatkoja varten, eikä hän voinut toimia itsenäisesti muidenkaan virkatehtävien osalta.¹²⁹

Kappalaisten pyrkimykset itsenäisempään viranhoitoon johtivat väistämättä konfliktiin arvostaan ja asemastaan kiinnipitävien kirkkoherrojen kanssa. Yhteiskunnalliselta asemaltaan alempiarvoisen kirkonmiehen puuttuminen ylemmän viranhoitoon, oli se sitten miten huonoa tahansa, kävi kirkkoherran kunnian päälle eikä sitä tullut suvaita. Vanha kirkkoherra Canuti piti kiinni käskyvallastaan seurakunnassa viimeiseen asti. Kirkkoherra Canuti ja kappalainen Iscanius pääsivät kuitenkin lopulta ilmeisesti jonkinlaiseen yhteisymmärrykseen virkatehtävien hoidossa. Vaikka Canuti hoiti virkaansa vielä kolme vuotta tapauksen jälkeen kuolemaansa asti vuonna 1692, käräjäpöytäkirjoista ei löydy mainintaa erimielisyyksien jatkumisesta. Canutin kuoleman jälkeen Pehr Iscaniuksesta tuli Salmin kirkkoherra.¹³⁰

Kappalaisen ei siis ollut helppoa puuttua kirkkoherran käyttäytymiseen, vaikka siihen olisikin ollut aihetta. Sen sijaan kirkkoherran saattoi puuttua kappalaisen viranhoitoon, mikä aiheutti kiistaa kirkonmiesten kesken. Erimielisyys kappalaisen asemasta ja virkatehtävien hoidosta saattoi johtaa julkiseen välienselvittelyyn sekä kunnianloukkaukseen. Esimerkiksi Suistamon kappalainen Erik Belobarus (Barcher) haukkui talvella 1680 kirkkoherra Mathias Laurentinus Pardanusta käräjätuvassa kaikkien kuullen ”*kirkonvarkaaksi*”. Kappalainen kertoi käräjillä, että kirkkoherra Pardanus hankaloitti tahallaan hänen viranhoitoaan. Kirkkoherra toimi kappalaisen mukaan omavaltaisesti, eikä suostunut antamaan hänelle ehtoollisviiniä mukaan

¹²⁷ Laasonen, 1967, 59; Laasonen 1991, 35, 120; Juva 1955, 38–39, 101–102.

¹²⁸ Juva 1955, 40.

¹²⁹ Suolahti 1919, 193–194.

¹³⁰ Kuujo 1963, 91.

pitäjänkierroksille¹³¹, jolloin Erikin virkatehtävien hoito hankaloitui pahoin. Kappalainen painotti vielä väitettään korostaen samalla oppineisuuttaan huutamalla latinaksi ”Mentiri non boni viri”¹³². Kappalaisella ei kuitenkaan ollut todisteita kirkkoherraa vastaan ja hän selvisikin kunnianloukkaussyytökseltä vain sen tähden, että hänen vaimonsa puolusti miestänsä ja sai oikeuden armahtamaan hänet. Vaimo vetosi miehensä kiivasluontoisuuteen, joka aiheutti pikaistuksissa sanotun loukkauksen. Kirkkoherra pääsi voitolle kappalaisestaan, joka yritti tuoda julki esimiehensä omavaltaiset toimet. Kappalaisen oli nöyryyttävä arvovalaltaan korkeamman kirkkoherran edessä ja luvattava, että käyttäytyy vastaisuudessa kunnolla eikä puhuisi enää esimiehestään pahaa.¹³³

Joskus kirkkoherran piittaamattomuus kappalaisen oikeuksista ylitti myös seurakuntarajat. Vuoden 1683 syyskäräjille kunnianloukkauksesta haastettu Pälkjärven kappalainen Henrik Philippaeus halusi jäävätä konsistoria edustaneen¹³⁴ Sortavalan kirkkoherra Märten Thoraniuksen. Ensinnäkin kirkkoherra oli kirjoittanut Philippaeuksesta valituskirjeen arrendaattori Hoppenstångille. Tämä ei kuitenkaan ollut ainoa syy Philippaeuksen kaunaan Thoraniusta kohtaan. Kirkkoherra oli kappalaisen mukaan rikkonut myös törkeästi tämän oikeuksia. Thoranius oli sivuuttanut kappalaisen ylemmän oikeudella ja pitänyt Pälkjärven edesmenneen kirkkoherran lesken ruumissaarnan, vaikka saarna-oikeus olisi kuulunut kappalaiselle.¹³⁵ Kappalaisen sivuuttaminen virkatehtävien hoidossa oli papiston keskuudessa ilmeisen yleinen ongelma, koska kolme vuotta tapauksen jälkeen julkaistu vuoden 1686 kirkkolaki puuttuu asiaan. Laki kielsi toisten seurakuntien pappeja pitämästä jumalanpalveluksia vieraisissa seurakunnissa, ellei heitä nimenomaan kutsuttu pitämään saarna.¹³⁶ Thoraniukselle ei kuitenkaan tuottanut ongelmia astua naapuriseurakunnan kappalaisen varpaille. Säädyn sisäinen hierarkia painoi enemmän kuin seurakuntien hallinnolliset rajat.

¹³¹ Pitäjänmatkoilla pappi mm. hoiti sielunhoidollisia tehtäviä kuten sairasvuoteella vierailu ja ripitysmatkat. Pitäjänmatkoilla pappi saattoi periä myös palkkasaataviaan rahvaalta. (Juva 1955, 29–30).

¹³² ”En valehtele hyvät miehet”. Latinankielen taito kuului papiston perusvaatimuksiin. Varsinkin piispa Gezelius vanhemman tullessa Turun piispaksi 1660-luvulla alettiin papiston kielelliseen sivistykseen kiinnittää erityistä huomiota. (Laasonen 1991, 122–123).

¹³³ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 23–26.1.1680, gg2 s.728v–729, JoMA

¹³⁴ Syytettäessä pappia käräjillä rikoksesta tai käsiteltäessä papin kunniaan tai käytökseen liittyviä asioita tuli säädyn privilegioiden mukaan paikalla olla konsistorin edustaja. (Laine 1995, 143; Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149v).

¹³⁵ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 12–13.9.1683, gg2 s.162, JoMA.

¹³⁶ Kircko-laki ja ordningi 1686 (1986), XIX:XIX, 89.

Oman leimansa papiston keskinäisiin suhteisiin toivat edellä sivutun kovasanaisen kielenkäytön lisäksi myös muut aikakaudelle tyypilliset rahvaanomaisen talonpoikaiskulttuurin piirteet, joihin liittyivät muun muassa runsas paloviinan käyttö ja väkivaltaisuus.¹³⁷ Heikki Ylikangas on todennut väkivallan kuuluneen vielä 1500-luvulla olennaisena osana talonpoikaiseen kulttuuriin. Hänen mukaansa kunnian mies oli väkivaltainen ja aggressiivinen, mutta rehellinen. Toisin kuin huhut ja kunnianloukkaukset yksilöiden välillä ilmennyt väkivalta ei tuolloin välttämättä vaikuttanut henkilön maineeseen.¹³⁸ Pentti Laasonen on luonnehtinut tapakulttuuria yleisesti ottaen raa`aksi vielä 1600-luvullakin, mikä näkyi ihmisten käyttäytymisessä läpi koko yhteisön rakenteen.¹³⁹ Tämä tuli Laasonen mukaan selvästi esille valtakunnan ydinalueilta syrjässä olevassa Käkisalmen läänissä myös papiston kohdalla. Samaan aikaan kun valtakunnan ydinalueiden vaurain papisto erottautui tavan kansasta yhteiskunnallisen aseman nousun myötä, oli seurakuntapapisto Käkisalmen läänissä vielä rahvaanomaista pitkälti siellä vallinneiden olosuhteiden takia.¹⁴⁰

Läänin papisto eli lähellä rahvasta ja oli näin ollen tiiviisti sidoksissa yhteisöönsä, joten rahvaanomaiset tavat näyttävät luonnehtineen myös papin käytöstä myös tältä osin. Tuomiokirja-aineistosta löytyy lukuisia tapauksia, joissa pappi on turvautunut keskinäisessä konfliktitilanteessa kunniaa loukkaavien puheiden lisäksi myös väkivaltaan. Esimerkiksi Liperin kirkkoherra Henrik Sundius ja Kaavin kappelin pastori Märten Kiliander rikkoivat kärjärauhaa selvitellessään välejäan nyrkein vuoden 1697 käräjillä. Tappelun seurauksena Kilianderille tuli kaksi mustelmaa kasvoihin.¹⁴¹ Ilomantsin kappalaisen vaimo Maria Biörman puolestaan tappeli muiden kirkonmiesten vaimojen kanssa. Vuoden 1689 syyskäräjillä Mariaa sakotettiin ortodoksipappi Iwan Fedorovin vaimolle Maria Migitantyttäreille aiheuttamastaan kahdesta mustelmasta yhteensä kuusi markkaa.¹⁴² Maria Biörman oli lyönyt papin vaimoa kahdesti piiskalla hartioille. Syyksi väkivallantekoon Biörman sanoi sen, että Maria Migitantytär oli haukkunut häntä huoraksi sekä varastanut häneltä lampaan. Todisteita tästä Marialla ei kuitenkaan ollut, joten asiankäsitely siirrettiin tulevaisuuteen.¹⁴³ Kappalaisen

¹³⁷ Laasonen 1967, 26–28; Laine 1995, 160.

¹³⁸ Ylikangas 1988, 144–145.

¹³⁹ Laasonen 1967, 29, 82.

¹⁴⁰ Laasonen 1991, 121

¹⁴¹ Liperin talvikäräjät 17–20.2.1697, gg16 s. 66, JoMA.

¹⁴² Maanlaissa säädetään kolme markkaa sakkoa pienistä haavoista ja mustelmista, joissa on nähtävissä ”sinisenä tai veristä” (Kuningas Kristofferin maanlaki 1442. Tahallisen haavoittamisen kaari kap. 10. Ulkuniemi 1978, 152).

¹⁴³ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 15–19.10.1689, gg8 s. 147v, JoMA

vaimo oli riidoissa myös pitäjän kirkkoherran vaimon Anna Wendaliuksen kanssa ja he selvittelivät välejään niin sanoin kuin nyrkein.¹⁴⁴

Talvella 1683 puitiin Suistamon käräjillä kuitenkin edellä mainittua paljon vakavampaa tapausta. Edellä mainitun Suistamon kirkkoherran Mathias Laurentinus Pardanuksen ja kappalaisen Erik Belobaruksen välillä vallinnut erimielisyys oli kärjistynyt väkivallaksi. Kirkkoherra Pardanus oli joutunut kappalaisen hyökkäyksen kohteeksi edellisenä kesänä haudatessaan Matti Kuivalaisen 6-vuotiasta lasta. Kirkkoherra oli ollut lukemassa rukousta haudan äärellä, kun kappalainen oli tullut humalassa paikalle. Nahisteltuaan ensiksi vainajan sukulaisten kanssa kappalainen Belobarus oli poiminut maasta kiven ja heittänyt sillä kirkkoherraa sillä seurauksella, että kirkkoherralle oli tullut ammottava haava päähän. Haava oli todistajan mukaan niin suuri, että ”*verta tuli niin paljon, että kirkkoherran viitta täytyi ottaa pois, ettei se turmeltuisi kokonaan*”. Pardanus oli loukkaantunut niin pahoin, että hän oli joutunut olemaan kuukauden päivät vuoteessa, eikä hän senkään jälkeen ollut toipunut täysin vaan kärsi kertomansa mukaan edelleen huimauksesta ja päänsärystä.¹⁴⁵

Syy kappalaisen käytökseen voidaan jälleen löytää virkatehtävien hoitoon liittyvistä erimielisyyksistä. Kirkkoherra oli suorittanut 6-vuotiaan lapsen hautauksen, vaikka se sopimuksen mukaan olisi kuulunut kappalaisen tehtäviin. Viipurin piispan päätöksen mukaan Suistamolla kappalaisen haudattavaksi kuuluivat kaikki alle 7-vuotiaat lapset.¹⁴⁶ Kappalainen jäi siis ilman hautauksesta maksettavaa ruumisrahaa (likstol). Tässä tapauksessa ei kuitenkaan ollut kyse siitä, että kirkkoherra olisi omavaltaisesti lyönyt laimin kappalaisen oikeuksia, vaan vika oli Erik Belobaruksen omassa käytöksessä. Kun Mikhiel Kuivalainen oli Lauri Kaltuisen kanssa tullut pappilaan tarkoituksenaan saattaa hautaan Mikhielin veljen Matin lapsi, oli kirkkoherra lähettänyt heidät ensiksi kappalaisen tykö. Miehet olivat kuitenkin tulleet pian takaisin ja kertoivat kappalaisen maanneen kotonaan humalassa pelkkä villapaita päällään. Miesten kysyessä Belobarukselta tuleeko tämä rukoilemaan ja laulamaan haudalle, oli kappalainen sanonut: ”*Menkää pois, älkääkä huijatko minua*”¹⁴⁷. Tästä huolimatta Kaltuinen oli yrittänyt saada kappalaista liikkeelle ja laittanut tälle kengät jalkaan tämän vaimon avustamana. Miehiä oli kuitenkin lopulta täytynyt palata pappilaan tyhjin käsin. Kirkkoherran kysyessä, tuleeko kappalainen hautausta suorittamaan, molemmat miehet

¹⁴⁴ Esim. Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s. 124, JoMA. Maria Biörmanin ja Anna Wendaliuksen suhteista myöhemmin. Ks. kappale 3.3

¹⁴⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 89, 91v–92, JoMA

¹⁴⁶ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 92, JoMA

¹⁴⁷ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 90, JoMA

epäilivät tämän kykenevän siihen. Tästä huolimatta saattoväki oli odottanut kappalaista haudalla puoli tuntia, jonka jälkeen kirkkoherra Pardanus ryhtyi toimeen kohtalokkain seurauksin.¹⁴⁸

Kappalainen Erik Belobarus puolustautui syytöksiä vastaan käräjillä sanoen, ettei hän ollut humalassa Kuivalaisen ja Kaltuisen tullessa hänen luokseen. Hän oli omien sanojen mukaan ottanut viinaa vain lämmikkeeksi edellisenä iltana palattuaan kotiin vilustuneena Salmin matkaltaan. Tapahtumahetkellä kappalaisen luona ollut suutari Heikki Kettunen kuitenkin todisti kappalaisen juoneen paloviinaa myös hautajaispäivänä. Kappalainen selitti käytöstään käräjillä sanomalla kirkkoherran polkevan hänen oikeuksiaan. Erikin mukaan kirkkoherra ei antanut hänen kastaa lapsia, käydä pitäjänkierroksilla tai suorittaa hautajaisia, vaikka joka kolmas toimitus olisi kuulunut kappalaiselle. Kirkkoherra puolestaan sanoi, ettei hän koskaan ollut loukannut kappalaisensa oikeuksia, vaan jakoi toimet ja saatavat piispan päätöksen mukaisesti. Kirkkoherran ja kappalaisen välejä kiristi myös se, että kappalaisella oli ilmeisesti taloudellisia vaikeuksia. Hän oli joutunut antamaan jopa pappissäätyä ja virkaa kuvastavan kappalaisenviittansa velan pantiksi tohmajärveläiselle virkaveljelleen.¹⁴⁹ Näin ollen hautaamisesta saatava ruumisraha olisi ollut kappalaiselle tarpeen. Kirkkoherran ja kappalaisen välillä pitkään vallinnut jännitys purkaantui lopulta väkivaltana tilanteessa, jossa humalainen Belobarus tulkitsi kirkkoherra Pardanuksen jälleen toimineen hänen etujensa vastaisesti. Välikohtauksesta ja aiemmista ristiriidoista huolimatta kirkonmiehet toimivat käräjillä kuten pappissäädyltä saatettiin odottaa. Kappalaisen anoessa anteeksiantoa, tahtoi kirkkoherra sen hänelle suoda ”kristillisestä myötätunnosta”. Esivalta ja oikeus ei sen sijaan ollut yhtä armelias, vaan tuomitsi Belobaruksen menettämään omaisuutensa ja henkensä rikottuaan vakavasti lakia sekä papiston privilegioita vastaan vahingoitettuaan ylempiarvoistaan kirkonmiestä.¹⁵⁰

Esimerkissä tulee hyvin esiin hierarkian ja henkilön statuksen merkitys puhdasoppisuuden ajan yhteiskunnassa. Rangaistuksen kovuudessa huomioitiin se, että rikkomus kohdistui myös säätyhierarkiaa ja esivallan taholta harmoniseksi katsottua yhteiskuntarakennetta vastaan.

¹⁴⁸ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 89–92v, JoMA.

¹⁴⁹ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 90, JoMA.

¹⁵⁰ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 13–15-3.1683, gg2 s. 89–92v, JoMA. vuonna 1608 Kaarle IX lisäsi käytössä olleeseen kuningas Kristofferin maanlakiin appendixin, joka otti käyttöön raamatusta lähtöisin olevan ankaran Mooseksen lain, joka antoi kuolemantuomion yli 70 rikoksesta. Tosin Mooseksen lain määräämät ankarat tuomiot leuteroitiin eli lievennettiin useimmiten sakko- ja ruumiinrangaistuksiksi. (Aalto 1996, 42–43, 103).

Rikoksen kohteen yhteiskunnallisella asemalla oli 1600-kuvulla suuri merkitys rangaistusten kovuuteen.¹⁵¹ Samoin Matikainen on todennut, että ”yleensäkin esivallan toimia leimasivat erityisesti häpeällisten, yhteiskuntajärjestystä uhkaavien rikosten kohdalla nopea reagointi loukkaukseen ja säälimättömät rangaistukset”.¹⁵² Kappalainen Belobarus säilytti kuitenkin henkensä, koska hänelle langetettua tuomiota ei pantu täytäntöön. Kuitenkin kappalainen joutui istumaan jonkin aikaa Käkisalmen linnassa vankina ja hänet erotettiin virastaan.¹⁵³ Pappissäädylle sopimattomasta käytöksestä rangaistiin siis ankarasti, varsinkin kun rikkomus kohdistui Jumalan asettamaa säätyhierarkiaa ja sen kunniaa vastaan.

3.3 Kunnianloukkaukset aseena taistelussa virasta ja arvovallasta

Tunnollisen ja hyvän viranhoidon lisäksi seurakuntapapistolta edellytettiin hyvää ja esimerkillistä käytöstä, jotta he olisivat opiksi ja ojennukseksi seurakuntalaisilleen. Säädynmukaista käytöstä vaadittiin myös papin perheenjäseniltä.¹⁵⁴ Nuhteettomalla maineella oli 1600-luvun yhteiskunnassa erityisen suuri merkitys sellaisille henkilöille, joiden arvonanto ja status yhteisössä perustuivat rehellisyydelle ja hyveelliselle elämälle.¹⁵⁵ Tällä seikalla oli suurta merkitystä papistolle, jonka status yhteisössä perustui virka-aseman suoman arvovallan lisäksi hänen henkilökohtaisille ominaisuuksille. Toimiakseen uskottavasti seurakuntansa hengellisenä johtajana papin tuli olla seurakuntansa yläpuolella niin hengellisten asioiden kuin elämäntapojensa osalta. Huonolla käytöksellä maineensa tahrineella papilla ei ollut entisenlaista arvovaltaa laumaansa. Juopon papin oli vaikea saarnata rahvaalle viinan synnillisyydestä. Näin ollen papin hyvällä maineella oli hänen uskottavuuden ja auktoriteetin kannalta suurta merkitystä. Papiston sisäisissä konflikteissa onkin viitteitä siitä, että kirkonmiehet hyökkäsivät kiistakumppaninsa maineen kimppuun ja käyttivät sitä aseena keskinäisessä välien selvittelyssä.

Ilomantsin talvikäräjillä vuonna 1688 käsiteltiin tapausta, jossa vastakkain olivat pitäjän kappalaisen Jöran Harleniuksen vaimo Maria Biörman sekä samaisen seurakunnan kirkkoherran Samuel Kettuniuksen puoliso Anna Grelsdotter Wendalius. Maria kertoi

¹⁵¹ Ylikangas 1988, 166.

¹⁵² Matikainen 2002, 86.

¹⁵³ Kuujo 1963, 91; Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 5–12.10.1695, gg14 s. 172, JoMA.

¹⁵⁴ Laine 1995, 137; Kircko-laki ja ordningi 1686 (1986), XIX;II, 91.

¹⁵⁵ Ylikangas 2000, 237.

käräjillä pastorska Annan sepittäneen hänestä pahan pilkkarunon¹⁵⁶, jossa vihjattiin muun muassa, että hänellä ja paikallisella veronvuokraajalla¹⁵⁷ olisi ollut luvaton suhde. Maria oli kuulut runon piika Maisa Martintytär Kuujolta jo kesällä 1686, jolloin piika oli esittänyt sen Annan miehelle Jöran Harleniukselle tämän kotona, jolloin kappalainen oli myös kirjoittanut sen muistiin. Piika oli sanonut runon olevan peräisin pappilasta. Myös pitäjän nimismies epäili kirkkoherran vaimoa runon sepittäjäksi. Lisäksi lautamies Heikki Muikkusen vaimo kertoi kuulleensa Vappu Laurintyttären laulaneen runoa, ja kysyttäessä runon alkuperää, myös Vappu kertoi kuulleensa sen pappilassa. Käräjillä tiedettiin runon levinneen pitkin pitäjää ja hiippakuntaa ja oli näin ollen kaikkien tiedossa. Tämä taas oli synnyttänyt uusia huhuja ja puheita Marian säädyttömistä tekemisistä aiheuttaen Marialle suurta harmia pilaten hänen maineensa. Kirkkoherran vaimo Anna Wendalius kuitenkin kielsi tietävänsä asiasta mitään, mutta Maria oli varma Annan syyllisyydestä. Maria vaatikin oikeutta rankaisemaan pastorska Annaa ankarasti aiheuttamastaan häväistyksestä. Käräjillä todettiin myös, että pitäjällä oli yleisesti tiedossa, että naiset elivät ”ainaisessa riidassa ja epäsovussa”. Oikeus määräsi Annan puhdistautumaan syytöksistä 12 miehen myötävalalla¹⁵⁸ seuraavilla käräjillä voidakseen todistaa syyttömyytensä pilkkarunon levittämiseen.¹⁵⁹ Seuraavilla käräjillä syksyllä 1688 kävi kuitenkin ilmi, että Pastorska Anna ei ollut saanut hankittua vaadittuja myötävannoja syyttömyydelleen. Myötävannojen saanti olisi vaatinut yhteisön uskoa kohteen syyttömyyteen, mikä ei Wendaliuksen tapauksessa näyttänyt käyvän toteen.¹⁶⁰ Lisäksi piika Margareta Kuikatar oli tunnustanut aiemmin nimismiehelle kirkkoherran vaimon käskeneen hänen laulaa runoa pitäjällä. Tästä johtuen Anna Wendalius tuomittiin suurehkoon 60 markan sakkoon ja runoa laulanut Margareta piika asetettiin syytteeseen solvauksesta.¹⁶¹ Käräjillä Maria Biörmanin maine puhdistui siihen kohdistuneista epäilyistä kun sitä pilkanneet henkilöt saivat oikeuden langettamat tuomiot ja Marian kunniallisuuteen kohdistuneet epäilyt todettiin julkisesti vääriksi.

Maineen ja kunnian kyseenalaistaminen pilkkaamalla, runoilemalla ja pahoja puheita levittämällä on sanottu olleen yksi tehokkaimmista aseista uuden ajan alussa henkilöiden

¹⁵⁶ Liite 3.

¹⁵⁷ Veronvuokraaja edusti Ilomantsissa kruununhallintoa. Veronvuokraajan roolista mm. Katajala 1994, 99–100, 130.

¹⁵⁸ Myötävalan vanhojat todistivat kohdehenkilön olevan kunniallinen ja syytön rikokseen josta häntä syytettiin. Menettely oli vaihtelevasti käytössä aina vuoteen 1695 asti, jolloin se virallisesti lakkautettiin (Matikainen 1997, 125; Matikainen 2002, 123–124).

¹⁵⁹ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s.125–127, JoMA.

¹⁶⁰ Aalto et. al. 2000, 209–210.

¹⁶¹ Kuusi 1965, 200.

välisissä ristiriidoissa.¹⁶² Etenkin rahvaan ja ylempien säätyjen välisissä konflikteissa oli tavallista turvautua toisen naurunalaiseksi saattamiseen tai esittää vallitseva yhteiskuntajärjestys karnevalisoidusti nurinkurisena.¹⁶³ Se otettiin herja huumorilla vai kunnianloukkauksena riippui pitkälti esitystavasta, tilanteesta ja sanotun tarkoituksellisuudesta. Olli Matikainen on todennut tarkastellessaan kunnian merkitystä väkivaltarikosten yhteydessä, että suullisen tiedon kulttuurissa sanat eivät olleet vain sanoja vaan niillä oli myös maagista voimaa. Sanotulla oli huomattavaa painoarvoa ja sanojen merkitys saattoi olla hyvinkin konkreettinen. Pilkkaamalla ja solvaamalla pilkkaaja löi loukattuun kuvainnollisesti ”merkin” tai ”tahrn”. Tällöin loukkaus asetti kohdehenkilön eräänlaiseen marginaaliin ja järjestäytymättömyyden tilaan kunnes sanottu loukkaus otettiin huomioon ja käsiteltiin yhteisössä tavalla tai toisella.¹⁶⁴ Edellä esitetyssä Maria Biörmanin ja Anna Wendaliuksen välillä sattuneessa konfliktissa Mariaan kohdistunut loukkaus oli tehokas ja sen julkisuus taattu, koska Anna Wendalius turvautui hyvin tehokkaaseen tiedonvälityskanavaan: pilkkarunoon. Olihan runo levinnyt ympäri pitäjää ja sen rajojen ulkopuolellekin pitkin hiippakuntaa.¹⁶⁵ Pilkkalaulut ja -runot kuuluivat oleellisesti esiteollisen ajan kulttuuriin ja olivat eräänlainen ”kansantapa”, joilla otettiin kantaa yksilön asemaan yhteisössä. Pilkkarunot olivat tehokas keino levittää tietoa eteenpäin pääasiassa suullisen tiedon varassa elävissä yhteisöissä. Runo on muodoltaan selkeä sekä helppo muistaa ja oppia.¹⁶⁶

Tapauksesta voidaan todeta, ettei kyseessä ollut vain hetkellinen kohteen naurettavaksi tekeminen tai vihanpurkauksen ilmaiseminen konfliktitilanteessa, vaan pastorska Annan Maria Biörmaniin kohdistamalla ja tarkkaan mietityllä solvauksella oli selvästi myös instrumentaalinen merkitys. Koska henkilöiden maine yhteisössä muodostui, ei vain heidän konkreettisten tekojensa, vaan myös heistä sanotun perusteella, loukkauksen pohjimmainen tarkoitus oli usein horjuttaa ja kyseenalaistaa kohteen asema ja status yhteisön sisällä.¹⁶⁷ Hengenmiesten vaimojen välillä olleen konfliktin syytä voidaan hakea kirkonmiesten kesken vallinneesta vastakkainasettelusta, joka ilmeni tässä tapauksessa vaimojen välisenä vihamielisyytenä. Kyseisenä aikana etenkin seurakuntatasolla vallitsi kirkkoherran ja kappalaisen välillä niin taloudellinen kuin sosiaalinen eriarvoisuus, joka aiheutti jännitettä

¹⁶² Matikainen 2002, 99.

¹⁶³ Katajala 2005, 65–67; Vilkuna 2000, 34, 46.

¹⁶⁴ Matikainen 2002, 74, 91–92, 98.

¹⁶⁵ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s.126, JoMA.

¹⁶⁶ Matikainen 1997, 101; Matikainen 2002, 99; Ylikangas 1988, 172; Ylikangas 2000, 238.

¹⁶⁷ Eilola 2003b, 124.

näiden ryhmien välille. Alemman ja ylemmän seurakuntapapiston suhteita varjosti siis usein kilpailutilanne, jonka tuoma jännite saattoi purkautua niin sanallisena hyökkäyksenä kuin fyysisenä väkivaltanakin osapuolten välillä.¹⁶⁸

Ilomantsin kappalaisen ja kirkkoherran vaimojen välillä oli vallinnut pitäjällä jo pitemmän aikaa konfliktitilanne, joka ilmeni myös fyysisenä väkivaltana. Kappalaisen vaimo Maria oli kyläillessään talvella 1688 lautamies Heikki Muikkusen luona kynsinyt kirkkoherran vaimoa Annaa kasvoista aiheuttaen hänelle 12 mustelmaa ja verinaarmua. Tästä Mariaa sakotettiin käräjillä 36 markan edestä. Kappalaisen vaimolla oli näemmä kuitenkin ollut hyvä syy käydä pastorskan kimppuun. Maria kertoi käräjävälle, että Anna oli lyönyt häntä edellisenä kesänä kirkon portailla avaimella niskaan niin lujaa, että hän oli pyörtynyt. Tästä tempauksesta Anna sai sakkoa 12 markkaa. Lisäksi Anna oli haukkunut Mariaa huoraksi, johon Maria oli vastannut vastavuoroisuuteen ja väitteen esittäjän todistusvelvollisuuteen¹⁶⁹ vedoten: ”*itse sinä olet huora niin kauan kunnes pystyt sen minusta osoittamaan*”.¹⁷⁰

Pappien vaimot olivat siis ottaneet yhteen useamman kerran ja pahoinpidelleet toisiaan julkisesti. Aikaisempien yhteenottojen valossa kirkkoherra Kettuniuksen vaimon kiistakumppanistaan sepittämä pilkkaruno näyttää olleen Annan tietoinen yritys päästä lopultakin voitolle Mariasta. Olihan Anna varta vasten käsenyt piika Kuikatarta laulamaan ja levittämään runoa pitäjällä. On selvää, että pastorksa Anna yritti tarkoituksellisesti pilata Marian maineen pitäjäläisten silmissä. Tosin Marian ja Annan toisistaan esittämiä väitteitä, ei pitäjällä ehkä otettu kovin vakavasti, koska heidän uskottavuutensa ilomantsilaisten silmissä oli kärsinyt. Käräjillä tiedettiin sanoa, että: ”*He elivät Ilomantsin kylässä ainaisessa riidassa ja epäsovussa*”.¹⁷¹ Eilolan mukaan loukkaavan väitteen esittäjä vastasi käytännössä maineellaan puheidensa luotettavuudesta. Huhujen yhteydessä olikin tärkeää selvittää huhun liikkeellelaskija, jota sanotun todenperäisyyttä voitiin arvioida.¹⁷² Hyvällä maineella oli siten merkitystä. Kunnialliseksi ja hyväksi tiedetyn ihmisen puheita uskottiin herkemmin. Kyseisessä riidassa taisteltiin uskottavuudesta sekä arvovallasta kahden pitäjällä hengellistä

¹⁶⁸ Laine 1995, 151–152.

¹⁶⁹ Kunnianloukkaukseen nopeasti vastaamisessa loukkaustilanteessa oli kyse usein vastavuoroisuuden ja tasapainon periaatteesta. Solvaukseen täytyi vastata siten, että loukkaajan status laskettiin vähintään yhtä alas kuin hän oli tehnyt loukatun statukselle, tai mikäli mahdollista esittää loukkaaja vielä huonompana. Jos loukkaukseen ei reagoitu, saatettiin helposti olettaa, että puheessa oli jotain perää. (Eilola 2003a, 260, 274).

¹⁷⁰ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s. 124, JoMA ; Kuusi 1965, 200.

¹⁷¹ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s. 126, JoMA.

¹⁷² Eilola 2003a, 265; Eilola 2003b, 128, 145.

valtaa edustaneen tahon välillä. Vaikkakin itse kirkkoherra Kettunius ja Kappalainen Harlenius näyttävät jääneen tuomiokirjojen antaman kuvan perusteella riidan ulkopuolelle

Samantapaisesta maineen pilaamisyrityksestä oli kyse myös Pälkjärvellä kappalaisten välillä käydyssä kunnianloukkaus riidassa vuonna 1685. Pälkjärven iäkäs kappalainen Henrik Philippaeus oli vaimonsa kanssa levittänyt pitäjällä huhua, jonka mukaan seurakunnan apupappina toimineella Tohmajärven entisellä kappalaisella Johan Illianuksella olisi ollut avioton lapsi Tohmajärven edesmenneen kirkkoherra Johan Glumeruksen lesken kanssa. Huhuttiin myös, että Illianuksella oli lisäksi kaksi muuta aviotonta lasta pitäjällä.¹⁷³ Johan Illianus oli hoitanut Pälkjärven seurakunnassa Philippaeukselle kuuluneita virkatehtäviä jo pitemmän aikaa, koska itse kappalainen ei ollut kyennyt heikkouden ja sairauden takia yli vuoteen saarnaamaan taikka tulemaan edes kirkkoon. Illianus oli pitäjäläisten suosiossa ja oli myös saanut seurakuntalaisilta kiitosta hyvästä viranhoidosta.¹⁷⁴ Lähteistä ei löydy viitteitä siitä, että miesten välillä olisi aiemmin ollut erimielisyyksiä. Syynä Philippaeuksen hyökkäykselle Illianusta vastaan huhuja levittämällä olikin ilmeisesti se, että vanha ja sairaaloinen Philippaeus tunsii asemana pitäjän kappalaisena uhatuksi Illianuksen toimittaessa hyvällä menestyksellä hänelle kuuluvia tehtäviä. Philippaeus koetti häätää kilpailijansa väittämällä tämän eläneen papille sopimattomalla tavalla.

Philippaeuksen liikkeelle laskeman huhun tarkoitus oli herättää yhteisössä epäilyksiä Illianuksen papistolle asetettujen normien vastaisesta toiminasta ja moraalittomuudesta, jolloin Illianuksen oikeus hoitaa kappalaisen virkaa olisi ollut kyseenalaistettavissa. Huhujen väitteet eivät olleet täysin tuulesta temmattuja. Philippaeus käytti parjauksessa apunaan Illianuksen jo aiemmin kolhiintunutta mainetta. Illianus oli nimittäin erotettu Tohmajärven kappalaisen virasta vuonna 1683, nimenomaan siveysrikkomuksen takia. Hän oli kahta vuotta aiemmin tehnyt aviottoman lapsen Tohmajärven edesmenneen kirkkoherra Glumeruksen tyttären Elinin kanssa.¹⁷⁵ Molemmat osapuolet olivat jo tuomittu käräjillä ja saneet myös rangaistuksensa.¹⁷⁶ Philippaeus käytti konfliktitilanteessa hyväkseen kiistakumppaninsa aiemman hairahduksen tuomaa epämääräistä mainetta ja sai näin väitteelleen uskottavuutta.

¹⁷³ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 26–28.2.1685, gg4 s.49v, JoMA.

¹⁷⁴ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 16–20.9.1684, gg3 s.182–182v, JoMA.

¹⁷⁵ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 5–7.3.1683, gg2 s.73–74, JoMA.

¹⁷⁶ Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 6–8.9.1683, gg2 s.150–150v, JoMA.

Illianus oli leimaatunut tekemänsä rikkomuksen takia ja häntä oli näin ollen helppo epäillä samantapaisista hairahduksista uudelleen. Leimaatumisen seurauksena Illianuksen toimintaa alettiin tulkita hänen menneisyytensä perusteella. Hänestä liikkunut huhu oli uskottava, koska Illianus oli tehnyt huorin jo aiemmin. Huhut olivatkin tehokkaimmillaan silloin kun niiden pohjana oli faktatietoa. Asiaa ei voinut sivuuttaa pelkkänä kunnianloukkauksena ja huhun todenperäisyyttä tarkasteltiin käräjillä. Leimaatumisprosessissa henkilöstä tehdyt kielteiset tulkinnat muuttuivat helposti yleisesti hyväksytyiksi tosiasioiksi, joista puhuttiin henkilön selän takana. Useissa tapauksissa vasta riitojen ja erimielisyyksien ilmetessä henkilöön liitetyt negatiiviset asiat tuotiin julki ja käytettiin heitä vastaan. Henkilön saatua kerran julkisesti huonon maineen, rupesi tuo maine helposti kertaantumaan ja henkilön elämä yhteisössä vaikeutui huomattavasti hänen toimintamahdollisuuksien kaventuessa.¹⁷⁷ Illianuksen tahriintuneesta maineesta huolimatta hänestä liikkuneet huhut kuitenkin todettiin käräjillä perättömiksi. Onnekseen Illianus oli saanut kaksi arvovaltaista puolustajaa. Häntä puolustivat sekä pitäjän kirkkoherra Sigfred Avonius sekä hovin hopmanni Sven Stille, jotka molemmat totesivat huhut ”löysäksi puheeksi” (löst taal) ja Philippaeuksen olevan huhujen alulle panija. Näin ollen Philippaeus itse joutui vastaamaan käräjille tekosistaan.¹⁷⁸ Eturistiriitojen ja konfliktien ilmetessä myös papisto saattoi turvautua pitkälti rahvaanomaiseksi tavaksi miellettyyn vastapuolen mustamaalaamiseen. Ylikankaan mukaan statukseltaan samanarvoiset ihmiset eivät konfliktitilanteissa yrittäneet niinkään nostaa itseään kiistakumppanin yläpuolelle, kuin saattaa vastapuoli häpeään¹⁷⁹. Tästä oli kyse myös kappalaisten välisessä riidassa. Philippaeuksen esittämässä väitteessä ei ollut kyse niinkään kiivastuksissa sanottu loukkaus, vaan tarkoitus oli tietoinen yritys horjuttaa vastapuolen asemaa yhteisössä.

¹⁷⁷ Eilola 1997, 104–105; Eilola 2003b, 140–141.

¹⁷⁸ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 26–28.2.1685, gg4 s.49v, JoMA.

¹⁷⁹ Ylikangas 2000, 246.

3.4 Gustaf Sinkko – ”pappiheitto kirkonmies”

Myös Kiteellä jouduttiin kärsimään kirkonmiehen papille soveltumattomasta käytöksestä. Kiteellä toiminut apupappi Gustaf Mathias Sinkko oli kiivas ja riidanhaluinen mies, jonka tulisesta luonteesta saivat vuosien varrella kärsiä niin virkaveljet, rahvas kuin veronvuokraajat. Sinkko olikin alinomaa käräjillä vastaamassa tekosistaan.¹⁸⁰ Suurimmat erimielisyydet Sinkolla näyttää pitäjällä olleen maallisen esivallan edustajien kanssa, mutta konflikteja syntyi myös apupapin ja pitäjän kappalaisen Jöran Neiglickin välillä. Vuonna 1681 miesten välille kehkeytyi riita hevosesta, joka Sinkolta oli karannut kappalaisen maille. Neiglick kertoi käräjillä, että apupappi oli tullut kovalla melulla hänen tupaansa ja syyttänyt häntä ryöväreiksi ja varkaaksi. Sinkon riehuminen olivat kuulleet myös niityllä heiniä haravoimassa olleet naiset, jotka todistivat Sinkon sanoneen Neiglickistä: ”*se kirckomaaras hevosten varas ja ryövärten luola*”. Lisäksi Sinkko oli haukkunut kappalaisen vaimoa: ”*Hämeen huppia, mieronkiertäjä, ei ole arvoinen kunniallisten ihmisten joukkoon*”.¹⁸¹ Sinkko puolestaan sanoi kappalaisen piilottaneen tahallaan hänen hevosensa, jonka takia tämä oli varas. Neiglick kiisti käräjillä tienneensä hevosen karanneen hänen mailleen. Asia jäi sillä kertaa ratkaisematta, koska papiston kunniaa koskevat asiat tuli antaa tuomiokapitulini käsiteltäviksi.¹⁸² Kirkonmiesten välillä vallinnut erimielisyys jäi kuitenkin kytemään ja Neiglickistä tuli Sinkon vihamies.

Sinkko kinasteli myös apupappina ja myöhemmin pitäjän kappalaisena toimineeseen Crister Elloniuksen kanssa. Sinkko kutsui Elloniusta valehtelijaksi tämän todistettua apupappia vastaan käräjillä.¹⁸³ Ellonius ei ollut jäänyt kuitenkaan sanattomaksi apupapin edessä, koska Sinkko valitti vielä 10 vuotta myöhemmin käräjillä Elloniuksen loukanneen häntä pahoin aikaa sitten.¹⁸⁴ Sinkko saikin käytöksellään seurakunnan muiden pappien vihat niskaansa, minkä seurauksena Sinkko jäi ilman säätyveljien tukea maallisen ja kirkollisen esivallan ryhtyessä ahdistelemaan apupappia.

Apupappi Sinkko aiheutti käytöksellään pahennusta myös muiden pitäjäläisten keskuudessa. 1680-luvun alussa Sinkon oli sanottu muun muassa saarnanneen kirkossa humalassa ja

¹⁸⁰ Esim. Katajala 1994, 249–253.

¹⁸¹ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 2–3.12.1681, gg2 s. 610v–611, JoMA.

¹⁸² Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 2–3.12.1681, gg2 s. 611–611v, JoMA.

¹⁸³ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 3–8.8.1686, gg11 s. 179v, JoMA.

¹⁸⁴ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 28–31.1.1695 gg14 s. 17, JoMA.

kehottaneen seurakuntaa suutelemaan takapuoltaan.¹⁸⁵ Vaikka edellä mainittua ei voitu näyttää toteen, oli apupapin tekemisistä valitettu Viipurin konsistoriin (tuomiokapituliin).¹⁸⁶ Sinkko ei odotetusti katsonut hyvällä hänestä valituksen tehneitä henkilöitä. Vieraillessaan keväällä 1682 talonpoika Antti Auvisen luona Sinkko haukkuikin lautamies Antti Janutoisen kuullen kaikkia niitä kelmeiksi, jotka olivat hänestä valituksia kirjoittaneet tai todistaneet häntä vastaan.¹⁸⁷ Suurimpana kelminä Sinkko piti konsistoriin ja maaherralle valittanutta Kiteen entisen kirkkoheran Jören Petrin poikaa Pekka Yrjönpoikaa¹⁸⁸, jonka kanssa hänellä oli jo aiemmin ollut vakavia riitoja. Sinkko sanoi Pekka Yrjönpojan tehneen hänestä ”varsinaisen kelminkirjoitelman”.¹⁸⁹ Pekka Yrjönpojan valituksen mukaan Sinkko oli haukkunut Pekan vaimoa portoksi ja huoraksi tämän ollessa asessori Elias Rekonpojan palveluksessa. Pekan mukaan Sinkko oli myös lyönyt vaimoa niin pahoin, että tämä oli vain vaivoin jäänyt henkiin ja oli synnyttänyt kuolleen lapsen. Pekan mukaan Sinkko oli lisäksi haukkunut esivaltaa sanoen ”piru periköön maaherran”. Käräjillä Pekan syytökset kuitenkin todettiin suurimmalta osin aiheettomiksi. Vaimo ei ollut synnyttänyt kuollutta lasta, joten Pekka tuomittiin aiheettomasta syytöksestä 9 markan sakkoihin.¹⁹⁰ Sen sijaan Sinkko ja Pekan vaimo olivat solvanneet toisiaan. Vaimo oli sanonut Sinkkoa ”kelmiksi ja herra Michaelin koiraksi”, viitaten pitäjän kirkkoherra Mikael Aeschilli Hyvetiukseen. Sinkko puolestaan vastasi Pekan vaimolle ”itse sinä olet huora niin kauan kunnes pystyt kelmin minussa todistamaan”.¹⁹¹ Käräjät katsoivat loukkausten menneen päikseen, eikä osapuolia sakotettu kunnianloukkauksesta.

Vaikka Pekan Sinkkoa kohtaan esittämät syytökset osoittautuivat sillä kertaa perättömiksi, oli Sinkko kuitenkin käynyt todistettavasti Pekan vaimon kimppuun vuonna 1681 pappilassa lyöden tätä ja Pekan lasta piiskalla selkään neljästi. Piiskaamisen päätteeksi apupappi heitti vielä vaimon lapsineen tuvan kynnyksen yli pihalle sanoen ”oletkos vielä täällä senkin huora ja portto”. Lisäksi Sinkko oli anastanut Pekalta polttopuita ja heiniä.¹⁹² Pekka valitti käräjillä

¹⁸⁵ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 30–31.1.1682, gg2 s. 256, JoMA.

¹⁸⁶ Tuomiokapituli oli hiippakunnan korkein hallinnollinen elin, joka valvoi kirkon organisaation toimintaa. Valvontaan kuului mm. papiston tehtävienhoito ja kirkkokurin piiriin kuuluva käytös sekä uskonnollisen puhtasoppisuuden toteutuminen uskonnonharjoituksessa. (Karonen 2001, 244.).

¹⁸⁷ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 376v–377, JoMA

¹⁸⁸ Sinkon sukulaisuussuhteista Katajala 1994, 249.

¹⁸⁹ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 376v, JoMA.

¹⁹⁰ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 375–375v, JoMA.

¹⁹¹ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 30–31.1.1681, gg2 s. 250v, JoMA.

¹⁹² Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27–29.8.1683, gg2 s. 141–141v, JoMA.

Sinkon käyneen myös hänen kimppuunsa pari vuotta edellisen tapauksen jälkeen. Apupappi oli yrittänyt lyödä Pekkaa kirveellä ja seipäällä keskellä yleistä tietä.¹⁹³

Sinkko ei tyytynyt tappelemaan vain vastustajinaan pitämiensä pitäjäläisten ja seurakuntapapiston kanssa, vaan hän kohdisti suuttumuksensa myös kirkollista esivaltaa kohtaan. Tämä koituikin ilmeisesti lopulta hänen apupapin uran kohtaloksi. Sinkon vastustajat tarttuivat oitis hänen esivaltaa loukkaaviin puheisiinsa ja käyttivät niitä häntä itseään vastaan. Syksyllä 1682 käräjillä Sinkkoa vastassa olivat apupapin loukkaama Kiteen kappalainen Jöran Neiglick ja apupappi Crister Ellonius sekä hovin inspektori Simon Hoppenstång. Miesten pyynnöstä edellä mainittu lautamies Antti Janutoinen todisti Sinkkoa vastaan. Janutoinen kertoi, että kun Sinkko oli vierailut edellisenä syksynä hänen luonaan, oli lautamiehen äiti tiedustellut apupapilta kuinka asiat Viipurin suunnalla sujuivat viitaten ilmeisesti Pekka Yrjönpojan tekemään valituskirjelmään. Kysymykseen Sinkko oli tokaissut pilkallisesti: ”*Mikä niistä mustan kirjan lukijoista ja pahan palvelijoista, pään minä kumarran ja peräni pyllistän, niin minä niistä pääsen*”.¹⁹⁴

Sinkon konsistoria kohtaan osoittama halveksunta oli pahasti ristiriidassa 1600-luvun yhteiskuntaa luonnehtineen kolmisäätyopin ja puhdasoppisuuden peruseriaatteita ja ajatusmaailmaa vastaan, joiden mukaan hierarkioiden kunnioitus sekä tottelevaisuus esivaltaa sekä ylempiään kohtaan oli erittäin tärkeällä sijalla.¹⁹⁵ Papin suusta kuultuna loukkaus oli vielä pahempi, koska pappisvala velvoitti elämään nuhteettomasti ja olemaan kuuliainen kuninkaalle ja kirkolliselle esivallalle, jota konsistori seurakuntapapistolle edusti. Lisäksi sielunpaimenen tuli omalla käytöksellään näyttää seurakunnalle esimerkkiä.¹⁹⁶ Tapausta todistanut lautamies Janutoinen näyttää omaksuneen, ainakin muodollisesti, esivallan kunnioitusta painottavan mentaliteetin. Hän korosti käräjillä sitä, kuinka helpottunut hän oli voidessaan kertoa Sinkon harjoittamasta ”rienauksesta”. Kertomansa mukaan hän oli kärsinyt kovasti apupapin häpeämättömien sanojen takia.¹⁹⁷

Gustaf Sinkon epäpapillinen käytös ja konsistoria loukkaavat puheet olisivat jo yksin olleet riittävä syy virasta erottamiseen, mutta käräjillä tuli esille vielä yksi Sinkon tekemä loukkaus,

¹⁹³ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 4–9.1.1684, gg3 s. 166v, JoMA.

¹⁹⁴ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 376v–377, 378, JoMA

¹⁹⁵ Karonen 2001, 161, 246; Matikainen 2002, 86.

¹⁹⁶ Laine 1995, 137–139; Kircko-laki ja ordningi 1686 (1986), XXII:II, 106–107.

¹⁹⁷ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 378v, JoMA

joka ilmeisesti oli lopullinen syy hänen apupapin uran katkeamiseen. Lauri Virolainen kertoi käräjillä, että Viipurin piispa Henrik Carsteniuksen¹⁹⁸ vieraillessa pitäjällä talvella 1682, oli Sinkko puhunut pahaa korkea-arvoisesta piispasta. Sinkko oli istunut iltaa Virolaisen luona seuranaan lieksalainen luutnantti Lars Biörn. Sinkko oli keskustelun lomassa ryhtynyt pilkkaamaan vanhaa piispaa sanoen: ”*Mikä siitä vanhasta konnasta, mitä se ymmärtää, kangesa (kädestä?) talutetaan*”. Tästä suivaantuneena luutnantti oli todennut enteellisesti Virolaiselle: ”*Jos minä olisin tästä seurakunnasta, ei pappi kantaisi kaapuaan kauan*”.¹⁹⁹

Vaikka paikallisyhteisö ja esivalta sietikin papiltaan ilmeisen paljon käytöstä, joka poikkesi esivallan ihanteiden mukaisesta ”virallisesta linjasta”, oli Sinkko rikkonut käytöksellään liikaa ylempiään ja vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä vastaan.²⁰⁰ Sinkko erotettiin virastaan ilmeisen pian tapauksen jälkeen, todennäköisesti talven 1682 aikana. Tämä ei kuitenkaan hillinnyt Sinkkoa, vaan hän osoitti halveksuntaa kirkollista esivaltaa kohtaan entiseen tapaansa. Tilallinen Simon Frijare kertoi käräjillä, että ollessaan pääsiäisenä Kiteen kirkkoherra Michael Hyvetiuksen luona Sinkko oli ihmetelty paikalla olijoille pilkalliseen sävyyn hänen erottamisensa syytä: ”*mikähän se mahtaa olla syy minun erottamiseen*”, jonka jälkeen hän oli vielä todennut konsistorin jäsenistä: ”*Ne ovat kirjan lukijat, kelmit ja hunsvotit*”.²⁰¹ Apupapin sarkastisesta huomautuksesta voidaan päätellä hänen olleen hyvin perillä oman käytöksensä seurauksista. Sinkko ei kuitenkaan ollut viran menetyksestä huolissaan, vaan totesi kohtaloonsa alistumatta: ”*onhan minulla vielä [kappalaisen]viittani*”.²⁰² Sinkosta tuli lopulta oman käytöksensä johdosta ”pappiheitto” kirkonmies, josta hän sai myös kuulla pitäjäläisiltä.²⁰³

Sinkolle kirkollisen uran loppu ei merkinnyt toimeentuloa, vaan hän jatkoi vielä sen jälkeen saarnaamista talonpojille aiheuttaen sillä, sekä muilla toimillaan harmia niin kirkolliselle kuin maalliselle esivallalle. Esimerkiksi Sinkko oli häirinyt vuonna 1683 joulupäivänä kirkkoon

¹⁹⁸ Henrik Carstenius oli Viipurin hiippakunnan piispana vuosina 1679–1683 (Laasonen 1991, 108).

¹⁹⁹ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 378v–379, JoMA.

²⁰⁰ Piispan pilkkaaminen oli vakava asia koska siinä hyökättiin korkean kirkonmiehen privilegioita ja kunniaa vastaan. Siitä voitiin tuomita jopa kuolemaan. Esimerkiksi Lohjalla tuomittiin 1670-luvulla talonpoika menettämään henkensä tämän sanottua piispan hankkineen koristeellisen miekankahvansa ”Tallinnan huorilta”. (Ylikangas et. al. 2000, 81). Samoin Pälkjärven kappalainen Jacob Agermanus tuomittiin kuolemaan vuonna 1669 tämän haukuttua piispaa. Hänet tosin armahdettiin myöhemmin. (Kuujo 1963, 92).

²⁰¹ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 378v, JoMA.

²⁰² Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 21–23.8.1682, gg2 s. 378v, JoMA.

²⁰³ Ainakin Kiteen hovin pristaavi veljineen haukkui Sinkkoa ”pappiheitoksi” erään kahakan yhteydessä. (Katajala 1994, 149). ”Pappiheitto” liittyy vanhaan kansantapaan, jonka mukaan rahvas katsoi oikeudekseen erottaa kelvoton pappi heittämällä tämä konkreettisesti kirkkoaidan yli. Tällaisia papin heittoja on sattunut vielä 1600-luvun alussa, vaikka niille ei ollut mitään oikeudellisia perusteita. Papin heitosta ks. Vilkuna 1989, 3-14.

lähteviä talonpoikia yrittäen estää näitä menemästä kirkkoon. Sinkko ei ollut halunnut rahvaan menevän kuuntelemaan kirkkoherra Neiglickin saarnaa, vaan hän olisi halunnut saarnata talonpojille itse Pekka Holopaisen tuvassa.²⁰⁴ Lisäksi Sinkko aiheutti harmia majaillemalla Kiteen entisen kirkkoherra Hyvetiuksen lesken Marketta Jankontyttären luona vielä kaksi vuotta erottamisensa jälkeen, eikä hän suostunut muuttamaan muualle piispan ja kirkkoherraksi kohonneen kiistakumppaninsa Jöran Neiglickin käskyistä huolimatta.²⁰⁵

4. Pappi, kruununmiehet ja rahvas – papisto puun ja kuoren välissä

Suurvaltakaudella muodostuneen kirkon ja kruunun liiton tarkoituksena oli taata harmoninen ja rauhallinen yhteiskunta asettamalla rahvas hengellisen ja maallisen esivallan tarkkailun ja kurikoneiston alle. Kirkkoherran ja kruunun virkamiesten tuli hallita pitäjää yhteistyössä ja papiston oli määrä tukea kruunun pyrkimyksiä.²⁰⁶ Korkean esivallan kaavailema hengellisen ja maallisen vallan välinen yhteistyö pitäjän ja seurakunnan hallinnoimisessa ei käytännössä aina toiminut paikallistasolla ihanteiden mukaisesti. Käkisalmen läänissä lähin kruunun esivallan edustaja paikallisyhteisössä 1680-luvulta lähtien oli alueen arrendaattori ja hänen alaisensa. Kruunun virkakuntaan paikallisyhteisössä kuuluivat myös nimismies, siltavouti sekä käräjä ja veronkantoa johtanut kruununvouti, jonka paikalla läänissä käräjiä johti usein paikallinen arrendaattori.²⁰⁷

Maallisen vallan luovuttaminen omapäisten ja usein omaa etua ajavien veronvuokraajien käsiin aiheutti usein muuta valtakuntaa voimakkaamman vastakkainasettelun kirkonmiesten ja kruununhallinnon edustajien välillä. Veronvuokraajien ja rahvaan väliset erimielisyydet heijastuivat myös papiston ja arrendaattoreiden välisiin suhteisiin, kun papisto ei aina toiminut siltä odotetulla tavalla ja tukenut kruunua edustaneita vuokraajia.²⁰⁸ Papiston suhtautuminen muihin kruunuhallinnon edustajiin oli myös sidoksissa näiden kytköksiin veronvuokraajiin ja hoviin. Lisäksi käräjäpöytäkirjojen sivuilta voidaan havaita viitteitä tuona

²⁰⁴ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 9–12.2.1684, gg3 s. 24v–25, JoMA.

²⁰⁵ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 9–12.2.1684, gg3 s. 25, JoMA.

²⁰⁶ Ks. kappale 2.3.

²⁰⁷ Katajala 1994, 130; Saloheimo 1976, 307.

²⁰⁸ Rahvaan ja veronvuokraajien välejä hiersivät läänissä mm. arrendaattoreiden harjoittama omavaltainen verojenkeruu sekä hoveihin vaaditut liiat päivätyöt ja kyyditykset. (esim. Katajala 1994, 321, 405). Veronvuokraajien omavaltaisuutta korostaa se, että vaikka vuokrasopimuksessa oli erikseen kielletty rasittamasta rahvasta edellä mainituilla ylimääräisillä tai liiallisilla rasitteilla, muodostuivat ne nimenomaan rahvaan tyytymättömyyden aiheeksi. (Saloheimo 1954, 253–254).

aikana vallinneista mentaliteeteista ja ideologioista, jotka toivat oman lisän kirkonmiesten suhtautumiseen maallisen hallinnon edustajiin. Kirkonmiehet joutuivat tasapainoilemaan pitäjyhteisön ja kruununorganisaatioin välissä ja papin henkilökohtaiset suhteet eri toimijoiden välillä vaikuttivat tämän viranhoitoon. Niinpä onkin aiheellista kiinnittää huomiota kirkonmiesten viranhoitoon liittyviin käräjätapauksiin ja kytkeä ne, jos mahdollista osaksi papiston, veronvuoraajien ja rahvaan välistä vuorovaikutusta. Tässä luvussa käsiteltävät asiat liittyvät osittain temaattisesti jo edellä käsiteltyihin kunnianloukkauksiin ja väkivaltaan, mutta asiayhteytensä takia olen katsonut parhaaksi erottaa ne omaksi luvukseen.

4.1 Papisto ja Säätyläistö – hengellinen ja maallinen vastakkain

Käkisalmen läänissä papiston ja maallisen esivallan väliset ristiriidat tulivat usein korostuneesti esille, koska papisto eli lähellä rahvasta ja sitoutui yhteisöön monella tapaa tiukemmin kuin kruunun edustajat. Kirkonmiesten taloudelliset ja sosiaaliset kytkökset paikallisyhteisöön olivat Käkisalmen läänissä vielä vuosisadan lopullakin sangen vahvat, kun samaan aikaan muualla valtakunnassa papisto oli eriytynyt pitkälti omaksi ryhmäkseen, joka oli sitoutunut ajamaan ennemmin kruunun kuin paikallisyhteisön etua. Käkisalmen läänissä rahvaan taloudellinen riisto kosketti myös papistoa. Näin ollen papisto läksi usein talonpoikien mukaan verovuokraajien vastaisiin toimiin, mikä aiheutti heille ongelmia esivallan kanssa. Varsinkin 1680- ja 1690-luvut olivat aktiivisen käräjöinnin aikaa papiston ja verovuokraajien välillä koko Käkisalmen läänin alueella. Monet pappismiehet liittoutuivat rahvaan kanssa veronvuokraajia vastaan auttaen talonpoikia veronvuokraajien vastaisessa toiminnassa. Aktiivisimpia tällä saralla olivat Pielisjärven, Suistamon, Kurkijoen ja Sortavalan kirkkoherrat, joista jotkut auttoivat myös talonpoikia vuokraajia koskevien valitusten tekemisessä.²⁰⁹ Veronvuokraajien vastaisia talonpoikaislevottomuuksia tutkinut Kimmo Katajala toteaa, että papiston veronvuokraajia vastaan suuntautunut yhteistyö rahvaan kanssa juonsi juurensa usein henkilökohtaisesta kaunasta vuokraajaa kohtaan sekä papin pyrkimyksestä saada pitäjällä valtaa verovuokraajan kustannuksella.²¹⁰

Esimerkiksi Sortavalan Kirkkoherran Mårten Thoraniuksen ja kaupungin pormestarina sekä alueen veronvuokraajana toimineen Johan Metherin väliset suhteet kuvastavat omalta osaltaan pitäjän mahtimiesten välille herkästi syntynyttä vastakkainasettelua. Syksyllä 1685 käsiteltiin

²⁰⁹ Aalto 1996, 144, 155–157, 216; Katajala 1994, 282–288; Laasonen 1991, 121.

²¹⁰ Katajala 1994, 291.

käräjillä pormestari Metherin valitusta, jonka mukaan kirkkoherra Thoranius kantoi häntä kohtaan vihaa ja kaunaa. Pormestari Mether oli loukannut kirkkoherraa sivuttamalla hänet maiden jakoa koskevassa asiassa. Mether oli antanut kirkkoherran itselleen haluaman autiotilan sortavalalaiselle porvari Tapani Klimpolle.²¹¹ Thoranius otti asian henkilökohtaisena loukkauksena ja ryhtyi syyttämään Metheriä epärehellisyydestä. Sortavalan kappalainen Anders Ahocius kertoi oikeudessa, että kirkkoherra ja pormestari Mether olivat ryypiskelleet pormestarin luona edellisenä sunnuntaina. Jonkin aikaa juotuaan kirkkoherra oli syyttänyt Metheriä siitä, että tämä oli kirjoittanut valheellisen kirjeen läänin käskynhaltijalle hänen maistaan. Thoranius oli sanonut Metherille: ”*sinä olet kirjoittanut minusta valheellisen kirjeen käskynhaltijalle maistani, joten lapseni joutuvat maantielle. Mutta minä pyydän jumalalta joka ilta, että myös sinun lapsesi joutuvat kerjäämään*”.²¹²

Pormestariin suivaantunut kirkkoherra ei tyytynyt vain sanailemaan Metherin kanssa, vaan ryhtyi taistelemaan tämän kanssa arvovalasta käyttäen hyväkseen pitäjän hengellisen johtajan asemaansa kiistakumppaniaan vastaan. Sen lisäksi, että kirkkoherra Thoranius tuki talonpoikia vuokraaja Metherin vastaisessa toiminnassa muun muassa antamalla heille passit, jotka mahdollistivat Tukholmaan suuntautuneen valitusmatkailun, kirkkoherra hankaloitti tahallaan Metherin viranhoitoa pormestarina.²¹³ Mether valitti käräjillä kirkkoherran suojelevan ”hyviä ystäviään” pormestarin raastuvanoikeudessa langettamia tuomioita vastaa. Kirkkoherra väitti Metherin tuominneen epäoikeudenmukaisesti muun muassa Martti Putkosen vääristä panteista 40 talerin sakkoihin. Kirkkoherra oli sanonut Metherille hovissa: ”*Jumala antakoon sinulle anteeksi, sinä olet vihassa ja kateudessa tuominnut porvari Putkosen*”²¹⁴ Lisäksi miehet olivat kiistelleet Putkosen asiasta julkisesti jo aiemmin ryypätessään kapakassa. Mether oli sanonut kirkkoherralle: ”*Jumala suokoon, että minä pääsen ikinä eroon siitä Putkosesta*”. Tähän kiivastunut Thoranius oli vastannut: ”*sinä olet väärin verottanut Putkosta*”.²¹⁵

Vaikka pormestari toimi lainmukaisena oikeusviranomaisena jakaessaan tuomioita kaupungin raastuvanoikeudessa, kyseenalaisti kirkkoherra siitä huolimatta hänen arvovaltansa ja ennen

²¹¹ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 148v, JoMA.

²¹² Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149, JoMA.

²¹³ Katajala 1994, 281.

²¹⁴ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149, JoMA.

²¹⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149v, JoMA.

kaikkea puolueettomuutensa.²¹⁶ Kirkkoherra Thoraniuksen osoittama halveksunta pormestarin antamia tuomioita kohtaan vaikutti Metherin uskottavuuteen kaupungin johtajana. Mether valittikin arvovaltansa heikentyneen. Hän kertoi joutuvansa kärsimään kaupunkilaisten ylenkatseesta kirkkoherran toimien takia.²¹⁷ Kirkkoherran olisi kuulunut tukea pormestaria, eikä kyseenalaistaa tämän auktoriteettia. Thoraniuksen menettely oli esivallan näkökulmasta väärin jo senkin takia, että hän rikkoi toimillaan esivallan viljelemää mentaliteettia ja ideologiaa vastaan, joka korosti ylempien säätyjen yhteistyötä yhteiskunnan hallinnoimisessa sekä säätyjen välisen harmonisuuden tärkeyttä tämän toteutumiselle.²¹⁸ Harmonialla tai säädyllisyydellä ei ollut kirkkoherralle merkitystä. Loppujen lopuksi riidassa oli kyse siitä, kumman sana painaisi kaupunkilaisten silmissä enemmän – kirkkoherran vai pormestarin.

Myös Tohmajärven entisen kappalaisen Johan Illianuksen ja vuokraaja Metherin välillä oli riitaa. Mether oli haastanut kappalaisen käräjille keväällä 1685 kuultavaksi asiassa, joka koski epäselvyyttä Tohmajärven kirkon rahoissa. Illianus ei sietänyt arrendaattorin puuttumista kirkon asioihin, vaan repi haastekirjeen ja polki sen jalkoihinsa lautamiehen toimittaessa kirjeen kappalaiselle. Kappalainen oli painottanut sanomaansa tokaisemalla: ”*mitä sillä kelmillä on pappien kanssa tekemistä, hän voi suudella tammaa*”²¹⁹. Lisäksi hän oli haukkunut Metheriä kelmiksi.²²⁰ Illianuksen kommentista näkyy kolmisäätyopin mukainen käsitys hengellisen ja maallisen ”regimentin” erosta. Kappalaisen mielestä Arrendaattorin ei olisi pitänyt puuttua hengellisen säädyn asioihin.

Johan Illianus osoitti tottelemattomuutta arrendaattoreita kohtaan myös siirryttyään hoitamaan Pälkjärven kappalaisen tehtäviä. Arrendaattori Johan Stolpe oli määrännyt keväällä 1685 hovin pristaavi Pekka Putkosen valvomaan edesmenneen Pälkjärven kappalaisen Henrik Philippaeuksen lesken etuja pitäjällä. Todistajat kertoivat käräjillä, että kun Illianus oli saanut tietää asiasta, oli hän repinyt Putkosen hänelle esittämän määräyskirjeen kesken pappilassa pidettyä vihkiäistilaisuutta todeten: ”*näin paljon minä välitän Stolpen kirjeesta*”.²²¹ Illianuksen käytöstä voitaneen selittää osittain sillä, että hänen ja Philippaeuksen välit olivat olleet erittäin huonot. Kuten aiemmin kerrottiin, Philippaeus vaimoineen oli yrittänyt mustata

²¹⁶ Pormestari oli kaupungin hallinto- ja oikeuslaitoksen johtaja. Pormestari ja raatimiehet muodostivat pormestarin johdolla, kaupungin raastuvanoikeuden, joka toimi tuomioistuimena sekä hallinnollisia päätöksiä tekevänä maistraattina. (Karonen 1995, 38).

²¹⁷ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149, JoMA.

²¹⁸ Esim. Laine 1995, 141; Karonen 2001, 166.

²¹⁹ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 5–8.10.1685, gg4 s. 131v, JoMA.

²²⁰ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 5–8.10.1685, gg4 s. 131–131v, JoMA.

²²¹ Ilomantsin, Suojjärven ja Pälkjärven syyskäräjät 12–13.10.1685, gg4 s. 139–139v, JoMA.

Illianuksen maineen levittämällä tästä huhuja pitäjällä. Illianus ei voinut sietää vihamiehensä auttamista. Tapauksesta voidaan havaita myös, että vaikka kappalaisella ei ollutkaan kirkkoherran veroista asemaa pitäjän hengellisenä johtajana, ei hän alistunut veronvuokraajan komenneltavaksi ja noudattanut näiden antamia käskyjä mukisematta, varsinkaan jos kyse oli kappalaiselle vastenmielisestä asiasta, joka loukkasi hänen ylpeyttään.

Tohmajärven kappalaisen Johan Illianuksen suhtautumisessa lautamiesten toimittamiin haasteisiin ja käskyihin tulee esille jo aiemmin havaittu säätytietoisuus. Kirkonmiehet eivät suhtautuneet kovin ymmärtäväisesti esivallan yrityksiin puuttua heidän asioihin, vaan he osoittivat mieltään maalista valtaa kohtaan. Kappalainen repi saamansa haastekirjeen sekä arrendaattorin käskykirjeen ja polki ne jalkoihinsa. Haastekirjeen repiminen ja jalkoihin polkeminen oli selvästi symbolinen ele, jolla kappalainen halusi osoittaa halveksuntaa ja piittaamattomuutta haasteen lähettäjää kohtaan. Seppo Aallon mukaan oli yleistä, että varsinkin aateli ylimpänä säätyinä osoitti piittaamattomuutta esivallan käskyjä lakia kohtaan silloin kun se soti heidän intressejään vastaan. Piittaamattomuutta ja vastustamista osoitettiin usein nimenomaisesti repimällä haastekirje ja pahoinpitelemällä haastemiehiä.²²² Papiston käyttäytymisessä on havaittavissa samanlaista uhoa esivallan käskyjä vastaan. Haasteen saaminen kävi kirkonmiesten kunnian päälle, mikä aiheutti usein väkivaltaisen reaktion. Kolhiintunut kunnia oli palautettavissa osoittamalla haasteentuojuille voimakas vastareaktio. Kirkonmiehet osoittivat usein mieltään esivaltaa kohtaan myös jättäytymällä pois käräjiltä, saamastaan haasteesta huolimatta.²²³ Haasteen saaminen oli kirkonmiehille osoitus maallisen regimentin puuttumisesta hengellisen regimentin alueelle. Papistolla ja aatelilla oli tässä suhteessa yhteneväinen näkökanta: muiden ”yhteiskuntaluokkien” ei tulisi puuttua säädyn sisäisiin asioihin.

Kirkonmiesten suhtautumisesta maallisen esivallan käskyihin tulee esille kolmisäätyopin mukaisesti jaoteltu maailmankuva ja mentaliteetti. Tuon mentaliteetin määräävänä tekijänä oli ajatus säätyjen erillisyydestä.²²⁴ Illianuksen kommentti ”*mitä sillä kelmillä on pappien kanssa tekemistä*” kuvaa osuvasti papiston ajattelutapaa. Kappalaisen mielestä kruunua edustavan arrendaattorin ei olisi pitänyt puuttua pappien asioihin, vaan pysyä maallisen regimentin

²²² Aalto 1996, 163–164.

²²³ Esim. Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 27–29.8.1683, gg2 s. 141–141v, JoMA; Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 27–31.3.1688, gg7 s. 143v–144, JoMA. Käräjiltä poisjättäytyminen oli rahvaan esivaltaa kohtaan yleisesti harrastama niskurointikeino koko 1600-luvun ajan. (Aalto 1996, 54–55).

²²⁴ Laine 1995, 168–169.

alueella. ”Rahvaanomaisuudestaan” huolimatta myös Käkisalmen läänin papisto oli siis omaksunut kolmisäätyopinmukaisen ideologian, jota hyödynnettiin tarpeen tullen. Veronvuokraajalla oli maallisen esivallan edustajana laillinen oikeus haastaa kappalainen käräjille ja antaa alaisilleen tehtäviä, jotka sivusivat myös seurakunnan asioita. Tästä huolimatta kappalainen pyrki mitätöimään arrendaattorin käskyt vetoamalla kuuluvansa hengelliseen säätyyn.

Papiston ja säätyläistön välisissä ristiriidoissa puututtiin myös toisen asemaan yhteisössä. 1600-luvulla sääty-yhteiskunnassa henkilön sosiaalisella asemalla, ja tämän aseman tunnustamisella julkisesti kunnioittavalla puheella oli erityinen merkitys henkilöiden välisessä vuorovaikutuksessa. Tittelit ja arvonimet olivat tärkeä osa yksilöiden välistä vuorovaikutusta.²²⁵ Konfliktien yhteydessä saatettiin toisen säätyasema kyseenalaistaa, tai esittää se omaa asemaa huonompana. Tällöin pelkkänä kunnianloukkauksena esitettyjä haukkumasanojen lisäksi loukkauksessa oli kyseessä kannanotto toisen arvoon yhteiskunnallisessa hierarkiassa. Pappi ei aina saanut muilta säädyiltä asemansa mukaista kohtelua. Varsinkin kappalaisen oli välillä vaikea pitää kiinni arvovallastaan. Muun muassa Ilomantsin kappalainen Jöran Harlenius sai kärsiä ylenkatseesta. Pielisjärven koulumestari Herman Hermigier oli tokaissut kappalaiselle eräiden käräjien jälkeen ”*piispa on tehnyt vasikoista pappeja ja sinä olet valheella papiksi päässyt*”. Koulumestari osoitti selkeää halveksuntaa kappalaisen virkaa kohtaan. Koulumestarin halventavan kommentin kuulleet lautamiehet tiesivät Hermigierin olevan velkaa Harleniukselle, mikä saattoi aiheuttaa koulumestarin loukkaavat sanat.²²⁶ Toisaalta koulumestarin pilkallinen suhtautuminen saattoi liittyä Harleniuksen teräväkielisen vaimon Maria Biörmanin tekemisiin. Kappalaisella ja koulumestarilla oli varmasti erimielisyyksiä, koska Hermigier todisti Maria Biörmania vastaan käräjillä tämän solvattua pahoin Pielisjärven veronvuokraaja Salomon Enbergiä.

Maria Biörmanin tulisesta luonteesta saivat siis kärsiä papiston lisäksi myös maallisen vallan edustajat. Vuonna 1688 käräjillä puitiin tapausta, jossa kappalaisen vaimo oli haukkunut pappilassa kahta vuotta aiemmin useiden todistajien läsnä ollessa Pielisjärven veronvuokraaja Salomon Enbergiä. Maria oli sanonut: ”*arrendaattoria sanotaan huoran pojaksi ja kuin (jos) te ette sano niin minä sanon*”. Herman Hermigierin todistuksen mukaan Maria oli sanonut vielä ”*piru periköön Arrendaattorin*” toraillessaan Enbergin kanssa lautamies Kuivalaisen

²²⁵ Eilola 2003b 123, 135; Matikainen 2002, 104.; Ylikangas 2000, 247.

²²⁶ Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s. 24, JoMA.

luona. Käräjillä Maria yritti aluksi kieltää haukkuneensa Enbergiä, mutta joutui lopulta antamaan todistajien runsaudesta johtuen periksi. Mariaa sakotettiin haukkumasanoista kolme markkaa. Kiivas kappalaisen vaimo ei kuitenkaan alistunut tappioonsa. Tuomion julistamisen jälkeen Maria nimittäin huusi ”*älkää sakottako minua suinkaan kolme markkaa, vaan 40 markkaa*”. Tästä hyvästä Maria sai sakkoa vielä toiset kolme markkaa. Enberg valitti vielä käräjien päätteeksi Marian haukkuneen häntä myös käräjien aikana, mutta hän ei kuitenkaan kyennyt sanomaan mitä hänestä oli sanottu.²²⁷

Maria Biörman ei osoittanut kunnioitusta oikeutta, tai veronvuokraajaa kohtaan. Maria Biörmanin puheesta tulee ilmi hänen veronvuokraajaa kohtaan tuntema ylenkatse, johon liittyy hierarkkinen asetelma. Maria oli todennut nimismiehelle nahisteltuaan Enbergin kanssa: ”*hän tarttui minun kunniallisiin hiuksiini, jotka tulevat kunniallisemmasta vuoteesta kuin hänen omansa*”.²²⁸ Marian puheesta havaitaan erottelu hengellisen ja maallisen säädyn välillä. Maria katsoi olevansa hengellisen säädyn edustajana kunnialisempi ja arvossa korkeampi kuin ”huoran poikana” pitämänsä veronvuokraaja Enberg. Maria kyseenalaisti samalla arrendaattorin kunnian ja aseman yhteisössä vihjaamalla tämän olevan äpärä. Kunnian on sanottu 1600-luvun yhteiskunnassa olleen hierarkioiden rakentaja ja ylläpitäjä.²²⁹ Maria kyseenalaisti omalla puheellaan tuon hierarkian, pyrkimällä laskemaan arrendaattorin arvostusta yhteisön silmissä. Maria puhe kuvastaa myös omalta osaltaan sitä ideologista eroa, mikä vallitsi hengellisen ja maallisen säädyn välillä. Säädyn suojaan voitiin vetäytyä konfliktitilanteessa ja sillä tehtiin eroa muihin.

Tosiasiassa raja maallisen ja hengellisen regimentin välillä oli häilyvä ja usein raja ylitettiin tarpeen vaatiessa helposti. Kuitenkin konfliktitilanteessa molempien osapuolten oli kätevä vedota ideologiseen raja-aitaan, jonka turviin oli helppo vetäytyä. Esimerkiksi käräjille haastettu pappi vetosi usein siihen, että hänen asiansa tuli viedä ensiksi konsistorin käsittelyyn, mikä hidasti ja hankaloitti papin saamista tuomiolle.²³⁰

²²⁷ Pielisjärven talvikäräjät 5–10.3.1688, gg7 s. 36v–37, JoMA.

²²⁸ Pielisjärven talvikäräjät 5–10.3.1688, gg7 s. 36v, JoMA. Kunniallisuuden ruumiilliset representaatiot liittyvät Olli Matikaisen mukaan nimenomaan pään alueelle, kuten hiuksiin, hattuun tai partaan. (Matikainen 2002, 97).

²²⁹ Aalto et. al. 2000, 220.

²³⁰ Aiemmin tuomiokapitulien konsistorilla (TK) oli laajat oikeudet käsitellä papistoa koskevia oikeusasioita. Kuitenkin TK menetti päätäntä valtaa vuosisadan kuluessa yhä enemmän maallisille tuomioistuimille. Siitä tuli pitkälti papistoa valvova ja kurinpidollinen elin, jossa käsiteltiin esim. papistoa koskevia kunnianloukkajuttuja. Papiston privilegioiden mukaan pappia ei kuitenkaan saanut syyttää maallisessa tuomioistuimessa TK:n tietämättä. Konsistorin käsittelyyn viety tapaus palautettiin käsittelyn jälkeen maallisen tuomioistuimen päätettäväksi, mutta konsistorinedustajan tuli olla käsittelyssä läsnä. (Laasonen, 1991, 114–115; Laine 1995, 143;

Talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä puolestaan arrendaattorit ja muu maallinen esivalta syytti papistoa puuttumisesta heille kuulumattomiin maallisiin asioihin näiden pitäessä talonpoikien puolta veronvuokraajien ja rahvaan välisissä konflikteissa. Esivalta pitikin papiston sekaantumista asiaan merkittävänä syynä levottomuuksien synnyssä.²³¹ Papiston säätyrajat ylittävä puuttuminen maallisiin asioihin katsottiin 1600-luvulla niin suureksi ongelmaksi, että myös vuoden 1686 kirkkolaissa puututtiin asiaan. Lakiin tuli pykälä, joka kielsi pappeja sekaantumasta maallisiin asioihin.²³² Kirkonmiesten tuli kunnioittaa maallista esivaltaa siinä missä muittenkin ihmisten. Papiston ja hengellisensäädyn asemaa muihin säätyihin nähden oli vahvistettu puolestaan papiston privilegioissa, joissa kiellettiin saarnaviran halventaminen ja säätyläisiä velvoitettiin osallistumaan jumalanpalveluksiin rahvaan tavoin.²³³

Papiston ja maallisen vallan väliset riidat ja vastakkainasettelu olivat tuomiokirjojen perusteella paikoin varsin jyrkkiä. Eniten pahennusta Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papistosta maallisenvallan keskuudesta näyttää tuomiokirjojen mukaan herättäneen kuitenkin Kiteen apupappi Gustaf Sinkko. Virastaan erottamisen jälkeen Sinkkoa eivät pidätelleet enää (jos koskaan) mitkään papin käytöstä säännelleet normit tai säännöt. Sinkko haukkui ja panetteli kaikkia, jotka puuttuivat hänen toimiinsa. Sinkolta sakkoja ulosmitannut kruununvouti Diderich Boisman joutui Sinkon hampaisiin ja sai kuulla olevansa ”*kelmi ja varas*” sekä ”*ryöväri ja kruunun varas*”.²³⁴ Vuoden 1692 Kiteen syyskäräjillä käsiteltiin suurella joukolla Sinkon vastaisia syytöksiä. Käräjillä tulikin esille lukuisia apupapin tekemiä rikkeitä. Sinkko oli haukkunut siltavoutia ja muita kruunupalvelijoita näiden yrittäessä periä häneltä sakkoja ”*kruunun varkaaksi*” iskien kirveen seinää ja vielä sanoen: ”*tämän minä annan teille*”. Kiteen hovin vuokraaja Hindrich Nethoniuksesta Sinkko oli puolestaan kirjoittanut valituskirjeen jossa syytettiin Nethoniuksen kiusaavan rahvasta ”*epätavallisilla*” rasituksilla. Puolustukseksensä Sinkko sanoi tehneensä kirjoituksen rahvaan pyynnöstä. Nethoniuksen mukaan Sinkko oli ”*paha ja ilkeä mies jonka puheilta ei kukaan saanut olla rauhassa, vaan Sinkko pilkkasi kunniallista väkeä missä vain kulki*”.²³⁵

Kun. Maj. Asetus ”Cuinka oikeuden käyminen duomio-capitulumis pitä pidettämän” 1687, XX, Kirco-laki ja ordninki 1686 (1986), 153).

²³¹ Katajala 1994, 280, 288.

²³² Kirco-laki ja ordninki 1686 (1986), XIX:XXII, 91, XXII:II,107.

²³³ Laine 1995, 143.

²³⁴ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 3–8.8.1686, gg5 s. 28, JoMA.

²³⁵ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 7–12.11.1692, gg11 s. 179, JoMA.

Sinkosta valittivat käräjillä myös arrendaattorit Simon Hoppenstång ja Johan Stolpe. Sinkko ei kuitenkaan säikähtänyt, vaikka häntä vastaan käräjillä todisti iso liuta kruununvirkamiehiä, veronvuokraajia, talollisia sekä muita Sinkon loukkaamaksi joutuneita henkilöitä. Apupappi oli oppinut useilla käräjäreissuillaan keinon päästä todistajista eroon. Sinkko jääväsi kaikki häntä vastaan todistaneet väittämällä heitä hänen vihamiehikseen. Kantajien epäonneksi jopa konsistoria edustanut pappi sattui olemaan Kiteen kirkkoherra Jöran Neiglick, jolla oli ollut Sinkon kanssa riitoja jo vuosikymmenen ajan. Samoin koko konsistori oli Sinkon mukaan hänen vihamiehensä ja siten jäävi käsittelemään hänen asiaansa. Tapauksen käsittelyssä ei päästyäkään tuomiolle, vaan käsittely siirrettiin seuraaviin käräjiin, mitä kantajat vastustivat jyrkästi. Sinkkolla ei ollut pysyvää asuinpaikkaa, joten hänen saaminen oikeuden eteen oli hankalaa.²³⁶ Paljon aikaa käräjillä viettäneenä miehenä Sinkko tunsu käräjäkäytännöt ja osasi käyttää niitä edukseen. Todistajien jääväämisen lisäksi apupappi jätti usein saamansa käräjähaasteet huomiotta, eikä tullut paikalle.²³⁷ Jos hänet kuitenkin saatiin käräjille asti, Sinkko puolestaan väitti saaneensa haasteen liian myöhään ja vaati asian käsittelyn siirtämistä myöhemmäksi.²³⁸

Apupapista oli tullut viranomaisille erittäin epämieluisa henkilö. 1600-luvulla ihmiset olivat normaalisti sidoksissa perheeseen ja paikallisyhteisöön ja lisäksi paikallisyhteisön jäsenet tunsivat toisensa ja olivat sangen tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään. Toimiakseen kunnolla tällainen suhteellisen tiivis, henkilökohtaisille suhteille rakentuva yhteisö vaati jäseniltään luottamusta toisen kunniallisuuteen.²³⁹ Yksilöön kohdistui sekä esivallan virallinen että yhteisön oma, epävirallinen kontrolli, joka esti yksilöä poikkeamasta liikaa vallitsevista normeista. Yksilön hyväksyttävän sosiaalisen identiteetin perustana olivat hyvä maine, taustan todistettavuus ja pysyvä asuinpaikka. Tällöin yhteisö pystyi tunnistamaan hyväksyttävästi jäsenensä.²⁴⁰

Sinkon kaltaiset liikkuvat, maata omistamattomat henkilöt eivät olleet sen paremmin kruunun kuin paikallisyhteisönsäkään kontrollissa, mikä ei sopinut esivallan harjoittamaan politiikkaan. Kruunu yritti saada paremman otteen tällaisista alamaaisista muun muassa tiukemman

²³⁶ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 7–12.11.1692, gg11 s. 178–179v, JoMA.

²³⁷ Esim. Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 19–21.3.1683, gg2 s. 101v–103, JoMA

²³⁸ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 7–12.11.1692, gg11 s. 178–179v, JoMA.

²³⁹ Eilola 1997, 96; Eilola 2003b, 130–131; Heikkinen 1993, 22; Lehtonen 1990, 73–74.

²⁴⁰ Eilola 2003b, 134; Vilkuna 1997, 35. Yksilöön kohdistuneesta kontrollista ks. myös Österberg et. al. 2000, 237–267.

lainsäädännön avulla sekä korostamalla yhteisön vastuuta yksilön tekemistä rikoksista.²⁴¹ Esivallan osoittamaa huolta heikosti kontrolloitua väestöä kohtaan osoittaa myös se, että tällaisia ”liikkuvia” henkilöitä syytettiin helposti talonpoikaislevottomuuksien alkuunpanijoiksi.²⁴² Sinkkon osoittama kunnioituksen puute auktoriteetteja kohtaan soti jyrkästi kyseisen ajan hierarkioita ja statusta kunnioittavaa yhteiskuntajärjestystä vastaa. Vaikka läänin pohjoisen voutikunnan papistolla oli erimielisyyksiä maallisen esivallan kanssa, läänin papit eivät uhanneet ylempiä auktoriteetteja vaan he tyytyivät kinastelemaan paikallisyhteisössä maallista valtaa pitäneiden arrendaattoreiden kanssa. Sinkko puolestaan hyökkäsi laajasti säätyläistöä vastaan välittämättä kiistakumppaniensa yhteiskunnallisesta asemasta. Toisin kuin muu papisto entinen apupappi hyökkäsi myös ”astetta ylempänä” olevia konsistoria sekä piispaa vastaan, minkä johdosta Sinkko menettikin apupapin virkansa. Maallisen vallan taholta taas Sinkko hyökkäsi niin kihlakunnantuomarin kuin kenraalikuvernöörin kimppuun. Kihlakunnantuomari Mathias Hallitiusta Sinkko syytti vihamielisyydestä ja väitti tämän tuominneen puolueellisesti Sinkkoa koskevissa asioissa.²⁴³ Kenraalikuvernööri puolestaan jouti Sinkon mukaan panna viralta.²⁴⁴ Erotettu apupappi oli papillisen sivistyksen ansiosta hankala vastus niin maalliselle kuin hengelliselle esivallalle. Esivallan taholta Sinkko oli vaarallinen, koska hän lietsoi esimerkillään tottelemattomuutta esivaltaa kohtaan.

4.2 Arrendaattori rahvasta puolustamassa – virkavirheet suurenuslasin alla

Kuten jo edellä voitiin havaita, säädösten ja ideologian tasolla hahmoteltu ero maallisen ja hengellisen regimentin välillä ei toiminut käytännössä. Maallisen ja hengellisen säädyn puuttuminen toistensa asioihin oli tavallista.²⁴⁵ Tuomiokirjoissa esiintyvissä konflikteissa papiston ja veronvuokraajien välillä voidaan havaita, että molemmat osapuolet käyttivät tilaisuuden tullen hyväkseen virka-asemaansa pitäjän johtajana kiistakumppanin nujertamisessa. Kuten jo Sortavalan kirkkoherran ja pormestarin välisessä konfliktissa tuli esille, tehokas keino oli huomion kiinnittäminen toisen viranhoidossa tekemiin virheisiin. Esimerkiksi vuonna 1693 Pielisjärvellä häikäilemättömyydestä tunnettu, ja rahvaan vihaama

²⁴¹ Aalto 1996, 210; Vilkuna 1996, 74–75.

²⁴² Esim. Katajala 2005, 112.

²⁴³ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 30–31.1.1682, gg2 s. 256, JoMA.

²⁴⁴ Katajala 1994, 250.

²⁴⁵ Karonen 2001, 165.

hovin veronkantokirjuri Simon Affleck²⁴⁶ ajoi käräjillä talonpoikien asiaa kirkkoherra Pehr Härkepaesta vastaa. Affleck esitti käräjillä, että kirkkoherra oli kieltänyt ehtoolliselle pääsyn usealta talonpojalta näiden kieltäytyttyä kyyditsemästä häntä. Lisäksi Affleck kertoi käräjillä kirkkoheran lyöneen suutari Hämmäläisen poikaa korville, vetäneen tätä tukasta ja haukkuneen ”pyövelinruuksi” (böfresstunnat) ja lopuksi toivottanut tämän helvettiin.²⁴⁷

Vaikka kirkkoherra oli toiminut omavaltaisesti ja pappismiehelle sopimattomasti, oli Affleckin motiivi puuttua asiaan ilmeisesti hankaluuksien aiheuttaminen kirkkoheralle. Affleck ja kirkkoherra Härkepaes olivat nimittäin olleet keskenään jatkuvissa riidoissa siitä lähtien kun kirkkoherra tuli virkaansa keväällä 1688.²⁴⁸ Affleck valitti käräjillä kirkkoherran puhuvan hänestä pahaan niin kotonaan kuin kierrellessään kylillä. Kirkkoherran ja Affleckin erimielisyyksistä joutuivat kärsimään myös yksittäiset pitäjäläiset ja kiistakumppaneiden toimintaa leimasi selvä puolueellisuus. Kirkkoherra ei katsonut hyvällä niitä, jotka olivat hyvissä väleissä Affleckin kanssa. Härkepaeksen ehtoolliskielto koski nimittäin kyyditsemisestä kieltäytyjien lisäksi myös niitä, jotka kirkkoherra oli nähnyt veljeilevän Affleckin kanssa. Käräjillä ilmeni, että Pekka Mähösen vaimolta kirkkoherra oli kieltänyt ehtoollisen nähtyään tämän Affleckin huoneessa vaikka veronkantokirjuri ei itse ollut edes paikalla. Kirkkoherra toimi omavaltaisesti ja vastoi papistolle annettuja ohjeita. Ehtoolliskieltoa olisi saanut käyttää vain vakavissa rikosasioissa, eikä henkilökohtaisissa välienselvittelyissä²⁴⁹. Johan Salmundinpojan (Salmundzson) Affleck taas kertoi olleen ilman ehtoollista 12 vuotta. Tosin Johanin tapauksessa ehtoolliskielto oli alkanut jo edellisen kirkkoheran aikaan, eikä siitä voinut syyttää yksin Härkepaesta.²⁵⁰

Myös Pielisjärven edellisellä kirkkoherralla Lars Laurentius Hallitiuksella oli erimielisyyksiä veronvuokraaja Salomon Enbergin kanssa. Enberg syytti muun muassa kirkkoherran haukkuneen arrendaattoria ja hoitaneen virkaansa monin tavoin huonosti ja puolueellisesti.²⁵¹ Kirkkoherran toimista oli valitettu rahvaan nimissä myös konsistoriin. Kun kirkkoherran saataviin liittyviä epäkohtia tarkasteltiin käräjillä talvella 1687, kävi kuitenkin ilmi, että valituskirjeen sisällöstä talonpojilla ei ollut mitään tietoa. Valituskirjelmän allekirjoittajat oli

²⁴⁶ Affleckin ja arrendaattori Salomon Enbergin harjoittama talonpoikien sorto oli yksi merkittävä syy nälkävuosien 1697 talonpoikaiskapinointiin Pielisjärvellä. (Saloheimo 1954, 291). Affleckin ja rahvaan suhteista ks. Saloheimo 1954, 252, 284–286.

²⁴⁷ Pielisjärven talvikäräjät 8–13.2.1693, gg12 s. 17v–18v, JoMA.

²⁴⁸ Katajala 1994, 289; Laasonen 1967, 38; Saloheimo 1954, 350–352.

²⁴⁹ Matikainen 2002, 80.

²⁵⁰ Pielisjärven talvikäräjät 8–13.2.1693, gg12 s. 17v–18v, JoMA.

²⁵¹ Katajala 1994, 200; Saloheimo 1954, 337–339.

kutsuttu hoviin kirjoittamaan vain nimensä paperiin, jonka jälkeen heidät oli lähetetty viemään valitusta kenraalikuvernöörille.²⁵² Veronvuokraaja Ehnberg oli mitä ilmeisimmin valituskirjeen takana, rahvaan osallistumatta asiaan millään lailla. Valituksen sisältö oli myös Enbergin etujen mukainen – ei rahvaan.²⁵³ Vuokraajan tarkoituksena oli antaa valitukselle uskottavuutta antamalla ymmärtää sen olevan lähtöisin rahvaan kynästä. Enbergin tavoitteena oli horjuttaa kirkkoherran asemaa puuttumalla tämän viranhoitoon. Toisin kuin valituskirje antoi ymmärtää rahvaan ja kirkkoherra Hallitiuksen välit näyttivät todellisuudessa olleen sangen hyvät. Pitäjäläiset todistivatkin samaisilla käräjillä kirkkoherran hoitaneen virkaansa moitteettomasti.

Samoin Liperissä arrendaattori Simon Hoppenstång puuttui kirkkoherra Henrik Sundiuksen viranhoitoon. Vuoden 1697 talvikäräjillä Hoppenstång syytti kirkkoherraa liian löysästä kirkkokurin valvonnasta. Kirkkoherra Sundius ei suhtautunut kirkkokurin valvontaan kovinkaan ankarasti, sillä Hoppenstångin mukaan hän oli antanut salavuoteudesta tuomitun hovin kirjuri Benjamin Wallingin kärsiä häpeärangaistuksen ilman todistajia tämän lahjoitettua Sundiukselle ”tuplakaroliinin”.²⁵⁴ Myös toinen siveettömyyteen langennut hovin kirjuri Niilo Hintanen selvisi arrendaattorin mukaan hairahduksestaan liian vähällä. Sundius oli istuttanut Hintasta kirkossa häpeäpallilla lauantai-iltana. Myöhäisen ajankohdan takia rangaistusta ei ollut näkemässä kukaan muu kuin lukkari.²⁵⁵ Sundiuksen toimeenpanemat kirkkorangaistukset eivät Hoppenstångin mukaan siten täyttäneet tehtäväänsä. Esivallan taholta tärkeänä pidetty häpeärangaistuksen seurakuntaan kohdistama pelotteluvaikutus jäi kohdeyleisön puutteessa toteutumatta. Arrendaattori Hoppenstång vaatikin asian viemistä konsistorin käsiteltäväksi ja kirkkoherra Sundiuksen langettamien kirkkorangaistusten mitätöintiä.²⁵⁶

Siveysrikosten määrä saattoi vaihdella huomattavasti kärjäkunnittain. Vaihtelun takana oli todella tapahtuneiden rikkeiden määrällisen vaihtelun lisäksi myös kirkon ja kruunun yhteistyön toimivuudessa esiintyneet erot. Ilmitulleiden tapausten ja rangaistuksen saaneiden määrään vaikutti etenkin kirkkoherran oma aktiivisuus siveettömien saattamisessa niin kirkollisen kuin maallisen oikeuden eteen. Valtakunnan tasolla seksuaalikirin valvonta oli

²⁵² Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s. 27, JoMA.

²⁵³ Katajala 1994, 200.

²⁵⁴ Rahayksiköistä ks. liite 2.

²⁵⁵ Liperin talvikäräjät 17–20.2.1697, gg16 s. 64v–65, JoMA.

²⁵⁶ Liperin talvikäräjät 17–20.2.1697, gg16 s. 65, JoMA

kaikkein tiukimmillaan 1600-luvun lopulla ja normaalisti esivallan muisti oli pitkä seksuaalirikosten kohdalla.²⁵⁷ Esimerkiksi Ilomantsin kappalainen Jöran Harlenius oli etsinyt ja tuonut kirkkoherra Kettuniuksen käskystä irtolaisen Heikki Pakarisen vuoden 1689 syyskäräjille kuusi vuotta aiemmin sattuneen tapauksen johdosta.²⁵⁸ Paikallisista vaihteluista huolimatta tiukentunut kontrolli oli yletynyt myös Käkisalmen lääniin. Pentti Laasonen tekemän laskelman mukaan vuosina 1690–1694 läänin pohjoisten pitäjien käräjillä käsitellyistä rikoksista suurin ryhmä olivat nimenomaan siveellisyysrikokset.²⁵⁹

Kirkon ja kruunun tuli tehdä yhteistyötä hairahtaneitten saamiseksi oikeuden eteen. Myös arrendaattorin tuli kruununhallinnon edustajana paikallisyhteisössä valvoa pitäjäläisten siveellistä käyttäytymistä. Kyseisessä tapauksessa Simon Hoppenstångin halukkuus puuttua kirkkoherra Sundiuksen laiskaan kirkkokurin ylläpitoon johtui kuitenkin ilmeisesti enemmän henkilökohtaisista erimielisyyksistä miesten välillä, kuin arrendaattorin seurakuntalaisten siveellisyydestä kantamasta huolesta. Saadakseen kirkkoherran vaikeuksiin Hoppenstång toimi aikakaudelle epätyypillisellä tavalla ja ilmiantoi rikkeistä omia alaisiaan. Tämä oli normaalia poikkeavaa, sillä yleensä aateli ja säätyläiset pikemminkin suojelivat omia alustalaisiaan ja alaisiaan rikossyytteiltä. Alaisen kunniattomuus myös tahrasi omalta osaltaan isännän kunniaa, joten huonoa mainetta tuli välttää kaikin keinoin.²⁶⁰ Voisi olettaa, kirjurien selviäminen hairahduksistaan vähällä huomiolla olisi ollut Hoppenstångille mieleen. Virkatehtävien laiminlyönnistä Hoppenstång sai kuitenkin oivan asean kirkkoherraa vastaan. Arrendaattorin tarve hyökätä Sundiusta vastaan ylitti isäntä-palveja suhteeseen kuuluneen isännän velvollisuuden suojella omia palvelijoitaan.²⁶¹

Tuomiokirjasta saadaan lisävalaistusta Hoppenstångin kovaan intoon käydä kirkkoherran kimppuun. Veronvuokraaja valitti nimittäin samoilla käräjillä, että kirkkoherra oli ottanut

²⁵⁷ Aalto 1996, 64–65. 67, 175–176.

²⁵⁸ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 15–19.10.1689, gg8 s. 148v, JoMA. Pakarinen oli Sipi (Sigfred) Pöyhösen mukaan harjoittanut Rantasalmella ollessaan salavuoteutta piikansa kanssa. Pakarista ei kuitenkaan päästy tuomitsemaan, koska asetelma kääntyi käräjillä pääläelleen. Todistajana toiminut Sipi Pöyhönen tunnusti nimittäin yllättäen salavuoteuden irtolaisen Bertha Kiiskittären kanssa. Hänet tuomittiin ensikertalaisena 40 markan sakkoihin ja tunnustamaan seurakunnalle syntinsä.

²⁵⁹ Laasonen 1967, 80–81. Laasonen laskelmasta puuttuvat Sortavala, Salmi, Suistamo sekä Suojärvi.

²⁶⁰ Aalto, 1996, 162–166; Renvall 1949, 153. Ylikankaan mukaan talouden päämiehen asema vaikutti kohottavasti myös palvelijoiden sosiaaliseen statukseen yhteisössä. (Ylikangas 2000, 272–273).

²⁶¹ 1600-luvulla ylempien ja alemman aatelin välisiin suhteisiin kuului yleisesti vastavuoroisuuteen perustuva Patronus-klientti järjestelmä, joka velvoitti ”palvelijan” olemaan ”isännälleen” kuuliainen ja uskollinen. Isännän puolestaan tuli suojella ja auttaa klienttiään tarpeen tullen esim. edistämällä tämän urakehitystä. Vaikka kyseistä kirjurin ja arrendaattorin välistä suhdetta ei voida sanoa varsinaiseksi patronus-klientti suhteeksi, arrendaattorin olisi kuulunut periaatteessa pitää alaisensa puolta. Patronus-klientti suhteesta ks. Lappalainen 2005, 53–55.

itselleen vuokraajan hovista ryöstettyjä tavaroita. Talonpojat olivat ryöstäneet Liperin hovin tammikuun lopulla, läänissä vuoden 1696 lopulla ja alkuvuonna 1697 sattuneiden talonpoikaiskapinoiden yhteydessä.²⁶² Arrendaattori väitti kirkkoherran ottaneen Heikki Kumpuselta kalanpyydyksen, varsiluudan sekä rautatankoja, Kyseiset tavarat olivat talonpojat ryöstäneet aiemmin hovista. Käräjillä kirkkoherra myönsi ottaneensa Kumpuselta kaksi rautatankoa, mutta selitti talonpojan maksaneen niillä velkojaan. Hovin tavaroihin Sundius kielsi tietoisesti koskeneen, vaikka Kumpunen kertoi sanoneensa kirkkoherralle rautojen olevan peräisin hovista. Arrendaattorille kirkkoherran selitykset eivät kelvanneet. Hoppenstång olikin valittanut asiasta konsistoriin ja vaati kirkkoheralle rangaistusta. Ei käynyt päinsä, että pitäjän hengellinen johtaja sekaantui veronvuokraajalta anastettuun omaisuuteen, tavarain arvosta riippumatta. Arrendaattorin halu hyökätä kirkkoherraa vastaan tulee näin ollen ymmärrettäväksi.

Kirkkoherran toiminta oli kruunun näkökulmasta erityisen paheksuttavaa, koska Sundius horjutti entisestään jo särkynyttä yhteiskuntarauhaa ja rahvaan tottelevaisuutta esivaltaa kohtaan. Ottaessaan hovin omaisuutta itselleen Sundius viestitti hyväksyvänsä hovien ryöstöt ja veronvuokraajien vastustuksen. Kruunun näkökulmasta papistolle asetetut tavoitteet eivät toteutuneet Käkisalmen läänin papiston kohdalla. Papiston olisi pitänyt toimia mielipiteen muokkaajana ja ideologian opettajana, jonka avulla rahvas olisi saatu hyväksymään kruunun ja sitä läänissä edustaneiden veronvuokraajien toimet. Normaalisti esivallan puolta pitänyt papisto toimi eräänlaisena iskunvaimentimena kruunun ja rahvaan välillä mikä esti tehokkaasti esivallan ja rahvaan erimielisyyksien kärjistymisen avoimen konfliktin asteelle.²⁶³ Käkisalmen läänissä papiston rahvasta hillitsevää vaikutusta ei päässyt syntymään, kun kirkonmiehet keskittyivät kiistelemään arrendaattoreiden kanssa, joiden toimia heidän olisi periaatteessa tullut puolustaa ja legitimoida rahvaalle.

²⁶² Hovin ryöstöstä ks. Katajala 1994, 25–27.

²⁶³ Aalto, 1996, 140–141; Juva 1955, 32; Karonen 2001, 246.

4.3 Papisto, lautamiehet ja paikallishallinnon edustajat – kenen puolella seisot

Vuosisadan kuluessa käräjät olivat muuttuneet talonpoikaisen itsehallinnon ongelmanratkaisuforumista osaksi kruunun kontrolloimaa oikeuslaitosta.²⁶⁴ Tästä huolimatta käräjien merkitys paikallishallinnollisten asioiden ratkaisupaikkana säilyi Käkisalmen läänissä vahvana koko vuosisadan ajan, tosin kruununmiesten ohjauksessa. Myös lautakunta säilytti pitkälti vanhan merkityksensä: se oli paikallisväestöä edustanut instituutio kruunun kontrolloimassa paikallishallinnossa. Talonpojista koostuva lautakunta toimi paikallisyhteisössä talonpoikaisen itsehallinnon ja kruununhallinnon välimaastossa. Lautamiehet edustivat pitkälti paikallisyhteisöä ja paikallisten olojen asiantuntemusta ratkottaessa oikeuden käsiteltäviksi tuotuja asioita. Käräjäinstituutioin kautta lautamiehet olivat kuitenkin myös osa kruunun oikeusorganisaatiota ja tätä kautta osa kruununhallintoa. Lautamiehillä olikin useita hallinnollisia velvollisuuksia. He muun muassa avustivat kruununvoutia sakkojen perinnässä sekä verorästien ulosmittauksessa. Lautamiehet suorittivat myös maanjakoon liittyviä katselmuksia ja toimivat tarvittaessa arviomiehinä.²⁶⁵

Käkisalmen läänissä lautamiehet joutuivat usein virkatehtävien toimituksessa vastakkain rahvaan kanssa. Lautamiehet joutuivat herkästi kahnauksiin pitäjäläisten kanssa kuin heidän piti toimittaa vastaanottajan kannalta epämieluisen toimi, kuten ulosotto tai toimittaa haaste. Hoitaessaan virkaansa lautamiehet joutuivat herkästi rahvaan kiukun kohteeksi saaden kärsiä haukkumasanoista ja fyysisestä väkivallasta hoitaessaan tehtäviään. Lautamiesten turvatonta asemaa korosti se, että heillä ei ollut turvanaan säätyasemaa, joka olisi antanut arvovallan suomaa auktoriteettia rahvasta vastaan.²⁶⁶ Papiston suhtautuminen lautamiehiin ei juuri poikennut rahvaan esimerkistä. Esimerkiksi Sortavalassa lautamiehet joutuivat osalliseksi kirkkoherran ja porvarin välistä maariitaa. Kirkkoherra Mårten Thoranius purki tyytymättömyyttään lautamiehiin, jotka tulivat hakemaan häntä kiistan-alaisten maiden jakoon hänen ja porvari Klimpon välillä. Lautamiehet Matti Natri ja Antti Kaksonen valittivat vuoden 1686 käräjillä kirkkoherra Thoraniuksen haukkuneen sekä lyöneen heitä. Lautamiesten tullessa pappilaan kirkkoherra oli tullut vasta kotiin pitäjänkierrokselta, eikä väsyneenä jaksanut lähteä pellolle, vaan pyysi saada levätä rauhassa. Haastekirjeen esittäminen sai aikaan sen, että kirkkoherra toimitti lautamiehet ulos ovesta haukkuen heitä

²⁶⁴ Aalto 1996, 41, 62; Matikainen 2002, 84–85.

²⁶⁵ Katajala 1994, 225–226; Matikainen 2002, 135–136. Lautakunnan merkityksestä Letto-Vanamo 1995, 105–127.

²⁶⁶ Katajala 1994, 149–151; Katajala 2005, 58–59.

”vanhoiksi hunsvoteiksi”. Paikalla ollut suutari Felix todisti kuitenkin käräjillä, ettei Thoranius ollut lyönyt lautamiehiä.²⁶⁷ Kirkkoherran hurjistumisen syynä oli ilmeisesti se, että hän oli riidellyt Klimpon kanssa kyseisistä maista pitkään ja hartaasti.²⁶⁸ Lautamiesten esittämä määräys saapua maiden jakoon oli liikaa väsyneelle kirkkoherralle, joten Thoranius purki turhautumistaan lautamiehiin.

Toisaalta Thoraniuksen käytöstä selittää se, että kirkkoherralla ja edellä mainitulla lautamies Natrilla oli ollut erimielisyyttä jo aiemmin. Thoranius pyysi nimittäin samoilla käräjillä merkitsemään pöytäkirjaan, että lautamies Natri oli ”ristiinpuhuva” (twetalugs). Kirkkoherran mukaan Natri oli aiemmin maita arvioidessaan arvioinut pappilan pellot tahallaan vain 10 tynnyrinalan suuruisiksi, kun ne todellisuudessa olivat 15 tynnyrinalaa. Lautamiehen tekemä virhe oli jo korjattu, mutta asia suututti kirkkoherraa silti. Natri puolestaan sanoi arvioineensa pellot vahingossa liian pieniksi, koska hän oli ottanut laskuihin mukaan vain aidatut, pappilan likellä olleet pellot. Metsän keskellä olleet pellot olivat jääneet pois Natrin laskuista.²⁶⁹ Kirkkoheran nihkeä suhtautuminen lautamieheen käy entistä ymmärrettävämmäksi, koska Thoraniuksella oli huonoja kokemuksia myös muista pitäjän lautamiehistä. Lautamies Lauri Leskisen toiminnassa oli havaittavissa selvästi puolueellisuutta. Leskinen oli kesällä 1685 lähetetty pappilaan ilmoittamaan kirkkoherralle saapua niitylle seuraamaan maiden jakoa kirkkoherran ja Tapani Klimpon välillä. Käräjillä tuli ilmi, että lautamies oli tahallaan estänyt jakotilaisuuden pitämisen. Sen sijaan, että Leskinen olisi mennyt pappilaan ilmoittamaan kirkkoherralle asiasta, oli hän istuskellut koko päivän porvari Klimpon tuvassa ryyppiskelemässä. Tahallisesta viivyttelystä huolimatta Leskinen oli väittänyt myöhemmin käräjillä, että maita oli ryhdytty jakamaan ilman hänen tai kirkkoherran läsnäoloa, vaikka näin ei ollut tapahtunut. Leskinen tuomittiinkin väärästä valasta 9 markan sakkoihin.²⁷⁰ Kirkkoherran luottamus lautamiehiin ei ollut kovinkaan vankalla pohjalla näiden sattumusten jälkeen.

Useissa pitäjissä kirkkoherran ja arrendaattorin ympärille muodostui oma kannattajakuntansa. Veronvuokraaja sai tukea omilta alaisiltaan, kun taas talonpoikia puolustaneet kirkonmiehet

²⁶⁷ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 8–3.3.1686, gg5 s. 52–52v, JoMA.

²⁶⁸ Katso kappale 5.4.

²⁶⁹ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 8–3.3.1686, gg5 s. 53v, JoMA.

²⁷⁰ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 8–3.3.1686, gg5 s. 53, JoMA.

hakivat kannatusta virkaveljiltään sekä rahvaan parista.²⁷¹ Kuten jo kirkkoherra Härkepaoksen ja Simon Affleckin tapauksessa voitiin havaita, arrendaattorin puolella tai palveluksessa olevat saivat helposti kirkkoherran vihat niskaansa. Esimerkiksi Kirkkoherra Thoraniuksen ja pormestari Metherin tulehtuneista väleistä sai kärsiä myös Sortavan hovin amtmanni Olof Bärge. Kirkkoherra oli ilmeisesti taivutellut Bärgeä puolelleen tämän vieraillessaan pappilassa. Hopmannin nimittäin joutui vakuuttamaan uskollisuuttaan arrendaattorina toimineelle Metherille: ”*minä olen uskollinen samalle miehelle kunnes toisin osoitetaan*”. Amtmannin vakuuttelu sai kirkkoherran tulistumaan ja hän haukkuikin amtmannia ”*kruunun ja kreivin varkaaksi*”. Amtmanni vastasi kirkkoherran herjaukseen kutsumalla tätä puolestaan ”*tuplakelmiksi*”. Lopulta miesten välinen sanailu johti siihen, että Thoranius löi amtmannia hopeakannulla päähän.²⁷² Amtmanni oli Metherin mies ja todistikin käräjillä kirkkoherraa vastaan Thoraniuksen ja arrendaattorin välisessä riidassa.²⁷³

Myös lautamiehet joutuivat osaksi papiston ja arrendaattoreiden kiistoja. Pielisjärvellä lautamies Pekka Vartiainen valitti vuonna 1692 talvikäräjillä, että kirkkoherra Härkepaus oli haukunut häntä pappilassa juominkien lomassa ”*vanhaksi kelmiksi ja vanhaksi narriksi*”. Lisäksi kirkkoherra oli lyönyt Vartiasta korville niin lujaa, että tämä tippui tuoilta ja sai haavan päähänsä. Vartiaisen tupakkakukkaro meni myös rytäkässä rikki. Kirkkoherran hyökkäys lautamies Vartiaisen kimppuun selittyy sillä, että kirkkoherra ilmeisesti katsoi Vartiaisen sekä muiden pitäjän lautamiesten olevan yhteistyössä arrendaattorin kanssa häntä vastaan. Härkepaus oli tiuskaissut lautamiehelle ennen tämän kimppuun käymistä ”*te kelmit ja hunsvotit olette yhdessä tuumassa isännän kanssa*”. Lisäksi kirkkoherra syytti lautamiestä: ”*täällä ei olisi ollenkaan hovia tai taksvärkkiä ilman sinua*”. Vartiainen puolustautui sanomalla olleensa 30 vuotta lautamiehenä ja toimineensa aina rehellisesti ja laillisesti. Kruunun ja hovin mies, Pitäjänluuntantti Erik Alholm totesi kuitenkin auttaessaan tuoilta tippunutta Vartiasta ylös ”*Nyt on Vartiainen meidän miehiämme*”. Vartiainen tosin korosti puolueettomuuttaan sanomalla ”*täällä ei ole värväystä johon ottaisin osaa*”.²⁷⁴ Kirkkoherran ja arrendaattorin ollessa riidoissa myös muut pitäjäläiset joutuivat helposti osallisiksi näistä riidoista. He saattoivat joutua valitsemaan puolensa pitäjän mahtimiesten välillä.

²⁷¹ Esim. Saloheimo 1954, 339. Käräjillä riitatapausten yhteydessä veronvuokraajan puolesta todistivat usein voudit ja muut kruununhallinnon jäsenet, kun taas kirkonmiehet saivat tukea rahvaalta muun muassa hyvien mainetodistusten muodossa.

²⁷² Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 150, JoMA.

²⁷³ Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 16–17.10.1685, gg4 s. 149v, JoMA.

²⁷⁴ Pielisjärven talvikäräjät 28–30.1.1692, gg11 s. 1–2, JoMA.

Kirkkoherran suhtautumista pitäjäläisiin kuvaa ajatus: jos et ollut minun puolella, olet minua vastaan.

Kirkkoherran epäily lautamiehen lojaalisuudesta arrendaattoria kohtaan ei ollut kuitenkaan täysin tuulesta temmattu. Saloheimon mukaan Pielisjärvellä väki oli jakaantunut hyvin selkeästi tukemaan joko kirkkoherraa tai arrendaattoria. Lautamiehet kuuluivat pääasiassa ”verovoudinmiehiin”. Arrendaattori oli saanut Pielisjärven lautamiehet puolelleen jakamalla näille erilaisia etuisuuksia.²⁷⁵ Lautamiesten kytköksiä hoviin tiivistä myös se, että verovuokrausajankautana lautamiehenä toimimisen palkkiona oli vapaus arrendaattorille maksettavista veroista. Koska lautamiehet avustivat kruununvoutia veronkannossa ja veronvuokraajan hoitaessa aika-ajoin kruununvoudin tehtäviä käräjillä, oli hän käytännössä myös heidän ”esimiehensä”. Katajalan mukaan läänin kärjäkuntien lautamiehet olivatkin yleisesti ottaen uskollisia kruunun esivallalle. Käkisalmen läänissä rahvas katsoi yleisesti lautamiesten olevan veronvuokraajien puolella eikä näin ollen luottanut heihin, vaan piti heidät ulkona valitushankkeista sekä muista arrendaattoreille vahingollisista toimista. Läänin lautamiehistä vain kaksi osallistui 1600-luvun lopulla talonpoikien veronvuokraajia kohtaan suunnattuun vastarintaan.²⁷⁶ Lautamiehet olivat siten kruununpalvelijoina helposti myös kirkkoherran tyytymättömyyden kohteena.

Tuomiokirjoista käy ilmi, että kirkonmiehet eivät epäröineet nahistella veronvuokraajien ja muiden kruununpalvelijoiden kanssa. Papisto tunsi olevansa vähintään tasavertainen kiistakumppaneidensa kanssa, eikä osoittanut konfliktin puhjetessa juuri pelkoa saatikka aseman mukaista kunnioitusta näitä kohtaan. Nahistelu arrendaattorin kanssa oli harvoin muutamaa mustelmaa suurempi uhka papin fyysiselle hyvinvoinnille. Sotilaat olivat sen sijaan oma lukunsa. Liperissä vuonna 1697 sattunut tapaus kuvaa selkeästi papin varovaisempaa suhtautumista sotilaisiin konfliktitilanteessa. Kersantti Måns Arnander kertoi vuoden 1697 talvikäräjillä kuinka Liperin kirkkoherra Henrik Sundius oli kappalaisen kanssa tapeltuaan²⁷⁷ haukkunut pappilassa olleita sotilaita koiriksi ja käskenyt näitä painumaan pihalle. Kirkkoherran esittämät loukkaukset olivat käyneet sotilaiden kunnian päälle ja kersantti oli joutunut hillitsemään sotilaitaan käymästä kirkkoherran kimppuun.²⁷⁸ Sotilaat

²⁷⁵ Saloheimo 1954, 339. Myös Laasonen 1967, 38.

²⁷⁶ Katajala 1994, 232; 402; Saloheimo 1954, 260; Saloheimo 1976, 307.

²⁷⁷ Ks. kappale 3.2

²⁷⁸ Liperin talvikäräjät 17–20.2.1697, gg16 s. 66, JoMA.

olivat uuden ajan alussa ilmeisen tarkkoja kunniastaan ja muita sosiaalisia ryhmiä alttiimpia puolustamaan kunniaansa myös väkivalloin.²⁷⁹

Kirkkoherra Sundius olikin ilmeisesti säikähtänyt sotilaiden edustamaa väkivallan uhkaa ja hän yritti korjata tilannetta. Toisin kuin ”normaaleiden” kunnianloukkaustapausten yhteydessä kirkonmies oli sovitellut riitaa etukäteen. Jo ennen asian viemistä käräjille, kirkkoherra oli antanut jokaiselle sotilaille 10 äyriä hopeaa. Kersantti Arnander totesi kuitenkin käräjillä, ettei kirkkoherran antama korvaus ollut riittävä, koska ”*kruunun sotilaiden tulee olla kaikissa tilanteissa vapaita loukkauksilta ja päällekkarkauksilta*”. Kersantti vaatikin Sundiukselta kaikkia asiasta koituneita kuluja.²⁸⁰ Sundiuksen nöyrempi suhtautuminen sotilaisiin on ymmärrettävää, koska sotilaat olivat omavaltainen herkästi väkivaltaan turvautuva ryhmä, jota talonpojat yleisesti pelkäsivät. Pelko sotilaita kohtaan ei ollut täysin aiheetonta, koska merkittävä osa tuona aikana tapahtuneista henkirikoksista oli nimenomaan sotilaiden tekemiä.²⁸¹ Kirkkoherra pelkäsi selvästi sitä, että sotilaat saattaisivat tehdä hänelle vahinkoa ja niinpä hän oli halukas sovitteluun asiaa omatoimisesti. Arrendaattorit, lautamiehet ja muut esivallan edustajat eivät saaneet konfliktitilanteessa yhtä sovittelevaa vastaanottoa.

4.4 Papin ja rahvaan läheiset suhteet

Pappi edusti yhteisössään kirkollista valtaa ja auktoriteettia. Vuosisadan lopulle tultaessa rintamaiden papiston katsottiin omaksuneen suhteellisen hyvin kruunun sille kaavaileman roolin rahvaan valvojana ja kaitsijana. Taloudellisten ja sosiaalisten siteiden löystyttyä paikallisyhteisöön papisto oli uskollinen ennen kaikkea kruunulle ja sen ajamalle politiikalle. Kruunun etu oli myös papiston etu.²⁸² Asia ei luonnollisesti ollut näin yksioikoinen kaikkialla ja paikallisia vaihtelua esiintyi runsaasti. Tuomiokirja-aineiston perusteella Käkisalmen läänissä papiston ja rahvaan suhteet olivat vielä vuosisadan lopulla sangen läheiset niin sosiaalisesti kuin taloudellisesti.²⁸³ Pohjoisen voutikunnan papiston ja rahvaan välillä ei voida tuomiokirjojen perusteella havaita mitään suuria konflikteja. Pappi saattoi käyttäytyä toisinaan omavaltaisesti seurakuntaansa kohtaan, kuten Pielisjärven kirkkoherra Härkepaeus

²⁷⁹ Matikainen 2002, 55–56; Sotilaiden kunniakäsityksestä ja innokkuudesta ratkoa erimielisyydet kaksintaistelulla Ylikangas 2000, 261–267.

²⁸⁰ Liperin talvikäräjät 17–20.2.1697, gg16 s. 66, JoMA.

²⁸¹ Aalto 1996, 47, Matikainen 2002, 101.

²⁸² Aalto 1996, 155–156, 216; Laasonen 1991, 121.

²⁸³ Laasonen 1991, 121.

kieltäessään kiistakumppaneiltaan ehtoollisen,²⁸⁴ ja papiston ja rahvaan välillä oli aika ajoin eripuraa esimerkiksi palkkasaatavista ja maaomaisuudesta.²⁸⁵ Tästä huolimatta erimielisyydet olivat suhteellisen vähäisiä, eikä niitä voi verrata papiston ja maallisen esivallan välisiin erimielisyyksiin. Tuomiokirjojen perusteella papisto keskittyi pääasiassa riitelemään keskenään sekä maallista valtaa edustaneiden veronvuokraajien sekä muiden alempien virkamiesten ja pikkusäätyläisten kanssa kanssa. Rahvas ja kirkonmiehet löysivät sitä vastoin tarvittaessa toisistaan tukijan.

Jokapäiväisen kanssakäymisen lisäksi rahvaan suhtautumisella kirkonmieheen oli erityistä merkitystä silloin kun seurakuntaan oltiin valitsemassa uutta pappia. Rahvas osallistui uuden papin valintaan kapitulin ja piispan rinnalla. Seurakuntalaiset saattoivat suositella kapitulille omaa ehdokastaan, jonka pohjalta kirkollinen esivalta teki päätöksen. Tällöin pappisehdokkaan aikaisemmilla kontakteilla seurakuntalaisiin oli suuri merkitys. Virkaan haluava kirkonmies saattoi kysyä seurakunnalta mainetodistusta, jonka avulla hän saattoi pyrkiä virkaan. Varsinkin kappalaisenvaalissa seurakuntalaisilla oli asiassa suuri sananvalta, ja kappalaiseksi pääsi usein seurakuntalaisten ehdottama mies. Oli yleistä, että rahvas halusi papikseen henkilön, jonka he tunsivat jo entuudestaan. Niinpä uudeksi kirkkoherraksi valittiin usein rahvaalle tutuksi tullut pitäjän kappalainen. Jos mahdollista, virantäytössä suosittiin myös edellisen kirkkoherran hyväksi havaittuja sukulaisia.²⁸⁶ Esivallan ja rahvaan käsitykset soveliaasta sielunpaimenesta eivät aina kuitenkaan käynyt yksiin ja rahvas halusi joskus sielunpaimenekseen henkilön, joka oli esivallan näkökulmasta ja papistolle asetettujen vaatimusten mukaan soveltumaton virkaan.

Tohmajärven entinen kappalainen Johan Illianus sai Pälkjärveläisiltä vuoden 1684 syyskäräjillä pitäjäläisiltä hyvän mainetodistuksen, vaikka Illianus oli erotettu edellisenä vuonna virastaan syyllistyttyään huoruuteen Tohmajärven kirkkoherran tyttären kanssa.²⁸⁷ Illianus oli toiminut Tohmajärveltä lähdettyään Pälkjärven kappalaisen Henrik Philippaeusen sijaisena, tämän oltua sairaana ja kykenemätön hoitamaan virkaansa. Illianuksen rikkomus siveellisyyttä vastaan ei haitannut seurakuntalaisia, vaan lautakunta todisti käräjillä yksimielisesti Illianuksen hoitaneen tehtäviään hyvin ja kantaneen huolta seurakunnan hyvinvoinnista. Illianus oli valvonut rahvasta tarmokkaasti ja merkinnyt rukouspäivinä

²⁸⁴ Pielisjärven talvikäräjät 8–13.2.1693, gg12 s. 17v–18v, JoMA.

²⁸⁵ Aihetta käsitellään luvussa 5.

²⁸⁶ Laasonen 1967, 36; Laasonen 1991, 210–211; Saloheimo 1976, 264; Suolahti 1919, 72–74, 99–100.

²⁸⁷ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 5-7.3.1683, gg2 s. 73–74, JoMA.

kirkosta poissaolleet sekä huolehtinut siitä, että rahvas opetteli heiltä vaaditut kristinopinkappaleet.²⁸⁸ Talonpoikien suhtautumisesta Illianukseen tulee hyvin esille rahvaan ja esivallan toisistaan poikkeava moraalikäsitelmä. Rahvas ei katsonut Illianusta soveltumattomaksi papin virkaan, vaikka hän oli rikkonut pahoin papistolle asetettuja normeja vastaan syyllistyessään siveysrikkomuksen.²⁸⁹ Vaikka 1600-luvulle tultaessa kruunu oli monopolisoinut itselleen oikeudenkäytön ja rankaisuvallan, rikoksen tuomittavuuteen yhteisön sisällä vaikuttivat edelleen perinteiset kansanomaiset ajattelumallit oikeasta ja väärästä. Rahvaan oikeustaju erosi tiettyjen rikoksiksi luokiteltujen tekojen osalta kruunun ankarasta virallisesta linjasta.²⁹⁰

Pälkjärven rahvaan on täytynyt tietää Tohmajärven tapahtumista ja Illianuksen edesottamukset ovat varmasti olleet pitäjäläisten tiedossa. Suullisen tiedonvälityksen aikana huhut ja puheet ovat edenneet nopeasti paikkakunnalta toiselle.²⁹¹ Pitäjäläiset tunsivat Illianuksen jo myös entuudestaan, koska Johan oli kotoisin Pälkjärveltä. Hänen isänsä oli toiminut Pälkjärven kirkkoherrana 1660- ja 1670-luvulla.²⁹² Lisäksi kappalaisen maine oli tahraantunut jo aiemmin. Erkki Kuujo mainitsee Illianuksen olleen syytettynä Pälkjärvellä siveysrikkomuksesta isänsä kuoleman jälkeen, jo vuonna 1675.²⁹³ Johan Illianuksen tausta on siis ollut varmasti rahvaan tiedossa. Illianuksen menneillä hairahduksilla ja hänen erottamisellaan Tohmajärven kappalaisen virasta ei Pälkjärven rahvaalle ollut kuitenkaan merkitystä. Johan Illianuksen kysyessä rahvaalta seuraavilla käräjillä talvella 1685 haluavatko he hänet kappalaisekseen erotetun Henrik Philippaeuksen tilalle pitäjäläiset vastasivat jälleen yksimielisesti olevansa tyytyväisiä häneen ja haluavansa Illianuksen kappalaisekseen, jos vain piispa ja kapituli siihen suostuvat. Myös arrendaattori Johan Stolpe puolsi seurakuntalaisten valintaa huolimatta siitä, että hänellä ja Illianuksella oli ollut keskenään erimielisyyksiä.²⁹⁴

²⁸⁸ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 16–20.9.1684, gg3 s. 182–182v, JoMA. Seurakuntalaisten poissaolot kirkosta olivat puhdasoppisuuden aikana erityisen tarkkailun alla. Varsinkin rukouspäivänä ilman kelvollista syytä poissaolleet saattoivat odottaa papilta kovia nuhteita. Riittävä kristinopintaito oli puolestaan edellytys ehtoollisella käyntiin. (Juva 1955, 105–109; Ylikangas 2000, 283–284).

²⁸⁹ Rahvaan ja esivallan moraalikäsitelmän erot tulevat esille hyvin juuri suhtautumisessa sukupuolimoraaliin. Se mikä oli esivallan mielestä kiellettyä ja paheksuttavaa, oli rahvaan mielestä usein aivan normaalia. Esim. harkitsematon siveellisyyserikosten ilmianto viranomaisille katsottiin usein yhteisön moraalin vastaiseksi. (Aalto 1996, 90, 177, 202).

²⁹⁰ Kansanomaisesta oikeustajusta esim. Aalto et. al. 2000, 212–214.

²⁹¹ Eilola 1997, 101; Matikainen 2002, 99

²⁹² Saloheimo 1963, 35.

²⁹³ Kuujo 1963, 93.

²⁹⁴ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 26–28.2.1685, gg4 s. 149–149v, JoMA.

Rahvas halusi sielunpaimenekseen hyväksi havaitsemansa henkilön, eikä niinkään kaikki esivallan kriteerit täyttävää kirkonmiestä, jolla olisi tahraton menneisyys. Rahvaan mieltymys Johan Illianukseen saattoi osaltaan johtua myös siitä, hänen isänsä oli ollut seurakunnan pappina ja myös hän itse oli saarnannut rahvaalle vuodenväpäivät. Illianuksen yhteydet Pälkjärveläisiin olivat siis jo ennestään olemassa. Rahvaan mieltymys tuttuun pappissukuun oli tässäkin tapauksessa tekijä, joka sääteli osaltaan kirkonmiehen ja rahvaan suhteita.²⁹⁵ Gunnar Suolahti toteaa, että yleisesti ottaen papiston ja rahvaan suhteet olivat hyvät ja luottavaiset, jos pappi oli peräisin vanhasta paikallisesta pappissuvusta. Muualta tulleeseen pappiin, joka oli syrjäyttänyt vanhan sukuyhteyden, suhtauduttiin huomattavasti varauksellisemmin.²⁹⁶ Pälkjärvellä kappalaiseksi haluttiin mielellään entisen kirkonmiehen poika.

Pitäjäläisten ja arrendaattorin tuesta huolimatta Illianus ei lopulta seurannut Henrik Philippaeusta seurakunnan kappalaiseksi, vaan kappalaisen virkaan valittiin lopulta toinen mies.²⁹⁷ Päätösvalta kappalaisen nimittämisessä oli lopulta tuomiokapitulilla ja Johan Illianus oli saamastaan tuesta huolimatta esivallan näkökulmasta soveltumaton hoitamaan papinvirkaa. Papin tekemänä siveellisyysrikos oli esivallan kannalta erittäin paheksuttavaa, koska papin olisi pitänyt kitkeä siveettömyyttä rahvaasta, eikä langeta itse siihen.²⁹⁸ Jos kapituli olisi suostunut rahvaan esitykseen, se olisi viestittänyt kansalle hyväksyvänsä rikkomukset seksuaalimoraalia vastaan, mikä ei käynyt päinsä.

Seurakuntalaisten kirkonmiehelle antama tuki – tai tuen puute, vaikutti myös Pälkjärven kappalaisen Perh Walbergiuksen urakehitykseen. Walbergius oli toiminut pitäjän kirkkoherran Sigfred Martini Avoniuksen armovuoden saarnaajana tämän kuoleman jälkeen vuonna 1690 sekä sen jälkeen hoitanut pitäjällä kappalaisen tointa. Illianuksen tavoin myös Walbergius oli syyllistynyt papille soveltumattomaan elämään sillä vuonna 1695 hänet oli pantu viralta määrääjäksi (ab officio suspenderit). Tästä huolimatta rahvas antoi Walbergiuksesta puhtaan mainetodistuksen vuoden 1694 talvikäräjillä.²⁹⁹ Käräjärahvas sanoi kappalaisen hoitaneen virkaansa hyvin ja tunnollisesti. Kappalaisen ja rahvaan suhteet eivät

²⁹⁵ Suolahti 1919, 72–73.

²⁹⁶ Suolahti 1919, 73.

²⁹⁷ Veijo Saloheimon mukaan Henrik Philippaeuksen seuraaja oli Johan Ryggius, jonka jälkeen kappalaiseksi tuli Simon Simonis Paganus. (Saloheimo 1976, 263). Pälkjärven syyskäräjät vuonna 1690 viittaavat kuitenkin päinvastaiseen suuntaan, sillä pöytäkirja mainitsee, että Ryggius oli pitäjän uusi kappalainen edesmenneen Paganuksen jälkeen. (Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 13–18.10.1690, gg9 s. 124v–125, JoMA).

²⁹⁸ Aalto 1996, 213–217; Laasonen 1991, 210–211; Suolahti 1919, 112–113.

²⁹⁹ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–28.2.1694, gg13 s. 43v–44, JoMA.

kuitenkaan olleet yhtä lämpimät kuin Johan Illianuksen kesken. Walbergius valitti nimittäin vuoden 1695 syyskäräjillä, että vaikka hän oli jo sovittanut erheensä, ei rahvas halunnut ottaa häntä kappalaisekseen mistä hän kärsi kovasti. Walbergius pyysikin esivaltaa asettamaan hänet takaisin virkaansa. Käräjärahvas tosin sanoi tietävänsä Walbergiuksesta vain kunniallista ja hyvää.³⁰⁰

Walbergiuksen rikkomus ei tule lähteistä ilmi, mutta sen on täytynyt olla esivallan näkökulmasta pienempi rike kuin mihin Johan Illianus oli syyllistynyt, sillä Walbergius pääsi takaisin virkaansa hoitaen tointaan aina vuoteen 1707 asti.³⁰¹ Rahvaan suhtautuminen kappalaista kohtaan oli kuitenkin pohjimmiltaan torjuva käräjillä annetuista hyvistä todistuksista huolimatta.³⁰² Toisin kuin Illianuksella, Walbergiuksella ei ollut sukusiteitä pitäjään, eikä pitäjäläisten vilpitöntä tukea takanaan. Kappalaisen ja rahvaan välillä oli ollut myös aiemmin kärhämää. Walbergius valitti vuonna 1692 käräjillä, että irtolaismies Yrjö Immonen oli tullut humalassa kirkkoon. Walbergiuksen puuttuessa miehen olotilaan oli Immonen haukkunut apupappia useilla ”soimaavilla sanoilla”. Lisäksi Immonen oli vielä sanonut haluavansa lyödä papin kuoliaaksi.³⁰³ Vaikka kyseessä oli humalassa lausuttu toteamus, sisälsi se selvästi sellaista uhmaa, jota pidetty pappi ei välttämättä olisi kohdannut. Konfliktien ilmaantuessa rahvaan papistoa kohtaan osoittama arvostus, kunnioitus ja jopa eräänlainen papin asemaa kohtaan tunnettu pelko hillitsi normaalisti väen käytöstä pappia kohtaan.³⁰⁴ Tosin papin vastustaminen väkivalloin ei Käkisalmen läänissä ollut täysin tavatonta ja sitä saattoi esiintyä varsinkin silloin, kun rahvas katsoi papin toimineen sopimattomasti.³⁰⁵

Papiston ja rahvaan suhteet eivät muotoutuneet vain virallisten sääntöjen varaan, jotka määrittelivät papin tehtävät ja aseman seurakunnan viranhaltijana. Seurakunnan sielunpaimen ei automaattisesti saanut rahvaan hyväksyntää ja tukea, vaan paljon riippui kirkonmiehen

³⁰⁰ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 14–21.10.1695, gg14 s. 198–198v, JoMA.

³⁰¹ Saloheimo 1976, 263. Kirkollisen esivallan suosituksissa todettiin, että ketään ei saanut lähettää kappalaiseksi ilman seurakunnan tahtoa, joten pitäjäläisten on täytynyt hyväksyä kappalainen virkaansa. (Laasonen 1977, 137).

³⁰² Käräjillä kohteen pyynnöstä annetut mainetodistukset olivat pääsääntöisesti hyviä, koska ”huonon” todistuksen antaja (käräjärahvas) olisi joutunut perustelevaan ja todistamaan väitteensä käräjillä. (Katajala 2005, 110; Laasonen 1967, 36).

³⁰³ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 15–20.2.1692, gg11 s. 31v, JoMA.

³⁰⁴ Suolahden mukaan rahvas ei esimerkiksi ryhtynyt yksin haastamaan kirkkoherraa käräjille, vaan yleensä siihen vaadittiin isompi joukko, jolloin kaivettiin esiin kaikki vanhat kaunat. Pappia kohtaan saatettiin tuntea pelkoa tämän kirkollisen auktoriteetin lisäksi siitä syystä, että ”yksinkertainen rahvas” uskoi tämän pystyvän kiroamaan ihmisiä: ”painu helvettiin” jne. (Suolahti 1919, 65–67).

³⁰⁵ Laasonen 1967, 34–35.

persoonasta. Suolahden mukaan pitäjän rahvaalle kaikkein mieluisin sielunpaimen oli sellainen joka pystyi sulautumaan ja sopeutumaan seurakuntaisten oloihin. Sen lisäksi, että pappi hoiti virkansa hyvin, seurakuntalaisille oli tärkeää, myös se, että sielunpaimen myötäeli laumansa koettelemukset.³⁰⁶ Tällaisesta ”rahvaanpapista” parhaimpana esimerkkinä toimii Pielisjärven kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius, joka oli erityisesti pitäjäläisten mieleen. Hän puolusti tarmokkaasti rahvasta hovin väkeä vastaan ja tuki heitä arrendaattoria vastaan suunnatussa valitustoiminnassa antamalla talonpojilla matkapassit ja rahaa kirkon kassasta.³⁰⁷ Hallitius sai vuoden 1687 käräjillä rahvaalta kiitosta niin hyvästä viran hoidosta kuin myös maltillisesta saatavien keruusta. Hallitius oli tullut Pielisjärven kirkkoherraksi jo 1650-luvun lopulla toimittuaan ensiksi kappalaisena³⁰⁸, joten hän oli elänyt pitkään laumansa rinnalla kokien niin hyvät kuin huonot ajat. Rahvas kehuikin käräjillä erityisesti sitä, että Hallitius oli ruptuurisodan (1656–1658) aikana jäänyt urheasti puolustamaan pitäjää, kun edellinen kirkkoherra oli paennut raukkamaisesti vihollisen edestä.³⁰⁹

Rahvaan tuki ei ollut papeille vain viranhoitoa ja yhteiseloa helpottava tekijä, vaan pidetyt kirkonmiehet saivat seurakuntalaisiltaan myös konkreettista tukea jouduttuaan konfliktiin maallisen esivallan kanssa. Pielisjärvellä rahvas puhdisti kirkkoherra Hallitiuksen kaikista arrendaattorin esittämistä syytöksistä, jotka koskivat kirkkoherran puuttumista veronkantoon ja nimismiehen toimintaan.³¹⁰ Samoin Tohmajärvellä rahvas puolusti kirkkoherra Clemens Toljanderia, jota syytettiin käräjillä rahvaan yllyttämisestä kapinaan esivaltaa vastaan. Rahvas piti kirkkoherran puolta niin hyvin, että Toljander vapautettiin kaikista syytöksistä.³¹¹ Molemmissa tapauksissa papit eivät varmaankaan olleet aivan syyttömiä esitettyihin väitöksiin, mutta rahvaan tuki käänsi kärjäkäsitteilyn kirkonmiesten eduksi. Talonpoikien ja pappien yhteistyö perustui vastavuoroisuuteen. Rahvas puolusti sellaisia kirkonmiehiä, jotka olivat vastavuoroisesti pitäneet heidän puoliaan esivaltaa vastaan.

³⁰⁶ Suolahti 1919, 67–68.

³⁰⁷ Esim. Katajala 1994, 281,283–284; Saloheimo 1954, 339

³⁰⁸ Saloheimo 1976, 262–263.

³⁰⁹ Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s. 26–27, JoMA.

³¹⁰ Laasonen 1967, 38.

³¹¹ Katajala 2005, 109–110.

5. Maanomistussuhteet ja toimeentulo kontaktien määrittelyssä

Papiston toimeentulo perustui vielä 1600-luvulla rahana maksettujen suoritusien lisäksi pitkälti luontaistalouteen. Kruunu oli vuosisadan kuluessa yrittänyt etäännyttää seurakuntapapistoa rahvaasta niin sosiaalisesti sekä taloudellisesti ja kytkeä pappissäädyn sitä kautta yhä tiukemmin osaksi kruununhallintoa ja tehdä papistosta kuuliaisia kruunun palvelijoita. Kruunu kielsi esimerkiksi jo 1600-luvun alkupuolella kirkkoherrojen saatavien keruun pitäjänkierrosten yhteydessä ja antoi kruununvoutien kerätä ja maksaa papistolle heille kuuluvat verot. Näin katsottiin papiston ottavan paremmin kruunun edun myös omaksi edukseen ja sitä kautta irtaantuvan paikallisyhteisön intressipiiristä.³¹² Eteläisen ja Läntisen Suomen papisto irtautuikin talonpoikaisväestöstä vuosisadan kuluessa niin sosiaalisesti kuin taloudellisesti omaksi ryhmäkseen, joka ei ollut entiseen tapaan riippuvainen paikallisyhteisöstä. Tällainen irtaantuminen oli pitkälti mahdollista juuri papiston varakkuuden lisääntymisen ansiosta.³¹³ Käkisalmen läänissä kirkonmiehet olivat edelleen vuosisadan lopulla taloudellisesti tiiviisti sidoksissa paikallisyhteisöön, kruunun harjoittamasta papiston ”riippumattomuuspolitiikasta” huolimatta. Papiston ja seurakuntalaisten välisiin suhteisiin vaikuttivat siten olennaisesti kysymykset toimeentulosta. Koska toimeentulo perustui pääasiassa luontaistalouteen, kirkonmiesten toimeentuloon vaikuttivat samat luonnonolosuhteet kuin seurakuntalaistenkin ruokapöydän runsauteen. Tämän seurauksena papisto oli seurakunnan hengellisen johtajan statuksesta huolimatta suhteellisen riippuvaisia toimeentulon suhteen seurakunnastaan ja seurakuntalaisistaan.³¹⁴

5.1 Papin oikeudet ja palkkasaatavat

Merkittävin kirkkoherran nauttima palkka koostui kymmenyksistä³¹⁵, joita seurakuntalaiset maksoivat viljana ja lihana. Paikalliset vaihtelut viljakymmenysten suuruudessa olivat Käkisalmen läänissä tuntuvat. Esimerkiksi Saloheimon mukaan vuotuinen viljapalkka vaihteli pitäjittäin 180 ja 60 tynnyrin välillä³¹⁶. Varsinaisten kymmenysten lisäksi papin saataviin kuului vuoden 1681 palkkausasetuksen mukaan myös muita luontaistuotteita, kuten nauriita,

³¹² Aalto, 1996, 140, 149, 216; Suolahti 1919, 145–146, 160.

³¹³ Aalto, 1996, 155.

³¹⁴ Katajala 1994, 286; Laine, 1995, 158–159.

³¹⁵ Kymmenyksiä nimitettiin myös aprakaksi eli papinmaksuksi (Kuujo 1963, 94).

³¹⁶ Erosta rintamaiden papiston tuloihin esimerkiksi eteläisen- Suomen suurpitäjissä kirkkoherran tulot olivat jo 1550-luvulla Suolahden mukaan 90–288 tynnyrin välillä. (Suolahti 1919, 175).

humalaa, kalaa ja herneitä. Nämä olivat niin sanottuja pikkukymmenyksiä. Rovastin palkkaan kuului lisäksi vuosittainen ns. rovastintynnyri viljaa. Myös kirkollisista toimituksista, kuten kastamisesta, hautamisesta, vihkimisestä ja synnyttäneen naisen kirkottamisesta, tuli seurakuntalaisten suorittaa maksu papille. Lisäksi pitäjänkierrosten yhteydessä seurakuntalaisilta kerätyt pääsiäisrahat³¹⁷ olivat tärkeä tulonlähde. Käkisalmen läänin kirkkoherroille kruunu maksoi lisäksi lisäpalkkaa eli deputaattia. Deputaatti oli eräänlainen ”syrjäseutulisiä” joka koostui sekä viljasta, että rahasta. Vaikka papiston ja etenkin kirkkoherrojen nauttima palkka sekä etuudet olivat vakiintuneet suhteellisen vankalle pohjalle vuosisadan lopulle tultaessa, muodostivat pappila ja sen peltojen viljely huomattavan osan papiston tuloista.³¹⁸

Kappalaisen palkka vakiintui vuosisadan lopulle tultaessa siten, että talonpoikien maksamat kymmenykset olivat noin puolet kirkkoherran tuloista. Samoin kappalaisen tilan viljelykset olivat elintärkeä osa toimeentuloa. Kappalaisten tilat olivat tosin kirkkoherran pappilaa huomattavasti vaatimattomampia. Tosin osalla kappalaisista ei ollut vielä 1600-luvun lopulla kunnollista tilaa asuttavanaan, vaikka kappalaisen tilan perustaminen oli ollut mahdollista jo vuosisadan alusta lähtien. Kelvollisten tilojen puute heikensikin kappalaisten toimeentuloa huomattavasti.³¹⁹ Papiston toimeentuloon ja siihen olennaisesti liittyvät maanomistuskysymykset nousevatkin esille tuomiokirja aineistosta yhtenä isona kokonaisuutena. Niistä saadaan viitteitä siihen millaiset olivat papin ja hänen seurakuntansa väliset suhteet.

Käsitlemästäni tuomiokirja-aineistosta nousi esille neljä tapausta, jossa käsitellään varsinaisesti seurakuntalaisten suhtautumista papille maksettavan palkan suorittamiseen. Valtakunnallisesti oli sangen yleistä, että kirkonmiesten ja rahvaan välillä syntyi erimielisyyttä papinmaksujen suorittamisesta. Varsinkin silloin, jos pappi vaati rahvaalta omavaltaisesti ylimääräisiä maksuja, samaisti rahvas papin helposti samaan porukkaan ahneen voudin kanssa ja hidasteli suoritusten maksamisessa. Sitä vastoin jos pappi oli erityisen pidetty, saattoi rahvas maksaa papilleen jopa ylimääräistä palkanlisää.³²⁰ Vuosisadan loppupuolella Pielisjärven seurakunnassa rahvas näytti suhtautuvan varsin myönteisesti

³¹⁷ Pääsiäisraha oli pääsiäisen aikaan maksettu maksu papin suorittamista sielunhoidollisista toimista pitäjänkierrosten yhteydessä. (Juva 1955, 33, 98; Laine 1995, 158).

³¹⁸ Aalto 1998, 53; Juva 1955, 32–35; Saloheimo 1954, 341; Saloheimo 1976, 268–271.

³¹⁹ Juva 1955, 39; Laasonen 1967, 59; Saloheimo 1976, 268.

³²⁰ Laine 1995, 161–164; Suolahti 1919, 147, 157–160.

kirkkoherran kymmenyksiin ja niiden maksamiseen kirkkoherralle. Talven 1687 käräjillä käsiteltiin alunperin rahvaan valitusta kirkkoherran kyyditysvelvollisuudesta.³²¹ Käräjillä asian käsittely sai kuitenkin uuden suunnan, kun rahvas ryhtyikin kehumään kirkkoherraa. Kirkkoherra sai rahvaalta palkkasaataviensa keruusta kiitosta. Rahvas kertoi asiaa tiedusteltaessa, että kirkkoherra Lars Laurentii Hallitius ei ollut tarkka maksujen suhteen, vaan oli ottanut viljaa vain 6 kappaa savulta. Määrä vastasi suuruudeltaan osapuilleen kappalaisen palkkaa³²². Köyhiltä kirkkoherra oli ottanut vain sen minkä kukin oli voinut maksaa.³²³ Myös seurakunnan kaksi kappalaista eivät olleet tarkkoja saatavistaan, vaan olivat ottaneet palkkseen sen mitä kukin oli haluavat antaa. Seurakuntalaiset olivat tyytyväisiä pappeihinsa, eivätkä halunneet luopua kappalaisista, joita tarvittiin seurakunnan laajuuden vuoksi. Tarpeellisen kyyditysvelvollisuuden seurakuntalaiset sanoivat hoitavansa mielellään.³²⁴

Rahvaan myönteinen suhtautuminen pappien kyyditsemiseen pitäjänkierroksilla poikkeaa yleisestä linjasta. Yleensä rahvas suhtautui karsaasti kruununvirkamiesten ja papiston pakolliseen kyyditsemiseen. Rahvas vältteli mahdollisuuksien mukaan kyyditysvelvollisuutta, jonka he katsoivat usein turhaksi rasitteeksi. 1600-luvulla oli yleistä, että rahvas valitti ylemmille tahoille paikallisten kruunun edustajien liiallisista tai raskaista kyyditysvaatimuksista. samoin kuin virkamiehet puolestaan valittivat rahvaan niskuroinnista kyyditysvelvollisuutta vastaan.³²⁵

Seurakuntalaisten suopea suhtautuminen kirkkoherra Hallitiukseen liittyi mitä ilmeisimmin erimielisyyksiin, joita Pielisjärven rahvaalla oli veronvuokraaja Enbergin kanssa.³²⁶ Kuten aiemmin tuli ilmi kirkkoherra Hallitius oli ollut riidoissa veronvuokraajan kanssa siitä lähtien kun arrendaattori tuli Pielisjärvelle hoitamaan virkaansa. Hallitius kiisteli Enbergin kanssa, muun muassa kalastusoikeuksista ja virkatehtävien hoidosta. Kirkkoherra pitikin rahvaan

³²¹ Tapausta on käsitelty luvussa 4.2. Veronvuokraaja Salomon Enberg oli ilmeisesti kirkkoherrasta tehdyn valituksen takana.

³²² Veijo Saloheimon mukaan kappalaisen keskipalkka oli 6 kappaa viljaa savua kohden (Saloheimo 1976, 268). Erkki Kuujon mukaan kirkkoherra sai aprakkaa Käkisalmen läänissä 4 kappaa ruista, ohraa sekä kauraa joka savulta. (Kuujo 1963, 94).

³²³ Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s.26, JoMA.

³²⁴ Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s.26v.-27, JoMA.

³²⁵ Esim. Katajala 1994, 170, 181, 320–321; Pielisjärven talvikäräjät 8–13.2.1693, gg12 s. 17v-18v, JoMA.

³²⁶ Pielisjärven talonpojat olivat kiistelleet ja käräjäineet veronvuokraaja Salomon Enbergin kanssa siitä lähtien kun hän tuli Pielisjärven veronvuokraajaksi 1680-luvun puolivälissä. Talonpojat olivat myös valittaneet Enbergistä Tukholmaan. Valittajien mukaan Enberg oli vaatinut talonpojilta muutenkin raskaiden verojen lisäksi ylimääräisiä rasituksia ja käyttänyt virka-asemaansa muutenkin väärin. (Katajala 1994, 203–205; Saloheimo 1976, 330–331).

puolia Enbergiä vastaan. Hän auttoi talonpoikia antamalla näille matkapassit valitusmatkoja varten sekä tuki muutenkin talonpoikia Enbergin vastaisessa toiminnassa.³²⁷ Pitäjäläisten suojeleminen papinmaksuihin ja halukkuus kyyditä kirkkoherra Hallitiusta oli selvästi sidoksissa rahvaan ja kirkkoherran läheisiin suhteisiin. Rahvaan suojeleminen Pielisjärven seuraavan kirkkoherran Pehr Härkepaueksen kyyditsemiseen oli nimittäin jälleen totutun mukaista. Härkepaueusta rahvas ei enää kyydinyt halukkaasti, vaan kirkkoherra joutui uhkaamaan rahvasta ehtoolliskielolla³²⁸, kun nämä eivät suostuneet antamaan kirkkoherralle tämän haluamaa kyytiä.³²⁹ Syy rahvaan käyttöön voidaan löytää siitä, että kirkkohera Härkepaueksen suojeleminen saatavien kanton ja seurakunnan kurissa pitämiseen oli edeltäjäänsä tiukempi. Tämä taas vaikutti rahvaan suojeleamiseen kirkkoherran esittämiin vaatimuksiin – pitäjäläisillä ei ollut enää tarvetta olla kirkkoherralle mieliksi.³³⁰

Myös Suistamon kappalainen Mathias Mathias Pardanus sai vuonna 1694 käräjillä kiitosta rahvaalta perittyään saataviaan maltillisesti. Mathias Pardanus oli toiminut seurakunnan armovuoden saarnaajana kolmen vuoden ajan isänsä kuolemasta lähtien, vuonna 1691.³³¹ Pardanus oli rahvaan mukaan perinyt saataviaan vain vähäisiä määriä köyhiltä ja loisilta. Kappalainen ei myöskään vaatinut näiltä hänelle kuuluvaa aprakkaa. Hän oli hoitanut pitäjäläisten todistuksen mukaan virkaansa muutenkin tunnollisesti.³³² Tässäkin tapauksessa kirkonmies oli ollut talonpoikien puolella paikallisen veronvuokraaja Cristian Sahlon ja rahvaan välisissä riidoissa. Kappalaisen isä, kirkkoherra Mathias Laurentius Pardanus oli nimittäin tukenut talonpoikia 1680-luvun lopulla kamppailussa veronvuokraajan väärinkäytöksiä vastaan. Niinpä rahvaan sympatiat olivat kappalaisen puolella.³³³ Edellä mainituissa tapauksissa rahvaalla oli syy puolustaa kirkonmiehiä. Papit pitivät heidän puoliaan ja toimivat rahvaan ja veronvuokraajien välisissä erimielisyyksissä puolustajan sekä välittäjän roolissa. Talonpojilla oli selvä motiivi maksaa kirkonmiesten saatavat nurisematta, varsinkin kun nämä itse tulivat maksuissa vastaan. Kirkkoherra oli asemaltaan

³²⁷ Katajala 1994, 200, 204, 281; Saloheimo 1954, 337–339.

³²⁸ Ehtoolliskieltoa käytettiin yleisesti rangaistuksena silloin kun henkilö oli esimerkiksi syytettynä rikoksesta maallisessa tuomioistuimessa. Ehtoolliskieltoa voitiin käyttää myös kurinpidollisena keinona henkilön toimittua kirkkokuria vastaan (Juva 1955, 79–80).

³²⁹ Pielisjärven talvikäräjät 8–13.2.1693, gg12 s.17v, JoMA.

³³⁰ Saloheimo 1954, 341, 351.

³³¹ Mathias Mathias Pardanus oli Suistamon kirkkoherra Mathias Laurentius Pardanuksen poika. (Kuujo 1963, 91).

³³² Suistamon, Salmin ja Sortavalan syyskäräjät 1–6.10.1694, gg13 s. 113v, JoMA.

³³³ Katajala 1994, 281, 286.

pitäjän hengellisenä johtajana varteenotettava vastus omavaltaiselle veronvuokraajalle, joten talonpoikien oli syytä pitää välinsä hengenmiehiin kunnossa.

Papin saatavien perimisessä saattoi esiintyä ongelmia silloin, kun rahvaalla ei ollut syytä kiirehtiä maksujen kanssa. Maksamattomien saatavien periminen rahvaalta olikin sangen yleistä. Pentti Laasosen mukaan vuosina 1680–1710 käräjillä käsiteltiin liki 40 tapausta, jossa pappi peri rahvaalta maksamattomia papinmaksuja.³³⁴ Maksun saanti saattoi olla pitkä prosessi. Esimerkiksi Kiteellä perittiin seurakuntalaisilta vuoden 1692 käräjillä papinmaksuja, jotka olivat peräisin vuosilta 1680 ja 1681.³³⁵

Papinmaksuissa saattoi ilmetä epäselvyyksiä myös silloin, kun seurakunnassa oli emäkirkon lisäksi myös kappeli. Kiistat kappalien ja emäseurakunnan välillä olivat 1600-luvulla sangen yleisiä johtuen siitä, että kappeli pienensi emäseurakunnan tuloja ja aiheutti erimielisyyksiä pappien toimivallan suhteen.³³⁶ Liperissä puitiin käräjillä 1680-luvun alussa sitä, keiden tuli maksaa kymmenyksensä emäkirkolle ja keiden kappelille. Liperin edellinen kirkkoherra Samuel Gargianus oli Maliansalmelaisen talonpoika Antti Huttusen mukaan perinyt aprakkaa myös heiltä. Kappelin kappalainen Mårten Kiliander valitti myös nykyisen kirkkoherra Henrik Sundiuksen keränneen maksuja Maliansalmelaisilta, vaikka nämä kuuluivat Kaavin kappeliseurakuntaan. Käräjillä kävi kuitenkin ilmi, ettei Sundius ollut mennyt edeltäjänsä tavoin kappalaisen apajille, vaan kerännyt maksuja oikeutetusti saarnattuaan kappelilla.³³⁷ Kirkkoherran ja kappalaisen erimielisyys palkkasaatavista saatiin siten ratkaistua sillä kertaa sovinnolla. Kappalaisen ja kirkkoherran erimielisyydet eivät kuitenkaan loppuneet siihen, vaan miehet päätyivät selvittämään välejään lopulta myös nyrkein.³³⁸

³³⁴ Laasonen 1967, 30–31. Laasosen laskelmasta puuttuvat Sortavala, Salmi, Suistamo sekä Suojärvi.

³³⁵ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 8–12.2.1692, gg11 s. 26, JoMA.

³³⁶ Laine 1995, 152; Suolahti 1919, 177–180.

³³⁷ Liperin talvikäräjät 18–19, 21.2.1681, gg2 s. 499–499v, JoMA.

³³⁸ Kirkonmiesten välisiä riitoja on käsitelty tarkemmin kappaleessa 3.2.

5.2 Seurakuntalaisten patistelu pappilan rakennuspuuhiin

Papiston luontaisetuihin kuului kymmenysten ja muiden seurakuntalaisilta perittyjen maksujen lisäksi myös vuonna 1675 vahvistettujen papiston privilegioiden mukaan pitäjäläisten velvollisuus huolehtia pappilan rakentamisesta ja ainakin sen suurimmista korjauksista.³³⁹ Rahvas ei luonnollisesti suhtautunut kovinkaan myötämielisesti tähän velvollisuuteen, joka lisäsi entisestään heidän velvollisuuksiaan kirkkoa ja kruunua kohtaan. Rahvaan velvollisuuksiin kuului jo ennestään huolehtia muun muassa teiden ja siltojen kunnossapidosta ja rakentamisesta.³⁴⁰ Samoin verovuokraajien isännöimien hovien päivätyöt verottivat Käkisalmen läänin talonpoikien aikaa ja resursseja heidän omien tilojen hoitamisesta.³⁴¹ Mikko Juvan mukaan oli sangen tavallista, että Varsinais-Suomen seurakunnissa rahvas hidasteli tai jätti täyttämättä heille osoitetun määräyksen tulla rakentamaan pappilaa tai toimittaa sinne rakennustarpeita.³⁴² Tämä ei ollut harvinaista myöskään Käkisalmen läänissä, vaan kirkkoherrat saivat patistella rahvasta täyttämään heille määrätyn rakennusvelvollisuuden. Ainakin Sortavalan, Tohmajärven ja Pälkjärven kirkkoherrat patistelivat rahvasta käräjillä asti pappilan rakennuspuuhiin.

Sortavalan kirkkoherran Märten Thoraniuksen ja pitäjän rahvaan välillä oli riitaa pappilan rakentamisesta vuoden 1682 syyskäräjillä. Kirkkoherra valitti oikeudessa, että talonpojat eivät olleet rakentaneet eivätkä korjanneet pappilaa, vaikka he olivat jo useaan otteeseen luvanneet hoitaa asian. Lisäksi oikeus oli huomauttanut aiemmin pitäjäläisille tästä laiminlyönnistä useaan kertaan. Kirkkoherra Thoranius oli ollut virassaan jo vuoden ilman, että rahvas oli ryhtynyt rakentamaan pappilaa³⁴³. Kirkkoherra Thoranius olikin joutunut nöyrytymään rahvaan niskoittelun edessä ja tekemään vanhaan pappilan rakennukseen välttämättömiä korjauksia omilla varoillaan. Oikeus päätti asian siten, että jos talonpojat eivät heti suorita velvollisuuttaan ja korjaa ja rakenna pappilaa asuttavaan kuntoon, saisi kirkkoherra tehdä rakennustyöt loppuun omalla kustannuksellaan ja periä pitäjäläisiltä kulut arviomiehen tekemän laskelman mukaan.³⁴⁴

³³⁹ Laine, 1995, 142–143.

³⁴⁰ Aalto 1996, 53; Saloheimo 1976, 233.

³⁴¹ Päivätöistä esim. Katajala 1994, 100, 120, 159–161; Kuujo 1963, 153; Ylikangas 2000, 307–314.

³⁴² Juva 1955, 34–37.

³⁴³ Thoranius tuli Sortavalan kirkkoherraksi vuonna 1681 oltuaan ensiksi pitäjän kappalaisena vuodesta 1675 lähtien. (Kuujo 1963, 88).

³⁴⁴ Salmin, Suistamon, ja Sortavalan syyskäräjät 25–26.9.1682, gg2 s. 423v, JoMA.

Myös Pälkjärven rahvasta patisteltiin käräjillä viemään tukkeja ja muita rakennustarpeita pappilan rakentamista varten. Kirkkoherra Anders Härkepaus valitti pian virkaan tulonsa jälkeen vuonna 1694 oikeudessa, että useista huomautuksista ja valituksista huolimatta rahvas ei ollut toimittanut hänelle vaadittuja rakennustarpeita. Käräjät määräisivät, että jollei pitäjän rahvas ole hoitanut velvollisuuttaan seuraaviin käräjien mennessä heille lankeaa suuri 40 taalerin uhkasakko.³⁴⁵ Ilmeisesti käräjien langettamat sanktiot tehosivat rahvaaseen ja he rakensivat lopulta pappilan kirkkoherroilleen. Tuomiokirjoista ei löydy viitteitä, että kirkkoherra Thoranius tai Härkepaus olisivat enää käyneet rahvaan kanssa oikeutta asian tiimoilta, vaikka etenkin Mårten Thoranius nähtiin käräjillä useasti puolustamassa oikeuksiaan.³⁴⁶

Kahdessa edellisessä tapauksessa koko pitäjän yhteisö oli laiminlyönyt pappilan rakennusvelvollisuuden. Sitä vastoin Tohmajärvellä kirkkoherra Johan Sylvester sai kinastella yksittäisten talonpoikien kanssa näiden laiminlyötyä velvollisuutensa. Vuoden 1688 käräjillä tuomittiin kutsanvaaralaiset talonpojat Tuomas Kemettinen ja Antti Leskinen kolmen markan sakkoon ”vastahakoisuudesta” (moothvilligheet), kun he jättivät tuomatta heiltä vaaditut tukit pappilan rakennukselle.³⁴⁷ Samoin tuomittiin käräjillä muutamaa vuotta myöhemmin talonpoika Erkki Eronen niskoittelusta (dredska) kirkkoherra Sylvesteriä vastaan, kun tämä ei ollut tehnyt osuuttaan pappilan heinäladon rakentamisessa. Eronen sai uppiniskaisuudestaan sakkoa kolme markkaa.³⁴⁸ Kieltäytyminen osallistumisesta pappilan rakentamiseen voidaan tulkita eräänlaiseksi passiiviseksi talonpoikaisen vastarinnan muodoksi. Rahvaan vastarinta esivaltaa ja kruunun määräyksiä kohtaan ei aina välttämättä merkinnyt avoimia konflikteja tai väkivaltaa. Vastarintaa epämieluisia tehtäviä ja käskyjä vastaan tehtiin passiivisesti kieltäytymällä, hidastelemalla tai tekeytymällä tahallaan tyhmäksi, hallitsevien luokkien stereotyyppisen talonpoikaiskäsityksen mukaisesti.³⁴⁹ Passiivinen vastarinta oli usein tehokkaampaa kuin aktiivinen, väkivaltainen vastustaminen. Esivallan keinot puuttua talonpoikien hidasteluun olivat rajoitetummat kuin väkivaltaisen konfliktin selvittämisessä, johon esivalta saattoi vastata suoraan voimalla. Käkisalmen läänin talonpojat käyttivät passiivista vastarintaa pääasiassa veronvuokraajia vastaan kieltäytymällä muun muassa hovin

³⁴⁵ Ilomatin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–28.2.1694, gg13 s.43v, JoMA.

³⁴⁶ Thoranius nähtiin 1680- ja 1690-luvuilla osallisena käräjillä niin kunnianloukkaus kuin maariitojenkin yhteydessä.

³⁴⁷ Kiteen ja Tohmajärven talvikäräjät 16–22.2.1688, gg7 s. 109, JoMA.

³⁴⁸ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 6–11.11.1693 gg12 s. 161v–162, JoMA.

³⁴⁹ Katajala 1994, 135–137; Passiivisesta vastarinnasta ks. myös Katajala 2005, 68–70.

päivätöistä ja verojen maksusta tai vastustaen arrendaattorin antamaa häättöä.³⁵⁰ Ongelmat pappilan rakentamisessa voidaan tulkita lieväksi passiivisen vastarinnan muodoksi.

Rahvaan kieltäytymisessä ja hidastelussa pappilan rakentamisessa saattoi kyse olla laajemmasta erimielisyydestä pitäjäläisten ja kirkkoherran välillä. Thoraniuksen ja Härkepaueuksen tapauksessa koko pitäjäraivas oli syytettynä laiminlyönnistä. Tällöin hidastelu pappilan rakentamisessa on voinut olla rahvaan kollektiivinen mielenilmaus kirkkoherraa ja hänen toimiaan vastaan. Rahvaan on täytynyt tietää joutuvansa tekemään lopulta vaadittu urakka, mutta asian kanssa hidasteltiin mahdollisimman pitkään ja toimeen ryhdyttiin vasta kun vaarana oli joutua maksamaan sakkoa tai pappilan rakennuskustannukset. Kirkkoherra Sylvesterin tapauksessa kyse saattoi olla yksittäisistä erimielisyyksistä kirkkoherran ja talonpoikien välillä. Talonpoikien hidastelu oli ilmeisesti kuitenkin tarkoituksellista, koska heillä ei ollut antaa käräjillä mitään selitystä sille miksi he olivat jättäneet tekemättä osuutensa. Tahallisuuteen viittaa myös se, että käräjäpöytäkirjassa puhutaan niskoittelusta ja vastahakoisuudesta.

5.3 Tavoitteena oma tupa – Ongelmat pappilan hankinnassa

Käkisalmen läänin syrjäinen sijainti, voittomaan luonne ja suhteellisen harva asutus merkitsi sitä, että papiston toimeentulo muodostui varsinaisena palkkana saatujen suoritusten lisäksi muuta valtakuntaa korostetummin pappilan peltojen viljelystä.³⁵¹ Vaikka papisto sai osan palkastaan rahana ja rahatalous oli kaupankäynnin ansiosta Käkisalmen läänissä varsin kehittynyttä jo 1600-luvulla,³⁵² sai Käkisalmen läänin papisto merkittävän osan toimeentulostaan luontaistuotteista ja omien tilusten viljelystä. Tällöin tärkeää varsinaisen asuinrakennuksen lisäksi olivat myös pellot, niityt ja kalavedet, jotka muodostivat luontaistaloudessa eläville pääasiallisen toimeentulon lähteen. Tällöin papin omistaman ja viljelemän maan ja peltoalan suuruudella oli ratkaiseva merkitys papin toimeentulon runsaudelle. Pappilan tilusten merkitys Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan pappien toimeentulolle tulee ilmi siinä, että papisto oli alinomaan vaatimassa käräjillä itselleen lisää maata. Ja varsinkaan kappalaisten maa- ja asuntotilanne ei ollut kovin kehuttava vielä 1600-

³⁵⁰ Katajala 1994, 159–171.

³⁵¹ Saloheimo 1976, 269.

³⁵² Kaupankäynti läänissä oli vilkasta ja maakauppaa harjoitettiin yleisesti. (Katajala 2005, 126–133). Rahatalous oli niin kehittynyttä 1600-luvun lopulla, että rahvas maksoi suurimman osan veroista rahana. (Katajala 2005, 133).

luvun lopullakaan. Seurakuntalaisilta saatu palkka ei riittänyt toimeentuloksi. Ilman kunnollista tilaa pappi ei voinut elää säätyensä mukaista elämää ja hoitaa virkaansa kunnolla.

Käkisalmen läänissä pappilat ja niihin kuuluvat tilukset perustettiin pääpiirteissään vuosisadan alkupuolella seurakuntien perustamisen yhteydessä. Koska lääni oli voittomaata ja sen asukkaat kruunun vuokratilajelijoita, joilla ei ollut omistusoikeutta tilaansa, kruunu osoitti asuttavaksi papille sopivaksi katsotun tilan. Yleensä kirkonmies sai asuttavakseen autiotiloja³⁵³ tai niiden puutteessa vielä asuttuja tiloja. Tilojen entisille asukkaille osoitettiin uusi asuinpaikka.³⁵⁴ Varsinaisen virkatilan eli pappilan ja siihen kuuluvien maiden lisäksi pappi saattoi omistaa erillisiä tiloja sekä saada aputiloja³⁵⁵ toimeentulon turvaamiseksi.³⁵⁶

Rikkaammilla seuduilla, esimerkiksi Varsinais-Suomessa ja etenkin Pohjanmaalla olivat kirkkoherrat kehittyneet rikkaaksi ja vaikutusvaltaiseksi ryhmäksi jo vuosisadan puoleenväliin mennessä. Kyseisillä seuduilla kirkkoherrat olivat asemansa turvin pystyneet kasvattamaan omaisuuttaan sekä talolukuaan varsin suureksi.³⁵⁷ Käkisalmen läänin papiston ero eteläisen Suomen papiston varakkuuteen oli selkeä. Eteläisessä Suomessa Porvoon kihlakunnassa jopa kappalaisten varallisuus ylitti ratsutilallisten varakkuuden³⁵⁸. Käkisalmen läänissä tilanne ei ollut näin hyvä vielä vuosisadan loppupuolellakaan, vaan papit saivat kirkkoherroja myöten, kappalaisista puhumattakaan, vaatia käräjillä parannusta toimeentuloonsa. Tuomiokirjoissa löytyy lukuisia tapauksia, joissa kirkonmiehet vaativat itselleen enemmän maata viljelykseen, jotta heidän toimeentulonsa saataisiin turvattua välttävälle kannalle.

Esimerkiksi Pielisjärven kirkkoherra Hallitius pyysi itselleen vuonna 1688 käräjillä kenraalikuvernöörin hänelle lupaamaa pappilasta erillistä torppaa, joka tulisi hänen leskelleen vanhuuden turvaksi kirkkoherran kuoleman jälkeen. Tämän lisäksi Hallitius tahtoi pappilaan lisää peltoa. Kirkkoherran mukaan pappilan kuuden kylvötynnyrinalan³⁵⁹ pellot eivät riittäneet takaamaan toimeentuloa. Myös kappalaisen ja lukkarin viljelykset olivat liian pienet.

³⁵³ Esivallan autiotilaksi luokittelema tila saattoi olla myös asuttu tila, joka ei kyennyt maksamaan veroa. Eli veroautio. (Jutikkala, 1942, 310).

³⁵⁴ Katajala 1994, 85–86; Katajala 2005, 27; Laasonen 1967, 56–57.

³⁵⁵ Aputila maksoi veronsa kruunun sijasta aputilan ”omistajalle” (Ylikangas 2000, 268).

³⁵⁶ Esim. Pielisjärven talvikäräjät 5–10.2.1688, gg7 s.41–42v, JoMA; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16–22.3.1688, gg7 s.107v–109, JoMA;

³⁵⁷ Juva 1955, 95–96; Suolahti 1919, 196–197,

³⁵⁸ Aalto 1996, 155.

³⁵⁹ Talonpojan viljelykset olivat keskimäärin 1–3 tynnyriä. Kaskipellot lisäsivät satoa ja talonpojilla tiedetään olleen jopa 11 tynnyrin kaskia. (Saloheimo 1976, 191, 392). Sortavalan hovin kylvöt olivat puolestaan 1680-luvun alussa 40–50 tynnyrin suuruiset. (Katajala 1994, 112).

Lautakunta ehdottikin käräjillä, että kirkkoherran maat vaihdettaisiin parempiin. Kirkkoherra Hallitiukselle annettaisiin kaksi kolmen tynnyrinalan autiotilaa sekä Pekka Horttanaisen maat (8tnr) aputilaksi. Myös kappalainen ja lukkari saisivat itselleen lisää viljelymaata: edellinen neljä, ja jälkimmäinen kaksi ja puoli tynnyriä. Kirkkoherra perusteli vaadettaan pitkällä ja uskollisella palvelulla, sekä sillä, että hän oli puolustautunut miehekkäästi vihollista vastaan ruhtuurisodan aikana³⁶⁰. Kirkkoherran perustelut tuottivat tulosta, kun myös kirkkoherran kiistakumppani arrendaattori Enberg puolsi esitystä. Kirkonmiesten asia lähetettiin kenraalikuvernöörin päätettäväksi.³⁶¹ Kirkkoherran ilmeisen hyvät suhteet pitäjäläisiin ja lautakuntaan auttoivat häntä saamaan tahtonsa läpi ja kirkonmiesten tilusten kasvattaminen onnistui kyseisessä tapauksessa suhteellisen helposti.

Tohmajärvellä kirkkoherran Johan Sylvesterin ongelmat pappilan maiden kanssa juonsivat juurensa puolestaan kylälle rakennetusta myllystä. Kirkkoherra kertoi käräjillä, että kylälle rakennettu, erittäin tarpeellinen mylly ja sen pato olivat nostattaneet Tohmajärven pintaa niin paljon, että melkein kaikki pappilan niityt olivat jääneet veden alle.³⁶² Kirkkoherra ei ollut yksin ongelmansa kanssa, nimittäin myös kappalaisen Erik Wilckiuksen niityt olivat jääneet veden alle. Kirkkoherra valitti käräjillä samalla myös, että hänellä oli liian vähän peltoa, vain 8 tynnyrinalaa. Hän vaatikin itselleen korvaukseksi kahta talonpoikaistilaa, joista ainakin toisen omistaja oli Sylvesterin mukaan ”kykenemätön” talonpoika. Myös kappalainen pyysi itselleen aputilaa korvaukseksi kärsimästään vahingosta. Kirkkoherra Sylvester puuttui myös lukkarin keuhon taloudelliseen tilanteeseen ja pyysi käräjillä lukkarille lisää peltoa. Hengenmiesten yhteisrintama tuotti tulosta, sillä myös lautakunta ryhtyi tukemaan heidän vaatimuksiaan. Oikeus katsoikin kirkonmiesten vaatimukset kohtuulliseksi ja myöntyi heidän vaatimuksiinsa.³⁶³ Kirkkoherran maakysymysten ratkominen käräjillä hyödytti myös kappalaista ja lukkaria, sillä myös heidän tilustensa riittämättömyys tuotiin esille kirkkoherran tapauksen käsittelyn yhteydessä. Ilmeisesti kirkkoherrojen oli helpompi saada vaatimuksensa läpi kun vaatimuksia olivat tukemassa myös muut pitäjän kirkonmiehet. Vaikutusvaltaisen kirkkoherran vanavedessä myös alemmat kirkonmiehet saivat lisää peltoa ja maata.

³⁶⁰ Kaarle X:n sota vuosina 1656–1658.

³⁶¹ Pielisjärven talvikäräjät 5–10.2.1688, gg7 s.41–42v, JoMA.

³⁶² Veden nousu oli aiheuttanut sängen suuren vahingon, koska veden alle oli jäänyt 30 talvikuormaa heiniä. (Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 29–31.10.1688, gg7 s. 206, JoMA). 1 talvikuorma oli kaksi kertaa kesäkuorman suuruinen eli noin 408 kg. (Katajala 1994, 428).

<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/karjatalous/kuivatusjasailytys.htm>).

³⁶³ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16–22.3.1688, gg7 s.107v–109, JoMA.

Aina ei papiston pyrkimykset maiden lisäämiseksi tuottanut yhtä suotuisaa tulosta. Jos kirkkoherra ei ollut ajamassa asiaa, kappalaisilla oli usein ongelmia saada asuttavakseen edes kohtuullinen tila. Muun muassa Kiteen kappalainen Crister Ellonius valitteli käräjillä vuoden 1685 syksyllä, että hänelle edellisenä keväänä myönnetty autiotila oli aivan riittämätön, koska peltoa tilalla oli vain kaksi tynnyrin kylvöalaa. Lisäksi tilan rakennukset olivat rappiolla ja kappalaiselta puuttuivat myös kalavedet. Tämän kaiken lautakunta myönsi tutkinnan jälkeen käräjillä todeksi ja asiaan luvattiin puuttua.³⁶⁴ Toisin kuin Pielisjärvellä ja Tohmajärvellä, jossa kirkkoherran vaatimus lisämaiden saamiseksi auttoi myös kappalaista ja lukkaria, Kiteen kappalaisella ei ollut kirkkoherraa tukemassa vaatimustaan. Niinpä lautakunnan lupauksista huolimatta Elloniuksen vaatimus saada kunnollinen tila asuttavakseen ei toteutunut. Vielä kolme vuotta myöhemmin kappalainen valitti käräjillä, että hän oli edelleen suurissa vaikeuksissa. Elloniuksen toimeentulo oli pikemminkin huonontunut, Kappalainen asusteli kertomansa mukaan tilalla, jossa oli vain puolitoista tynnyriä kylvöalaa. Ellonius pyysi käräjillä itselleen kiireesti aputilaa, koska kappalaisen nykyinen tilanne oli hänen mukaansa kestävä.³⁶⁵ Kiteen toisen kappalaisen Jöran Osolanuksen tilanne oli myös huono. Kappalaisella ei ollut kertomansa mukaan ollenkaan kappalaisen tilaa viljeltävänä. Sen sijaan hän joutui tulemaan toimeen kahden pienen savun peltojen tuotolla. Kappalainen oli omien sanojensa mukaan suurissa vaikeuksissa, koska hän joutui tulemaan toimeen liian vähällä. Lautakunta sekä Kiteen veronvuokraaja Simon Hoppenstång myönsivät kappalaisten tilanteen huonoksi ja asia luvattiin viedä eteenpäin.³⁶⁶ Lähteistä ei kuitenkaan tule ilmi, kuinka Kiteen kappalaisten asumisolot lopulta järjestettiin.

Viranomaisten vitkastelusta huolimatta kappalaisten tilanne ei Käkisalmen läänissä ollut kuitenkaan aivan toivoton. Vuoden 1688 käräjäpöytäkirjasta huomataan, että Iiomantsin kappalainen Jöran Harlenius sai itselleen eliniäksi kenraalikuvernööri Jöran Sperlingin päätöksellä kaksi pientä tilaa Iiomantsin kylästä.³⁶⁷ Asuinrakennuksen kappalainen joutui sen sijaan rakentamaan itse.³⁶⁸ Kappalaisenkin oli siis mahdollista saada itselleen oma pappilansa, vaikka helppoa se ei aina ollut.

³⁶⁴ Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 5–8.10.1685, gg4 s.133–133v, JoMA.

³⁶⁵ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16–22.3.1688, gg7 s.120, JoMA.

³⁶⁶ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16–22.3.1688, gg7 s.120v, JoMA.

³⁶⁷ Iiomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 15–19.10.1689, gg8 s.147v–148, JoMA.

³⁶⁸ Saloheimo 1976, 270.

Pälkjärven uusi kappalainen Johan Ryggius kertoi käräjillä vuonna 1690, että vaikka hänet oli nimitetty seurakunnan kappalaiseksi, ei hänelle ollut osoitettu asuntoa pitäjältä. Ryggiuksen syytökseen lautakunta vastasi, ettei pitäjällä ollut koskaan ollut kappalaisen pappilaa, vaan edelliset kappalaiset olivat asuneet vuokralla paroni Cronstiernan³⁶⁹ tiloilla. Lautakunnan mukaan kappalaisella oli tosin mahdollisuus pystyttää talo Iljalan kylään kyläläisten luvalla. Kappalaista kyseinen järjestely ei miellyttänyt sillä Iljalasta osoitettu paikka oli sangen vaatimaton. Tästä johtuen käräjillä päätettiin lopulta etsiä kappalaiselle sovelias tila kappalaisen pappilaksi.³⁷⁰ Ryggius joutui kuitenkin lopulta tyytymään ensiksi tarjottuun, sillä seuraavan vuoden syksyllä Ryggiuksen mainitaan asettuneen asumaan Iljalaan.³⁷¹ Kappalaisilla oli siis vaikeuksia vielä vuosisadan lopulla saada itselleen kohtuullinen tila asuttavakseen, vaikka pitäjäjyhteisö suhtautuikin ilmeisen myötämielisesti kirkonmiesten pyrkimykseen parantaa elinolojaan. Käräjillä sekä lautakunta kuin myös kruunua edustaneen veronvuokraajat tukivat aina lopulta pappien vaatimuksia saada itselleen enemmän maita ja tiloja. Esivallan myönteinen suhtautuminen ei kuitenkaan välttämättä tuottanut toivottua tulosta ja jo saavutetut edut eivät olleet välttämättä pysyviä. Esimerkiksi Kaavin kappalainen Mårten Kiliander menetti Liperissä inspehtorina toimineen Pielisjärven arrendaattori Salomon Enbergin hänelle aikanaan myöntämät niityt, koska ne sijaitsivat nykyisen Liperin veronvuokraaja Simon Hoppenstångin mielestä liian kaukana kappalaisen tilalta. Kyseiset niityt sijaitsivat saarella ja olivat jääneet kappalaiselta hoitamatta. Kilianderin harmiksi Hoppenstång otti niityt kappalaiselta ja repi Enbergin Kilianderille myöntämän maakirjan.³⁷²

Kappalaisten pyrkimyksiä saada maanomistus- ja asumisolot välttävälle kannalle hankaloitti ilmeisesti se, että toisin kuin kirkkoherranpappiloiden perustamisesta, säännöt ja asetukset eivät velvoittaneet selkeästi hankkimaan kappalaiselle tilaa, tai määränneet sitä millainen tilan tulisi olla.³⁷³ Epävarmuus kunnollisten tilojen hankkimisessa ei ollut vain Käkisalmen läänin kappalaisten riesana, vaan kappalaiset myös muualla Suomessa joutuivat taistelemaan hankkiakseen itselleen kunnollisen asumuksen vuosisadan lopulle saakka. Vasta vuonna 1690

³⁶⁹ Ilomantsi ja Pälkjärvi Kuuluvat paroni Henrik Cronstiernan ostorälssiin, jota piti vuokralla arrendaattori Johan Stolpe. (Katajala 1994, 72, 130).

³⁷⁰ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 13–18.10.1690, gg9 s.124v–125, JoMA.

³⁷¹ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 2–7.10.1691, gg10 s.187v, JoMA.

³⁷² Liperin talvikäräjät 26–28.2.1689, gg8 s. 57–57v, JoMA.

³⁷³ Vuoden 1681 katselmussäännön ja maanlain mukaan oli määritelty ainakin se mitä rakennuksia pappilaan tuli vähintään kuulua. (Laasonen 1967, 58).

kappalaisten keho tilanne korjaantui, kun kuningas Kaarle XI antoi käskyn, että maaherrojen tuli huolehtia siitä, että kappalaiset saivat omat pappilansa.³⁷⁴

5.4 Pappi, rahvas ja porvari – kiista kaskesta, pelloista ja niityistä

Edellä esitetyissä pappilaan ja sen tiluksiin liittyvissä käräjätapauksissa papin ja pitäjän rahvaan välillä ei esiintynyt juurikaan erimielisyyksiä. Näissä tapauksissa kirkonmies pyysi käräjillä itselleen lisää maata tai tiloja, joita hänelle saatettiin laillisesti myöntää sopivaksi katsotusta paikasta. Pöytäkirjoista ei käy ilmi, että kärjärahvas olisi esittänyt asiasta eriäviä mielipiteitä.³⁷⁵ Pitäjäläiset nähtävästi hyväksyivät kirkonmiehien vaatimukset lisämaahan, koska katsoivat vaatimuksen oikeutetuksi. Sitä vastoin sellaisissa tapauksissa, jossa maan omistusoikeutta ei ollut selkeästi määritelty, syntyi helposti erimielisyyksiä kirkonmiesten ja pitäjäläisten välillä. Käkisalmen läänissä maa kuului virallisesti kruunulle. Käyttämätön ja viljelemätön maa oli maanlain mukaan yhteistä. Maan kruununluontoisuudesta huolimatta talonpojat saattoivat ”vallata itselleen” maata ja ottaa sen käyttöönsä. Usein tämä metsä- ja niitymaiden nautinta muuttui lopulta yksityisomistuksen kaltaiseksi. Kiistanalaisista maista suoritettiin tarvittaessa lautamiesten avulla maanlainmukainen maanjako³⁷⁶ maata haluavien kesken. Maan nautinta saattoi olla myös yhteisnautintaa, jolloin kaksi tai useampi henkilö käytti maata yhdessä. Käyttönotettu maa eli ns. opotta aidattiin merkiksi omistusoikeudesta. Pellot olivat niittyjä kiinteämmin osa tilaa ja niiden omistussuhteet olivat täten selkeämmät. Epäselvyyksiä nautinnoissa ilmeni varsinkin silloin kun riidan kohteena oleva alue oli yhteismaata (samföldt landh/Skog), jota pitäjäläiset saattoivat käyttää ”kuka kerkiää ensin” -periaatteella. Niitty ja metsämaiden omistusoikeuden perustuminen usein vanhoihin nautintoihin ja suullisiin sopimuksiin tekivät niistä helposti kiistakapulan kun omistusoikeutta ei välttämättä pystytty osoittamaan selkeästi.³⁷⁷

Epäselvien omistussuhteiden ansiosta kiistat maista ja heinistä aiheuttivat helposti erimielisyyksiä myös kirkonmiesten ja seurakuntalaisten välillä. Huolimatta kirkkoherran keskeisestä asemasta pitäjän yhteisössä, pappilan omistukset eivät välttämättä olleet

³⁷⁴ Juva 1955, 101.

³⁷⁵ Esim. Pielisjärven talvikäräjät 5–10.2.1688, gg7 s.41–42v, JoMA; Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 16–22.3.1688, gg7 s.107v–109, JoMA.

³⁷⁶ Maanjakoa koskevista toimenpiteistä määrätään mm. Maanlain rakennuskaaren 1, sekä 4–8 kappaleissa. (Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Ulkuniemi 1978, 69–75).

³⁷⁷ Aalto 1996, 57; Jutikkala 1942, 210–212, 227–232; Kauppinen et. al. 1994, 234; Kuujo 1963, 135; Saloheimo 1954, 153–155; Saloheimo 1976, 163–164.

pitäjäläisille aivan yksiselitteiset. Esimerkiksi Suistamon kirkkoherra Mathias Pardanus halusi liittää omistamansa Soranurmen niityn pappilan maihin. Ennen kuin kirkkoherra sai liittää niityn pappilaan, hän kuitenkin joutui käräjillä todistamaan valallisten todistajien avulla, että kyseinen niitty oli kuulunut ”iät ja ajat hänen tilaansa”.³⁷⁸ Ilomatsissa puolestaan talonpoika Alekski Wasilinpoika oli korjannut heiniä kappalaisen Johan Illianuksen niityltä, joka kuului kappalaiselle eliniäksi annettuun tilaan. Käräjät määräisivätkin Wasilinpojan palauttamaan kappalaiselle korjaamansa kaksi kuormaa heiniä³⁷⁹. Korostaakseen kappalaisen oikeutta niittyyn, käräjät katsoivat vielä tarpeelliseksi varoittaa rahvasta käyttämästä enää kappalaisen niittyjä.³⁸⁰

Ilomantsin kirkkoherralla oli myös kiistaa niityistä talonpoikien kanssa. Kirkkoherra Samuel Kettunius valitti syksyllä 1692 käräjillä, että neljä talonpoikaa oli yhdessä tuumin korjannut hänelle kuuluvalta niityltä heinät edellisenä kesänä. Puolustukseksien talonpojat sanoivat niityn kuuluvan heille, eikä kirkkoherralle. Heidän mukaansa kirkkoherra tahtoi vain anastaa niityn itselleen. Kirkkoherra puolestaan todisteli omistusoikeuttaan niittyyn toteamalla, että jo hänen edeltäjänsä³⁸¹ oli korjannut kyseiseltä niityltä heiniä neljän vuoden ajan.³⁸² Kummallakaan osapuolella ei ollut esittää todistajia väitteilleen, joten kiistaan ei saatu sillä kertaa ratkaisua.³⁸³ Pappilan pellot tilukset olivat oletettavasti kaikkien tiedossa, eikä niiden omistusoikeudesta tarvinnut kiistellä. ”Epäselvempien” niittyjen omistussuhteiden kohdalla sen sijaan kirkonmiehet eivät asemastaan huolimatta poikenneet muista yhteisön jäsenistä, vaan he saivat vääntää niityistä kättä kuten muutkin pitäjäläiset.

Tuomiokirja-aineistosta nousevat niityriitojen lisäksi selkeästi esille myös kaskiriidat. Kaskimaiden³⁸⁴ omistussuhteet olivat pelto- ja niitymaita hankalammat osoittaa. Perinteisen tavan mukaan kasken omisti se joka oli ensiksi ehtinyt sen vallata itselleen. Kaskettava alue rajattiin joko omasta tai omistajaa vailla olevasta metsästä lyömällä puihin merkit eli pilkat.

³⁷⁸ Suistamon, Salmin ja Sortavalan talvikäräjät 25–28.2.1690 gg9 s. 46–46v, JoMA.

³⁷⁹ Tuomio annettiin rakennuskaaren 16 kap. mukaisesti, joka velvoittaa palauttamaan heinät, mutta ei määrää teolle sakkoo. (Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Ulkuniemi 1978, 80).

³⁸⁰ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 15–19.10.1689, gg8 s.147v–148, JoMA.

³⁸¹ Samuel Kettunius tuli Ilomantsin kirkkoherraksi jo vuonna 1681 Jöran Wendaliuksen jälkeen. (Saloheimo 1976., 260–261).

³⁸² Kettunius viittaa perustelussaan ilmeisesti maanlakiin, jonka maakaaren 18 kap. toteaa, että joka on hallinnut ostettua tai vaihdettua maata kolme vuotta kenenkään sitä kiistämättä saa hän pitää maan omanaan. (Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Ulkuniemi 1978, 63).

³⁸³ Ilomantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 29–31.10.1692, gg11 s.116, JoMA. Tapauksen jatkokäsittelystä ei ole tietoa.

³⁸⁴ Kaskiviljelystä esim. Jutikkala 1942, 206–210; Saloheimo 1976, 186–192.

Jos kaskeaja ei omistanut metsää, hänen omistusoikeutensa kaskettuun alueeseen säilyi niin kauan kun hän käytti kaskea.³⁸⁵ Käsittelemässäni aineistosta esiintyvät kaskiriidat, joissa pappi oli toisena osapuolena, käytiin yleensä siitä syystä, että talonpoika oli kaskennut luvatta pappilan maita. Esimerkiksi Pälkjärven kappalainen Johan Ryggius valitti vuonna 1686 käräjillä appensa kirkkoherra Sigfred Martini Avoniuksen puolesta, että talonpoika Tuoman Kokkonen oli kumppaneineen kaskennut pappilan maita useana vuonna peräkkäin. Syytettyjen mukaan pappilan maiden kaskeaminen ei ollut tahallista. Vahingon aiheutti se, että pappilan maat sivusivat heidän maitaan, eikä kunnollista jakoa ollut suoritettu. Kaskeajat vaativatkin maiden kunnollisen jaon suorittamista osapuolten välillä.³⁸⁶ Selkeää ratkaisua ei maakiistaan kuitenkaan ilmeisesti saatu, koska Kokkoset jatkoivat kaskeamista entiseen malliin. Neljä vuotta myöhemmin kirkkoherra Avonius valitti käräjillä, että Olli Kokkonen oli kaskennut Sammalahon maita, jotka olivat kuuluneet pappilaan vuodesta 1683 lähtien. Kokkonen myönsi kaskenneensa ja kylväneensä Sammalahon maat. Kokkonen selvisi vielä sakoitta, koska asiassa ei voitu antaa tuomiota, ennen kun kruununvouti olisi käynyt tarkistamassa kasken.³⁸⁷

Olli Kokkosen ja papiston kaskiriidat jatkuivat vuoden 1691 syyskäräjillä. Kaskiviljelys vaati eri vaiheineen paljon työtä. Työvoiman saatavuuden kannalta oli edullista harjoittaa kaskiviljelystä yhteistyössä muiden kanssa ns. kaskiyhtiöissä Pälkjärven kirkonmiehet ja Kokkonen olivat ilmeisesti koettaneet yhteistoimintaa. Pitäjän kappalainen Johan Ryggius oli kaskennut ja kylvänyt Kokkosen kanssa kaksi erillistä kaskea yhteismaahan: ensimmäiseen kaskeen 8 kappan alaa kumpainenkin sekä toisessa kaskessa kappalainen 12 kappaa ja Kokkonen jonkin verran vähemmän.³⁸⁸ Kappalaisen ja Kokkosen yhteistyö ei kuitenkaan ollut sujunut hyvin. Miehillä oli tullut ilmeisesti riitaa viljelyksistä, koska oikeus joutui puuttumaan asiaan määräämällä molemmat miehet hallitsemaan vain omaa osaansa ja korjaamaan satoa kaskesta kylvämänsä määrän mukaan. Miesten eripuraa lisäsi se, että kappalaisen mukaan Kokkonen oli kaskennut maita ja käyttänyt niittyä, joita ei ollut jaettu ja joihin hänellä ei ollut oikeutta. Ryggius vaati käräjiä lähettämään lainmukaiset tarkastusmiehet tarkastamaan rajojen kulkua.³⁸⁹

³⁸⁵ Jutikkala 1942, 206–207.

³⁸⁶ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 1–2.3.1686, gg5 s.39v, JoMA.

³⁸⁷ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 13–18.10.1690, gg9 s.127–127v, JoMA.

³⁸⁸ Kappa on noin 4,6 litraa. Viljatynnyriin mahtui 32 kappaa. (Katajala 1994, 428).

³⁸⁹ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 2–7.10.1691, gg10 s.187v–188, JoMA.

Myös Tohmajärven kirkkoherra Johan Sylvester ja talonpoika Mikko Lajunen olivat hakanneet yhteisen pykälikön pappilan maita sivuavalle, yhteismaahan kuuluvalla, Suopajoen alueella. Miehet eivät olleet päässeet kuitenkaan polttamaan saatikka kylvämään kaskeaan. Talvikäräjillä 1692 nimittäin sakotettiin kahta pitäjän talonpoikaa 9 markan sakolla heidän otettuaan luvatta kirkkoherran itselleen valtaama alue käyttöönsä. Talonpojat olivat kaskenneet ja kylväneet 24 kappaa viljaa kirkkoherran tekemälle pykälikölle. Kaskeajien syyllisyyttä lisäsi se, että talonpojat tunnustivat nähneensä vanhan pykälikön, mutta kaskenneet sen itse siitä huolimatta. Kirkkoherra Sylvester ja Lajunen pääsivät takaiskusta huolimatta voitolle: Käräjien päätöksellä kirkkoherra ja Lajunen saivat korvaukseksi sadon talonpoikien luvattomasta kaskesta. Lisäksi heidän hallintaoikeus kaskeen vahvistettiin virallisesti.³⁹⁰

Edellä esitetyissä papiston ja rahvaan välisissä maariidoissa käräjille päädyttiin silloin kun rahvas oli loukannut papin maanomistusoikeutta ja käyttänyt kirkonmiehelle kuuluvaa maata. Sortavalan kirkkoherran Märten Thoraniuksen ja porvari Tapani Klimpon välillä käydyssä maariidassa lähtökohta oli sen sijaan toisenlainen: nyt kirkonmies syyllistyi väärinkäytökseen. Kirkkoherra Thoranius käytti porvari Klimpon peltoja ja niittyjä vuosien ajan luvatta, ilman että kukaan saattoi tehdä asialle mitään. Kirkkoherra Thoraniuksen ja porvari Klimpon riita sai alkunsa siitä, kun kirkkoherran kiistakumppani, Sortavalan pormestari ja arrendaattori Johan Mether antoi vuonna 1682 Klimpille kirkkoherran itselleen haluaman Kellämälänniemen autiotilan. Kirkkoherra ei kuitenkaan alistunut pormestari Metherin maa-asiassa tekemään päätökseen. Huolimatta siitä, että, myös kenraalikuvernööri oli vahvistanut Klimpon oikeuden Kellämälänniemen maihin, kohteli Thoranius Klimpon maita kuin omiaan. Miehet riitelivät niityistä käräjillä useaan otteeseen. Kirkkoherra onnistui usein kuitenkin siirtämään asian ratkaisun myöhemmäksi. Kirkkoherralta karhuttiin myös useaan otteeseen tämän luvatta Klimpon mailta korjaamia heiniä.³⁹¹ Myös maiden jakoa yritettiin useasti laihoihin tuloksiin, paljolti riitapukarien uppiniskaisuudesta johtuen. Esimerkiksi kun kirkkoherra estyi tulemasta paikalle maiden jakoa katsomaan, ei Klimppokaan suostunut tulemaan pellolle, vaan istui tuvassaan vedoten kirkkoherran poissaoloon.³⁹² Miesten välinen

³⁹⁰ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 15–20.2.1692, gg11 s.21v–22, JoMA.

³⁹¹ Thoraniuksen ja Klimpon riitoja on käsitelty mm. Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjillä 3–8.3.1686, gg5 s. 52–54 ja talvikäräjillä 21–28.2.1687, gg6 s. 61v–64v, JoMA.

³⁹² Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 21–28.2.1687, gg6 s. 62, JoMA. Klimpon nihkeä suhtautuminen maiden jakoa kohtaan saattaa selittyä sillä, että porvari ei ehkä uskonut jaon tapahtuvan puolueettomasti. Klimppo valitti käräjillä kirkkoherran saaneen aiemmin tapahtuneessa maanjaossa enemmän maata kuin hänelle olisi kuulunut antaa. Normaalisti maariitojen yhteydessä kiistakumppanit olivat halukkaita suorittamaan

maariita saatiin lopulta jonkinlaiseen päätökseen syyskäräjillä 1687. Valitettuaan suureen ääneen kirkkoherran tekemästä vuosia kestäneestä vääryydestä, Klimppo sai lopulta voiton Thoraniuksesta pitkällisen ja yksityiskohtaisen kärjäkäsitteilyn jälkeen. Tälläkin kertaa kirkkoherra yritti selittää asioita parhain päin. Thoraniuksen selityksistä välittämättä oikeus määräsi kirkkoherralle kuitenkin 40 markan sakot luvattomasta nautinnasta. Lisäksi Thoraniuksen tuli maksaa Klimpolle suuret 50 hopeatalarin korvaukset aiheuttamastaan vahingosta.³⁹³

Kirkkoherra ei piitannut oikeuden päätöksestä, vaan jatkoi Klimpon niittyjen käyttöä ja oli jälleen seuraavilla käräjillä syytettynä porvarin heinien anastamisesta. Kirkkoherra uhmasi esivaltaa eikä tullut käräjille vastaamaan syytöksiin. Hän ei myöskään suostunut maksamaan saamiaan sakkoja. Kirkkoherra lähetti lastensa opettajan Erik Boumanin sanomaan käräjillä, että kappalainen oli sairastunut ja kirkkoherra joutui sen tähden jäämään pois käräjiltä.³⁹⁴ Kirkkoherra ei siis antanut periksi, vaan vastusti viimeiseen asti kiistakumppaniaan. Tapani Klimppo sai Thoraniukselta korvauksia vasta sitten, kun nimismies kävi lautamiesten kanssa ulosmittaamassa Klimpon saatavat kirkkoherralta.³⁹⁵ Kirkkoherra Mårten Thoraniuksen toiminnassa voidaan havaita selkeä ero muihin Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan kirkonmiehiin. Voutikunnan taloudellisena keskuksena toimineen Sortavalan kirkkoherrana Mårten Thoranius ei selvästi ollut enää yhtä riippuvainen taloudellisesti tai sosiaalisesti paikallisyhteisöstä kuin muut, köyhempien seurakuntien kirkonmiehet. Thoranius muistutti alueen kirkkoherroista eniten rintamaiden varakkaita, omaksi ryhmäkseen eriytyneitä kirkonmiehiä, joilla oli tahtoa ja resursseja toimia omavaltaisesti välittämättä yhteisön mielipiteestä ja vastustaa sekä viranomaisia että pitäjäläisiä. Sen lisäksi, että kirkkoherra polki jalkoihinsa porvari Klimpon oikeuksia, hän myös vähät välitti maallisen oikeuden päätöksistä. Thoraniuksen vaikutusvalta tulee esille myös siinä, että riitaannuttuaan arrendaattori ja pormestari Johan Metherin kanssa, kirkkoherra kykeni olemaan varteenotettava vastus myös pormestarille ja hankaloittamaan toimillaan tämän viranhoitoa.³⁹⁶ Huolimatta siitä, että

maanjaon ja käsittelemään asian käräjillä, jotta omistusoikeudesta saataisiin oikeuden vahvistama kirjallinen päätös. (Aalto 1996, 57; Lappalainen 1998, 84).

³⁹³ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 21–28.2.1687, gg6 s. 61v–64v, JoMA. Tuomio langetettiin kuninkaan kaaren 28 kappaleen mukaan, jossa todetaan, että joka tahallaan ottaa toisen kiinteää omaisuutta korvatkoon uhrille aiheutuneet kustannukset ja maksakoon sakkoa 40 markkaa. (Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Ulkuniemi 1978, 39).

³⁹⁴ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 27–31.3.1688, gg7 s. 143v–144, JoMA.

³⁹⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 15–19.10.1688, gg7 s. 182, JoMA.

³⁹⁶ Metherin ja Thoraniuksen suhteista kappaleessa 4.1.

porvari Tapani Klimppo tuli ilmeisen varakkaasta porvarissuvusta, ei hänellä ollut tarpeeksi resursseja tai keinoja vastustaa tehokkaasti kirkkoherran omavaltaisia toimia.³⁹⁷

Thoranius käyttäytyi kuten hänen virkaveljensä varakkaammilla seuduilla. 1600-luvun kuluessa rintamaiden varakas, paikallisyhteisön rajoittavista kytköksistä eriytynyt papisto ryhtyi hankkimaan itselleen maata sekä autio- ja ratsutiloja muun vauraamman yhteiskuntakerroksen tapaan.³⁹⁸ Tämä taas johti siihen, että papiston ja talonpoikien välinen käräjöinti sai usein alkunsa kirkonmiehen yrittäessä laajentaa omavaltaisesti tiluksiaan ja lisätä omaisuuttaan talonpoikien niitty- ja peltoalueiden kustannuksella.³⁹⁹ Tästä oli selvästi kyse myös kirkkoherra Thoraniuksen kohdalla. Thoranius ei välittänyt porvarin oikeuksista, vaan kohteli haluamaansa maata omanaan ilman, että Klimppo saattoi sitä juurikaan estää. Thoranius oli Sortavalan kirkkoherrana oletettavasti rikkain ja vaikutusvaltaisin pohjoisen voutikunnan kirkkoherroista, joten hän kykeni toimimaan tarvittaessa vastoin pitäjäläisten tahtoa ja etua, ilman että hänen elämänsä yhteisössä vaikeutui.⁴⁰⁰

5.5. Kuka asuu pappilassa – omistussuhteet papiston kesken

Maaomaisuuteen ja tilojen omistukseen liittyviä ongelmia ei ratkottu vain kirkonmiesten ja pitäjäläisten välillä, vaan kiinteään omaisuuteen liittyvät kysymykset nostattivat tunteita myös pappissäädyn sisällä. Kysymys pappilan ja sen maiden omistuksesta nousi pinnalle säädyn sisällä ainakin silloin kun seurakuntaan tuli uusi kirkkoherra. Tällöin pappilan entiset omistussuhteet mitätöityivät tai muuttivat muotoaan. Kuitenkaan aina ei pappilan entinen asukas tahtonut luopua kodistaan, vaan kiistaa jouduttiin ratkomaan käräjillä asti. Esimerkiksi vuonna 1680 Suistamon uusi kirkkoherra Mathias Pardanus valitti käräjillä, että vaikka edellisen kirkkoherran Philippi Jacobin lesken armovuosi⁴⁰¹ oli päätynyt, ei armovuoden saarnaajana toiminut pitäjän kappalainen Erik Belobarus tahtonut muuttaa pois pappilasta.

³⁹⁷ Tapani Klimppon varallisuudesta kertoo se, että hän mm. omisti puolet aluksesta, jolla hän vei tuotteita Tukholmaan. Lisäksi Klimpon suku oli lahjoittanut Sortavalan kirkolle kolme kelloa, jotka olivat ilmeisen arvokkaita. (Kuujo 1970, 45–46, 49–50, 54).

³⁹⁸ Aalto 1996, 155, 165; Suolahti 1919, 210–211.

³⁹⁹ Laine 1995, 159–160.

⁴⁰⁰ Kirkkoherra Thoraniuksen vaikutusvallasta kertoo mm. se, että hän toimi Viipurin Konsistorin edustajana, ja oli näin ollen osa ylempää kirkollista organisaatiota. (Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 12–13.9.1683, gg2 s.162, JoMA).

⁴⁰¹ Papin leski sai asua pappilassa vuoden ajan miehensä kuolemasta. Tänä aikana valittiin uusi mies virkaan. Armovuoden aikana kirkkoherran virkaa hoiti sijainen, yleensä kappalainen. (Heininen & Heikkilä 2002, 105).

Kappalainen sanoi käräjillä, ettei muuttaisi pois pappilasta ennen kun hänelle olisi maksettu korvausta edellisen kirkkoherran pystyttämästä pappilan rakennuksesta.⁴⁰²

Laki oli kuitenkin uuden kirkkoherran puolella. Hän oli nainut edesmenneen kirkkoherran lesken ja oli uutena kirkkoherrana oikeutettu asumaan pappilassa.⁴⁰³ Gunnar Suolahden mukaan vanha pappi oli eläkkeelle jäädessään yleensä oikeutettu jäämään pappilaan uuden kirkkoheran ruokittavaksi. Pappila ja papinsaatavat kuitenkin luovutettiin uudelle viranhaltijalle.⁴⁰⁴ Kuolleen kirkkoherran lesken konservoineella uudella kirkkoherralla oli puolestaan ehdoton oikeus pappilaan ja sen tiluksiin.⁴⁰⁵ Pardanuksen ja Belobaruksen tapauksessa kappalaisen vaatimukseen oli ilmeisesti kuitenkin jonkinlaiset perusteet, sillä oikeus lähetti arviomiehet tarkastamaan pappilan rakennusten arvon. Tarkastuksessa selvisi, että pappilan rakennukset olivat vanhoja ja lahonneita. Arviomiesten mukaan ne olivat yhteensä vain 30 kuparitalerin arvoisia⁴⁰⁶, lukuun ottamatta saunaa ja aittaa, jotka kappalainen halusi kuljettaa uusille asuinsijoilleen. Kappalaisen vaatimuksen perustelut eivät käy ilmi pöytäkirjasta, mutta niiden on täytynyt olla päteviä, sillä hänelle luvattiin maksaa 30 talerin summa rakennuksista. Tosin maksumieheksi ei joutunut kirkkoherra Pardanus, vaan pitäjän rahvas, joka lupasi maksaa summan mitä pikimmiten.

On varsin erikoista, että kappalainen saattoi vaatia korvausta pappilan rakennuksista, varsinkin kun ne eivät olleet hänen itsensä rakentamia tai kustantamia. Rakentajana kärjäpöytäkirja mainitsee edellisen kirkkoherran. Käsitykseni mukaan pappilan kiinteä omaisuus kuuluu kokonaisuudessaan kirkkoherran viran haltijalle eli Mathias Pardanukselle. Kappalaisella ja armovuoden saarnaajalla Belobaruksella ei pitäisi olla ollut perusteita vaatimuksilleen. Tästä huolimatta hän sai korvausta pappilan rakennuksista. Suostuttuaan kappalaisen vaatimukseen oikeus kuitenkin varoitti kappalaista, että jollei tämä muuta kahden viikon kuluessa muualle, siltavouti ja lautamiehet kantaisivat Belobaruksen tavarat pappilasta

⁴⁰² Salmin, Suistamon, ja Sortavalan talvikäräjät 23–26.1.1680, gg2 s. 731v, JoMA.

⁴⁰³ Turvatakseen kirkkoherran lesken ja lasten elannon kirkkolaki suosi pappien virantäytössä niitä, jotka menivät naimisiin lesken kanssa ja ottivat siten vastuun heidän elatuksestaan. ”Tästä pitä ne papit erinomaisest muistaman/jotca sen edesmennen kirckiherran huonen taitawat ylösauta ja turwata” (Kircko-laki ja ordningi 1686. (1986), XIX:VIII, 83).

⁴⁰⁴ Suolahti 1919, 78–80. Yleensä pappilassa oli papin oman irtaimen omaisuuden lisäksi seurakunnan kustantama ns. inventarikalusto, joka kuului kiinteästi pappilaan. (Suolahti 1919, 215).

⁴⁰⁵ Suolahti 1919, 84–85.

⁴⁰⁶ Rahan arvosta. Esim. rengin vuosipalkka vaihteli 12–23 talerin välillä. Yksinkertaisesta huoruudesta (vain toinen osapuoli naimisissa) sai naimaton sakkoa 1600-luvun lopulla 40 taleria ja naimisissa oleva 80 talaria. (Aalto 1996, 114, 121).

pihalle ja ajavat kappalaisen muualle.⁴⁰⁷ Kirkkoherra Pardanuksen ja kappalaisen yhteistyö seurakunnan sielunpaimenina ei alkanut siis kovinkaan hyvin. Kuten aiemmin kävi ilmi, Suistamon kirkonmiesten suhteet olivat sangen myrskyisät koko sen ajan kun miehet toimivat yhdessä seurakunnan paimenena.⁴⁰⁸

Myös Pälkjärvellä papisto riiteli maanomistusoikeudesta. Pitäjän edesmenneen kappalaisen Henrik Philippaeuksen⁴⁰⁹ leski valitti vuoden 1689 talvikäräjillä, että pitäjän kappalainen Simon Simonis Paganus yritti häätää hänet tilaltaan Hytinvaarasta, vaikka paroni Cronstierna oli antanut tilan Philippaeukselle ja tämän vaimolle asuttavaksi eliniäksi⁴¹⁰. Lesken mukaan nykyisellä kappalaisella Simon Paganuksella oli jo asuttavanaan Juha Silvennoisen entinen tila johon kuului lisäksi verotonta kruunun takamaata. Lesken mukaan kappalainen halusi ahneuksissaan ajaa hänet ja hänen köyhät lapsensa kerjuulle. Paganus puolestaan väitti käräjillä, että Philippaeuksen leskellä oli ennestään kaksi erillistä tilaa ja talonpoika Silvennoisen maat, jolla Paganus asui. Kappalaisen itsensä omistamat takamaat olivat sitä vastoin hänen mukaansa vähäiset. Kappalaisella oli myös esittää paroni Cronstiernan antama päätös, jossa tämä antoi osan lesken pelloista⁴¹¹ Paganuksen viljeltäväksi. Leski vastasi kappalaisen väitteeseen, että hänellä ei ollut kuin edellä mainittu Hytinvaaran tila, jota edelliset kappalaiset olivat asuttaneet. Leski korosti omistusoikeuttaan tilaan sanomalla, että tilan rakennukset olivat hänen miehensä, edesmenneen Philippaeuksen rakentamia. Tilan päärakennus oli tosin palanut salamaniskusta, jonka mukana oli lesken mukaan palanut 200 talerin arvosta tavaraa ja vaatteita. Tästä leski valitti käräjillä suureen ääneen ja toivoi paronin päättävän kiistan suosiollisesti.⁴¹²

Paroni ei kuitenkaan ollut leskelle suosiollinen. Seuraavilla käräjillä syksyllä 1689 saatiin paronin päätös koskien yhden tynnyrinalan peltoa, jonka Cronstierna oli antanut jo aiemmin Paganuksen haltuun. Paroni määräsi, että lesken ja Paganuksen tuli viljellä kyseistä maata yhteisesti.⁴¹³ Philippaeuksen leski koki myös takaiskun Hytinvaaran tilaa koskevassa

⁴⁰⁷ Salmin, Suistamon, ja Sortavalan talvikäräjät 23–26.1.1680, gg2 s. 731v–732, JoMA.

⁴⁰⁸ Kappale 3.2.

⁴⁰⁹ Philippaeus kuoli vuonna 1685. (Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 19–23.2.1689, gg8 s.48, JoMA).

⁴¹⁰ Pälkjärvellä ei ollut varsinaista kappalaisen pappilaa, vaan kappalaiset olivat asuneet Cronstiernalta vuokratuilla tiloilla. (Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 13–18.10.1690, gg9 s.124v–125, JoMA).

⁴¹¹ Lesken pellot olivat 3 tynnyrinalaa, joista 1 tynnyrinala kuului paronin päätöksen mukaan Paganukselle. (Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 19–23.2.1689, gg8 s.47–47v, JoMA).

⁴¹² Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 19–23.2.1689, gg8 s.47–48v, JoMA.

⁴¹³ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 15–19.10.1689, gg8 s.156–156v, JoMA.

kiistassa. Hän ei nimittäin lopulta saanut jäädä asumaan tilalleen. Vuoden 1690 syyskäräjillä mainittiin paronin ajaneen lesken pois Hytinvaarasta. Tosin kappalainen Simon Paganus ei saanut haluamaansa tilaa, vaan hän asui toisella, Crontiernalta vuokratulla, tilalla. Simon Paganuksen voitto Philippaeuksen leskestä jäin ilmeisen lyhytaikaiseksi, koska hänet mainitaan kuolleeksi samoilla käräjillä ja pitäjällä oli jo uusi kappalainen Johan Ryggius.⁴¹⁴

Toisin kuin kirkkoherran pappila, joka kuului viran puolesta istuvalle kirkkoherralle, oli kappalaisen tilan omistusoikeus paljon epäselvempi. Tilanne oli erityisen hankala silloin kun kappalaisella ei ollut varsinaista virkataloa, vaan kappalainen joutui asumaan vuokralla tai muuta kautta asunnoksi määrättyllä tilalla. Ilman virallista pappilaa omistusoikeudesta pääsi syntymään helposti riitaa uuden ja vanhan kappalaisen välillä kuten Pälkjärvellä pääsi käymään. Kiteellä puolestaan virastaan vuonna 1682 erotettu apupappi Gustaf Sinkko ei suostunut luopumaan papillisesta statuksestaan, vaan asusteli vielä kaksi vuotta erottamisensa jälkeen kirkkoherra Hyvetiuksen lesken luona. Tämä ei sopinut uudelle kirkkoherra Jöran Neiglickille ja hän valittikin asiasta piispalle.⁴¹⁵ Neiglickin suuttumusta lisäsi myös se, että Sinkko oli kaskennut omavaltaisesti pappilan maita, – lautamiesten todistuksen mukaan jo kahden vuoden ajan.⁴¹⁶ Kirkkoherra Neiglick pääsi kuitenkin lopulta eroon häiriköivästä apupappi Sinkosta sillä paria vuotta myöhemmin hänen mainitaan muuttaneen Haapasalmelle.⁴¹⁷

5.6 Kauppa ja velkasuhteet

Käkisalmen läänin papiston toimeentuloon vaikutti tiluksien viljelyn sekä kymmenysten lisäksi kirkonmiesten harjoittama kaupankäynti. Varsinaisten porvarillisten ammattien harjoittaminen oli papistolta kielletty. Vuoden 1686 kirkkolaki kielsi papeilta kaupankäynnin ja varoitti erityisesti myymästä olutta viinaa ja tupakkaa viran menetyksen uhalla.⁴¹⁸ Sen sijaan kuninkaan antaman päätöksen mukaan 1660-luvulta lähtien papiston oli mahdollista kuljettaa ylimääräinen kymmenyksistä kertynyt vilja ja karja myytäväksi lähimpään kaupunkiin. Niinpä papisto ympäri valtakuntaa harjoitti kaupankäyntiä ainakin jossain muodossa, joskus myös ylittäen valtuutensa ja astuen porvareiden varpaille. Varsinkin papiston harjoittama, kirkkolain vastainen kapakanpito ja paloviinan myynti oli yleistä myös

⁴¹⁴ Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 13–18.10.1690, gg9 s.124v–125, JoMA.

⁴¹⁵ Kiteen ja Tohmajärven syyskäräjät 9–12.2.1684, gg3 s. 25, JoMA.

⁴¹⁶ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 9–12.2.1684, gg3 s.24v–25, JoMA.

⁴¹⁷ Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 3–8.8.1686, gg5 s.28, JoMA.

⁴¹⁸ Kircko-laki 1686. (1986), XIX:XXV, 92–93.

Käkisalmen läänissä. Kapakan pito olikin 1600-luvulla usein kiistan aiheena porvaristo ja papiston välillä.⁴¹⁹ Yleisesti ottaen Käkisalmen läänissä kaikenlaiselle kaupankäynnille oli erityisen hyvät mahdollisuudet, koska vaikka 1600-luvulla kaupankäynti oli sidottu merkantilismin hengessä kaupunkeihin, oli väestön toimeentulomahdollisuuksien parantamiseksi maakauppa läänissä aika-ajoin sallittua. Tästä huolimatta suurin osa kaupasta suuntautui kaupunkeihin ja markkinapaikoille, jonne talonpojat veivät tuotteitaan myytäväksi.⁴²⁰

Käsittämäni tuomiokirja-aineiston perusteella ainakin Kiteen kirkkoherra Henrik Sundius harjoitti kaupankäyntiä. Kirkkoherra ei kuitenkaan myynyt tuotteita itse, vaan hoiti kaupanteon talonpoikien välityksellä. Käräjöpöytäkirjasta ilmenee, että Sundius oli antanut talvella 1691 Heikki Hiltuselle 6,5 leiviskää⁴²¹ voita, jotta tämä myisi sen Nevanlinnan kaupungissa.⁴²² Sundiuksen myyntipuuhat eivät kuitenkaan sujuneet toivotulla tavalla. Saman vuoden talvikäräjillä Hiltunen nimittäin kertoi, että ollessaan Nevanlinnassa kyseisellä kauppamatkalla oli joku varastanut Hiltusen omat sekä myös kirkkoherran voista saadut rahat. Tästä suivaantuneena oli Sundius lyönyt Hiltusta tämän tultua selvittämään asiaa pappilaan. Lisäksi kirkkoherra oli ottanut Hiltuselta leiviskän tupakkaa ilmeisesti korvaukseksi tapahtuneesta vahingosta. Käräjät määräisivät Hiltusen hankkimaan pätevän todistuksen tapahtuneesta varkaudesta. Kirkkoherra puolestaan joutui palauttamaan Hiltuselta ottamansa tupakat.⁴²³

Kirkkohera Sundiuksen kaupankäyntiin liittyvät ongelmat eivät loppuneet tähän. Kolme vuotta myöhemmin käräjillä puitiin tapausta, jossa kirkkoherra oli syytettynä tupakkavarkaudesta. Venäläinen kulkukauppias Oksenti Sidoroff oli tullut pappilaan vaihtamaan tupakkaa kirkkoherran tarjoamiin vuotiin sekä nauttimaan kirkkoherran tarjoamista viinaksista. Jossain vaiheessa iltaa Sidoroff oli todennut yhden kirkkoherran tarjoamasta kymmenestä vuodasta kelvottomaksi, eikä kauppias halunnut ottaa sitä vastaan. Tästä suivaantuneena humalainen kirkkoherra Sundius oli ryhtynyt riehumaan tuvassa ja

⁴¹⁹ Aalto 1996, 155, Laine 1995, 161–162, 165–168. Kirkonmiesten kapakanpidosta esim. Saloheimo 1954, 354–355; Suolahti 1919, 204–205.

⁴²⁰ Katajala 2005, 123–124, 154.

⁴²¹ 1 leiviskä oli noin 8,5 kg (Katajala 2005, 145).

⁴²² Nevanlinna, joka sijaitsi nykyisen Pietarin kaupungin paikkeilla, oli suosittu kaupantekopaikka Käkisalmen läänin maakauppiaiden keskuudessa. (Kuujo 1963, 114–115).

⁴²³ Liperin talvikäräjät 2–5.3.1691, gg10 s. 76v–77, JoMA.

heittelemään paikalla olijoita tupakkarullilla.⁴²⁴ Kirkkoherran riehumisesta huolimatta kauppa saatiin suoritettu loppuun. Kuitenkin rytäkän seurauksena pappilaan jäivät kirkkoherran ostamien tupakoiden lisäksi myös kauppiaan tupakkavarasto, hänen kertomansa mukaan noin 60 tankoa tupakkaa. Tullessaan hakemaan tupakoitaan seuraavana päivänä Sideroff ei löytänyt niitä kuitenkaan mistään ja epäili siitä syystä kirkkoherran varastaneen tupakkatangot. Tämän Sundius kuitenkin kiisti käräjillä jyrkästi.⁴²⁵

Epäily kirkkoherran osallisuudesta tupakoiden katoamiseen sai vahvistusta Eskeli Pesosen todistuksesta, jonka mukaan kerjäläistyttö Tarnaka oli löytänyt kirkkoherran luota useita tankoja tupakkaa piilotettuna sisäkaton väliin. Pesonen tiesi tapauksesta, koska tyttö oli tuonut hänelle pappilan kätköstä tupakkaa viisi korttelia⁴²⁶ (quarter) pian kauppiaan kadotettua tupakkansa. Kyseisiä tupakkarullia kirkkoherra väitti kuitenkin käräjillä omikseen. Kirkkoherran omatunto ei kuitenkaan ilmeisesti ollut aivan puhdas. Pappilan työmies Simo Lötjönen kertoi käräjillä, että kirkkoherra oli komentanut häntä nostamaan pappilan pöydällä olleet kaksi tupakkarullaa, jonka jälkeen Sundius oli pistänyt toista rullista hiilikoukulla sanoen Lötjöselle: ”Ehkä ne ovat ryssän noitumia” (Kanskee ryssen förtrolla).⁴²⁷ Tapauksesta voidaan päätellä kirkkoherran tunteneen ainakin jossain määrin syyllisyyttä ja pelänneen venäläisen kauppamiehen aiheuttavan hänelle vahinkoa noitumalla, kärsittyään vääryyttä kirkkoherran taholta. Lisäksi kirkkoherran varautuminen noituutta vastaan osoittaa sen, kuinka vahvasti usko noituuteen ja noituudella vahingoittamiseen kuului 1600-luvulla eläneen ihmisen maailmankuvaan jopa papiston keskuudessa.⁴²⁸ Loppujen lopuksi kadonneiden tupakoiden arvoitus ei vielä selvinnyt kyseisillä käräjillä, vaan asia vietiin Oksenti Sidoroffin protestoinnista huolimatta kenraalikuvernöörin käsiteltäväksi.⁴²⁹

⁴²⁴ Pappila toimi ilmeisesti yleisenä kauppapaikkana, koska paikalle oli kerääntynyt runsaasti talonpoikia hieromaan kauppoja venäläisen kulkukauppiaan kanssa. Kyse ei ollut vain paikallisesta ilmiöstä. Myös Suolahti toteaa pappiloissa harjoitetun yleisesti kaupankäynti ympäri maata. (Suolahti 1919, 203).

⁴²⁵ Liperin talvikäräjät 13–17.3.1694, gg13 s. 58–58v, JoMA.

⁴²⁶ 1 kortteli oli noin 15 cm. (<http://www.nba.fi/fi/vanhatmitat>)

⁴²⁷ Liperin talvikäräjät 13–17.3.1694, gg13 s. 60, JoMA.

⁴²⁸ Vanhasta kansanuskosta peräisin oleva usko yliluonnolliseen, noituuteen ja taikuuteen oli voimakasta vielä 1600-luvulla ja se oli osa ihmisten konkreettista maailmaa, maailmankuvaa ja jokapäiväistä elämää. Aineellisen maailman rinnalla eli vahvasti näkymätön henkimaailma, joka kykeni vaikuttamaan aineelliseen maailmaan. Siitä ovat osoituksena esimerkiksi lukuisat noituuksienkäynnit sekä tapaukset joissa yliluonnollisen on katsottu vaikuttaneen konkreettisesti joidenkin tapahtumien kulkuun. Noituus jaettiin vahingoittavaan mustaan ja parantavaan valkoiseen magiaan. Noituudesta esim. Eilola 1997; Katajala 2005, 164–194; Nenonen 1995; Ylikangas 2000, 104–123.

⁴²⁹ Liperin talvikäräjät 13–17.3.1694, gg13 s. 60–60v, JoMA.

Sundius ei ollut ainoa kaupankäyntiä harjoittava kirkonmies. Kiteen erottu apupappi Gustaf Sinkko elätti itseään epäonnistuttuaan kirkollisessa virassaan kiertelevänä kauppiana. Sinkkoa eivät enää sitoneet kirkkolain määräykset ja hän kävikin ilmeisen laajaa kauppaa kierrellen ympäri maata. Eräässä Sinkkoa vastaan käydyssä kärjäkäsitelyssä kävi ilmi, että Sinkko oli käynyt kauppamatkalla muun muassa Hämeessä asti vaihtaen humalaa tupakkaa sekä myyneen hevosen humalaa vastaan.⁴³⁰ Sinkko oli tehnyt myös laajempaa hevoskauppaa, sillä hänellä oli ollut useita kaupalla hankittuja hevosia.⁴³¹

Kaupankäynti pappien kanssa ei kuitenkaan ollut ongelmattonta, kuten kirkkoherra Sundiuksen tapauksesta voitiin jo havaita. Pappissäätö ei näemmä ollut muita luotettavampi kauppakumppani. Kirkonmiehet eivät aina suorittaneet maksujaan ajallaan ja kauppiat joutuivat perimään saataviaan kärjillä asti. Esimerkiksi vuonna 1685 Erkki Puhakka peri Pielisjärven kappalaiselta Marcus Wendaliukselta kärjillä saataviaan kappalaisen ostamista seitsemästä paloviinakannusta. Wendalius oli ostanut kannut yhteensä seitsemällä kuparitalarilla, mutta jättänyt laskun maksamatta.⁴³² Myös Gustaf Sinkolta perittin kauppavelkoja kärjillä. Sortavalalainen porvari oli myynyt Sinkolle tynnyrillisen suolaa jo vuonna 1687, mutta maksu suolasta oli suorittamatta vielä neljä vuotta myöhemmin. Velkojen perintä Sinkolta oli tavallista hankalampaa, koska entinen apupappi oli ryhtynyt viettämään kiertolaisen elämää tehdessään kauppaa ympäri maata. Niinpä oikeus määräsi ulosmittaamaan⁴³³ 16 kuparitalarin velan Sinkon omaisuudesta, jotta kauppias saisi itselleen lopulta maksun suolasta.⁴³⁴

Tohmajärven kappalainen Johan Illianus puolestaan oli lainannut hevosensa Jääsken kirkkoherralle Andrea Henrikukselle Suistamon matkoja varten. Kappalainen ei kuitenkaan saanut hevostaan takaisin, vaan joutui perimään sitä kärjillä. Vuoden 1680 syyskärjillä kävi ilmi, että Jääsken kappalainen Erik Laurentius oli ottanut kyseisen hevosen itselleen kirkkoherran kuoleman jälkeen. Illianuksen pyytäessä hevosesta maksua Laurentius väitti hevosen arvoksi aikanaan lasketun vai 40 talaria, vaikka se Illianuksen mukaan oli ollut 60 talaria. Lisäksi Laurentius tahtoi maksaa hevosen kirkkoherra Henrikuksen leskelle Katarina

⁴³⁰ Tohmajärven ja Kiteen syyskäräjät 7–12.11.1692, gg11 s.179v, JoMA.

⁴³¹ Katajala 1994, 251.

⁴³² Pielisjärven talvikäräjät 20–23.2.1685, gg4 s.32–32v, JoMA.

⁴³³ Maanlain kauppakaaren 14. kappale mahdollisti ilman pysyvää asuinpaikkaa olevien henkilöiden velan ulosmittaamisen suoraan heidän omaisuudestaan. (Kuningas Kristoferin maanlaki 1442. Ulkuniemi 1978, 107).

⁴³⁴ Tohmajärven ja Kiteen talvikäräjät 18–21.3.1691, gg10 s.118–118v, JoMA.

Thesleffille, eikä Illinukselle, koska hän oli leskelle ennestään velkaa.⁴³⁵ Asiaan saatiin Illianuksen protestoinnista huolimatta ratkaisu vasta seuraavilla syyskäräjillä. Oikeuden päätös oli kuitenkin Illianukselle mieluinen, koska Erik Laurentius veloitettiin maksamaan Illianukselle hevosesta vaaditut 60 talaria sekä matkakuluja kolme talaria. Tämä ei tosin miellyttänyt Laurentiusta, joka haukkuikin Illianusta käräjillä hurtaksi.⁴³⁶ Illianus joutui perimään vuoden 1680 käräjillä matkakustannuksia myös Suistamon kirkkoherran leskeltä. Kappalainen oli käynyt saarnaamassa pitäjällä kolme vuotta aiemmin kirkkoherra Sigfred Hollingiuksen saatua potkut virastaan. Saarnamatkastaan Illianus ei kuitenkaan ollut saanut palkkaa, joten käräjät määräisivät lesken maksettavaksi 20 talaria.⁴³⁷

Tuomiokirjoissa tulee esille myös muita tapauksia, joista saadaan tietoa papiston velkasuhteista. Lainan antaminen ja ottaminen oli Käkisalmen läänin talonpoikaisväestön keskuudessa yleistä ja velkasuhteita käsiteltiin käräjillä runsaasti.⁴³⁸ Veijo Saloheimon mukaan luottosuhteet olivat pääasiassa naapurusten välisiä.⁴³⁹ Pääasiallisina luotonantajina olivat rikkaita talonpoikia sekä porvareita. Myös papisto esiintyi merkittävänä talonpoikien lainoittajana.⁴⁴⁰ Käsittelemissäni käräjätapauksissa papiston ja rahvaan välisiä velkatapauksia ei käsitellä, vaan käräjillä esille tulevat tapaukset antavat lähinnä valaistusta kirkonmiesten keskinäisiin velkasuhteisiin. Tämä johtuu pitkälti käyttämästäni tuomiokirjakortiston hakusanoista, jotka eivät sisällä varsinaisia velkoihin liittyviä tapauksia.

Käräjätapauksista, jotka liittyvät papiston velkoihin tai velkojen perintään voidaan havaita, että ylempi ja alempi seurakuntapapisto lainasi tarpeen tullen rahaa ja myi omaisuutta toisilleen. Kappalaisen varat eivät aina riittäneet elämiseen ja silloin saatettiin turvautua kirkkoherran apuun.⁴⁴¹ Esimerkiksi Liperin kirkkoherra Henrik Sundius oli lainannut pitäjän kappalaiselle Jöran Skytelle 10 karoliinia (5 hopeatalaria) tämän tyttären ”hevostarvikkeita” (Hästningz gåfror) varten. Kirkkoherralle kuitenkin selvisi, että kappalaisen lainaamat rahat

⁴³⁵ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 10–11.9.1680 gg2 s. 805 (213), JoMA.

⁴³⁶ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 13–14.12.1681 gg2 s. 634v (318), JoMA.

⁴³⁷ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 10–11.9.1680 gg2 s. 805 (213), JoMA.

⁴³⁸ Katajala 2005, 133.

⁴³⁹ Saloheimo 1976, 251.

⁴⁴⁰ Katajala 2005, 134–137; Saloheimo 1976, 251–252.

⁴⁴¹ 1600-luvulla oli yleistä, että kappalaisen saama palkka ei riittänyt elämiseen, vaan toimeentuloa jatkettiin lainarahalla. Paikoin kappalaisen palkka saattoi olla vain 15 tynnyriä viljaa vuodessa. (Suolahti 1919, 181–183, 185). Käkisalmen läänissä toimeentuloon vaikutti myös muuta valtakuntaa hankalimmat asunto-olot.

eivät olleet menneet sanottuun tarkoitukseen, ja siitä suivaantuneena kirkkoherra karhusi rahojaan kappalaiselta käräjillä.⁴⁴²

Luottosuhteet ylettyivät yli seurakuntarajojen. Ilomantsin kappalainen Jöran Harlenius lainasi rahaa Pielisjärven koulumestarille.⁴⁴³ Suistamon epäonninen kappalainen Erik Belobarus ei lainaa tarvitessaan voinut turvautua kirkkoherran apuun, vaan joutui lainaamaan rahaa virkaveljeltään Tohmajärven kappalaiselta Johan Illianukselta 1680-luvun alussa. Velan pantiksi hän kuitenkin joutui antamaan toisen hänen kahdesta kappalaisen viitoistaan.⁴⁴⁴ Jouduttuaan vaikeuksiin Belobarus lainasi rahaa myös Käkisalmen koulumestarilta Karl Culterilta elokuussa 1683. Kappalainen oli joutunut Käkisalmen linnaan vankeuteen saman vuoden talvella. Kuten jo aiemmin kävi ilmi, kappalainen tuomittiin kuolemaan heitettyään riidan yhteydessä kesällä 1682 esimiästään kirkkoherra Pardanusta kivellä päähän.⁴⁴⁵ Kappalainen armahdettiin lopulta, mutta velka säilyi edelleen. Vuoden 1695 käräjillä velkaa oli Barherilta perimässä koulumestarin perillisten edustajana hänen kiistakumppaninsa Kirkkoherra Pardanus. Velkaa kappalainen oli vielä yli 28 talaria, jotka käräjät määräisivät häneltä ulosmitattaviksi.⁴⁴⁶ Ei ole tietoa, oliko Pardanuksen toimiminen velkojana sattumaa, vai oliko kirkkoherra tarkoituksellisesti hakeutunut toimeen. Kirkkoherran toimiminen velkojen perijänä saattoi johtua miesten vanhoista kaunoista. Ehkä Pardanus halusi varmistaa, että hänen vanha kiistakumppaninsa joutuu maksamaan velkansa ja toimi sen tähden velanantajan edustajana.

Suistamon naapuripitäjässä Salmissa oli myös kiistaa maksuista kirkkoherran ja kappalaisen välillä. Pitäjän kappalainen Pehr Iscanius oli ostanut vuonna 1688 viljaa kirkkoherran Johan Canutin vaimolta Maria Swaanilta suullisella sopimuksella. Viljan maksussa oli ilmeisesti epäselvyyksiä, koska Maria oli valittanut asiasta konsistoriin ja syytellyt pitäjällä kappalaista asiasta. Ei ole tiedossa oliko Iscanius todella velkaa ostamistaan viljoista, vai oliko Maria Swaanin tarkoituksena vain aiheuttaa kappalaiselle hankaluuksia. Tähän viittaa se, että vuoden 1691 talvikäräjille pastorska ei saamastaan haasteesta huolimatta ilmaantunut

⁴⁴² Liperin talvikäräjät 8–12.2.1692, gg11 s. 18v, JoMA.

⁴⁴³ Pielisjärven talvikäräjät 10–12.2.1687, gg6 s. 24, JoMA.

⁴⁴⁴ Papinviitta (kaapu) oli papin viran ja säädyn ulkoinen symboli ja sellaisena arvokas. Viitan menettämiseen tai turmeltumiseen suhtauduttiin ilmeisen vakavasti. Esimerkiksi kirkkoherra Pardanus halusi estää viittaansa likaantumasta ja riisua sen mahdollisimman nopeasti saatuaan vertavuotavan haavan päähänsä tappelun yhteydessä. (Salmin, Suistamon, ja Sortavalan talvikäräjät 13–15.3.1683, gg2 s. 89v–90, JoMA).

⁴⁴⁵ Ks. kappale 3.2.

⁴⁴⁶ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 5–12.10.1695, gg14 s. 172, JoMA.

selvittämään asiaa.⁴⁴⁷ Syy pastorskan haluun hyökätä kappalaista vastaan vanhalla velka-asialla saattoi sitä vastoin olla siinä, että kirkkoherra Canuti ja kappalainen olivat samoihin aikoihin riidoissa viranhoitoon liittyvissä asioissa ja he olivat olleet asian tiimoilta myös käräjillä.⁴⁴⁸ Suullinen sopimus oli helppo riitauttaa ja saattaa siten ostaja vaikeuksiin.

Tuomiokirjoista saadaan myös viitteitä Johan Illianuksen muista rahatoimista. Kappalainen oli ilmeisen vakavarainen mies, jolla oli rahaa yli oman tarpeen. Kuten jo edellä mainittiin, hän lainasi rahaa Suistamon kappalaiselle. Lisäksi hänen mainitaan rahoittaneen Tohmajärven kirkon kellotapulin rakentamista 10:llä kuparitalarilla. Seurakunnan epäonneksi tapulin tehnyt puuseppä Hannu Ikonen teki huonoa jälkeä ja tapuli kaatui ensimmäisessä myrskyssä. Oikeus määräsi puuseppä rakentamaan uuden tapulin omalla kustannuksellaan.⁴⁴⁹

Kappalainen hoiti ilmeisesti myös Tohmajärven kirkon raha-asioita, vaikka normaalisti kirkon taloudenpito ja viinin hankinta kuului kirkonisäntien vastuulle.⁴⁵⁰ Vuoden 1685 syyskäräjillä Illianukselta kyseltiin Tohmajärven kirkon rahojen perään. Kappalainen oli antanut vuonna 1682 lautamies Matti Raatikaisen välityksellä Sortavalalaiselle porvarille Erik Auviselle 84 talaria kirkon rahoja. Todennäköisesti rahoilla oli ollut tarkoitus hankkia kirkolle tarvikkeita ja ehtoollisviiniä. Porvari Auvinen kertoi kappalaisen kuitenkin tulleen myöhemmin hänen luokseen ja ottaneen rahoja vastaan viisi tynnyriä suolaa sekä muuta tavaraa.⁴⁵¹ Lähteistä ei käy ilmi oliko Illianus luvattomilla asioilla ostaessaan rahoilla suolaa. Kappalainen oli erotettu virastaan syyllistyttyään huoruuteen vuonna 1683, joten oli mahdollista, että Illianus käytti kirkon rahoja omiin tarkoituksiin.⁴⁵² Käräjäpöytäkirjasta ei kuitenkaan käy selville tapahtumien tarkkaa ajankohtaa. Todennäköisempää on, että kappalainen teki ostoksensa kirkolle vielä virassa ollessaan, koska pöytäkirjat eivät paljasta Illianuksen joutuneen vaikeuksiin tapauksen johdosta. Lisäksi Tohmajärveltä lähdettyään hänen kirkollinen uransa jatkui vielä jonkin aikaa Pälkjärvellä. Tämä tuskin olisi ollut mahdollista jos hän olisi ”kavaltanut” kirkolle kuuluneita rahoja. Sitä vastoin kyseinen Illianuksen, lautamies Raatikaisen ja porvari Auvisen välinen yhteistyö kirkon hankinnoissa oli nähtävästi

⁴⁴⁷ Salmin, Suistamon, ja Sortavalan talvikäräjät 16–20.2.1691, gg10 s. 35–35v, JoMA.

⁴⁴⁸ Salmin, Suistamon ja Sortavalan talvikäräjät 21–26-1.1689, gg8 s.165–166, JoMA.

⁴⁴⁹ Salmin, Suistamon ja Sortavalan syyskäräjät 7–12.10.1686 gg5 s. 105, JoMA.

⁴⁵⁰ Laasonen 1967, 54–55; Juva 1955, 43–44.

⁴⁵¹ Iloantsin, Suojärven ja Pälkjärven syyskäräjät 12–13.10.1685, gg4 s. 136, JoMA.

⁴⁵² Saloheimo 1976, 266. Illianuksen erottamiseen johtaneista tapahtumista luvussa 3.

vakiintunut käytäntö, koska paria vuotta aiemmin oli Illianus ja Ratikainen antaneet porvari Auviselle rahaa Tohmajärven kirkonkellon hankintaa varten.⁴⁵³

6. Pappi paikallisyhteisössään – hurskas kirkonpalvelija vai kiusankappale

Käkisalmen lääni oli Ruotsin suurvallan periferiaa, joka poikkesi syrjäisenä ”voittomaana” muusta valtakunnasta niin hallinnon, talouden kuin yleisen sivistystason osalta. Ruotsin valtakunnassa papiston katsottiin 1600-luvun lopulle tultaessa eriytyneen paikallisyhteisöstä omaksi säädykseen, jonka uskollisuus ja intressit kävivät yksiin maallisen esivallan ja säätyläistön pyrkimysten kanssa. Sen sijaan Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papisto näyttäytyy tuomiokirjojen valossa hyvin rahvaanomaiselta joukolta, jonka suhteet pitäjän yhteisöön, toisiin pappeihin ja maallista valtaa edustaneisiin veronvuokraajiin määrittyivät pitkälti henkilökohtaisten ominaisuuksien ja suhteiden kautta, eikä aina niinkään säädyn ja aseman saneleman statuksen kautta.

Papiston suhdetta paikallisyhteisöön kuvastaa kirkonmiehen tasapainoilu ”esivallanedustajan” -roolin ja ”rahvaanpapin” -roolin välillä. Käkisalmen läänissä kruunun ja papiston yhteistyö pitäjän johtamisessa ja rahvaan kaitsemisessa ei aina onnistunut esivallan suunnitteleman tavalla. Papiston ja maallista valtaa edustaneiden veronvuokraajien suhteet olivat usein hyvin kireät, mitkä johtuivat sekä henkilökohtaisista erimielisyyksistä, että kilpailusta pitäjän mahtimiehen asemasta. Tästä hyvänä esimerkkinä toimivat Pielisjärven kirkkoherra Hallitiuksen ja arrendaattori Salomon Enbergin väliset riidat, kuten myös Sortavalan Märten Thoraniuksen ja kaupungin pormestari Johan Metherin erimielisyydet, jotka vähitellen kärjistyivät miesten väliseksi arvovaltakamppailuksi.

1600-luvulla hyvin tärkeänä pidetty henkilön kunnia ja maine näyttelivät suurta roolia myös papiston ja paikallisyhteisön välisissä suhteissa. Ylemmät yhteiskuntaryhmät olivat erityisen tarkkoja kunniastaan, mikä aiheutti konflikteja varsinkin papiston ja paikallista eliittiä edustaneiden veronvuokraajien välillä. Yleisesti ottaen Käkisalmen läänin papiston maallisen vallan edustajien ja muiden paikallista yläluokkaa edustaneiden välisistä suhteista paistaa läpi keskinäisen kunnioituksen puute toisen virka-asemaa ja persoonaa kohtaan. Tämä tuli esille

⁴⁵³ Saloheimo 1976, 259.

muun muassa lukuisina kunnianloukkaustapauksina ja jopa lievänä väkivaltana konfliktin kärjistyessä. Papin ja maallisen vallan välillä sattuneista kunnianloukkaustapauksista voidaan havaita, että loukkauksen esittäjä oli tavallisesti pappi, jonka esittämiä herjoja vastaan arrendaattorit joutuivat puolustautumaan käräjillä. Samat pappissäätyyn kuuluvat henkilöt olivat tässäkin toistuvasti syytettynä kunnianloukkauksesta. Pahimpana esimerkkinä Kiteen apupappi Gustaf Sinkko, jonka toimista saivat kärsiä niin virkaveljet kuin maallinen esivalta. Kirkonmies saattoi avoimesti osoittaa halveksuntansa veronvuokraajaa ja hänen väkeään kohtaan kyseenalaistamalla tämän auktoriteetin loukkaamalla tämän kunniaa sekä toimien muutenkin hänen etunsa vastaisesti. Hierarkiaa, järjestystä ja statusta arvostavassa yhteiskunnassa papin osoittama halveksunta oli esivallan näkökulmasta haitallista, koska se oli omiaan murtamaan yhteisön normaalia hierarkkista rakennetta, jossa ylemmät säädyt toimivat yhteisenä rintamana alempiin sosiaalisiin ryhmiin nähden. Tällöin pappi ei toiminut rahvasta kontrolloivana ja kruunun ideologiaa levittävänä auktoriteettina vaan pikemminkin omaa- sekä talonpoikaisen paikallisyhteisön etua ajavana henkilönä hankaloittaen maallisen vallan toimia.

Paikallistason erimielisyyksistä johtuen hengellisen ja maallisen vallan välillä pohjoisen voutikunnan papisto oli asemaltaan monin paikoin ns. ”rahvaanpappi”, joka samaistui lähemmäksi pitäjän yhteisöä ja sen tarpeita kuin esivaltaa kohden. Papisto oli usein käytökseltään, elintavoiltaan kuin lojaliteeteiltaan lähellä rahvasta, pitäen rahvaan puolta maallista esivaltaa edustaneita arrendaattoreita vastaan. Kirkonmiesten ja arrendaattoreiden erimielisyydet johtivat usein lopulta siihen, että veronvuokraajat yrittivät nujertaa vastustajansa puuttumalla tämän viranhoidossa tekemiin virheisiin ja valittamalla kirkonmiehen toimista ylemmille tahoille. Tällöin veronvuokraaja antoi ymmärtää ajavansa nimenomaan rahvaan etua, ei omaansa, vaikka tuomiokirjan tapauksia lähemmin tarkastelemalla havaitaan kuitenkin, että juuri arrendaattorin edusta valituksissa näyttää usein olleen kyse. Tämä taas lisäsi entisestään jännitettä papin ja veronvuokraajan välillä. Kerran alkunsa saanut vihamielisyys kirkonmiehen ja veronvuokraajan välillä saattoi paisua lopulta niin laajaksi, että konflikti ei rajoittunut vain kirkkoherran ja veronvuokraajan välille, vaan kirkonmiehen vihat saivat päälleen myös ne yhteisön jäsenet, jotka olivat papin mielestä liian läheisissä kytköksissä arrendaattorin hoviin.

Maallisen vallan yrityksiä kontrolloida seurakunnan pappia ja tämän puuhia hankaloitti omalta osaltaan 1600-luvun kolmisäätyopin mukainen, koko yhteiskunnan lävistämä käsitys

säätyjen erillisestä asemasta ja paikasta yhteiskunnassa. Papiston suhtautumisessa maallisen esivallan pyrkimyksiin puuttua heidän tekemisiin kuvastui paikoin 1600-luvun yhteiskuntakäsitykselle ominainen ajatus säätyjen erillisyydestä. Konfliktin sattuessa pappi yritti tehdä eroa maallisen ja hengellisen regimentin välille vedoten säätyasemaansa ja ilmaista olevansa papillisen statuksensa ansiosta maallisen vallan – tai ainakin veronvuokraajan – yläpuolella. Niinpä papiston mielestä maallisen esivallan ei olisi pitänyt puuttua kirkonmiesten tekemisiin, vaan pysytellä maallisen regimentin puolella.

Arrendaattoreiden ja papiston riidantäyteisiä suhteita tarkasteltaessa täytyy kuitenkin muistaa, että koska lähteet ovat kärjäpöytäkirjoja, papiston ja maallisen vallan suhteet näyttävät usein todellista konfliktipitoisempina. Huolimatta konfliktien runsaudesta papiston ja maallisen vallan välillä, voidaan havaita, että pitäjän maallinen ja hengellinen johtaja kykeni laittamaan keskinäiset erimielisyydet tarvittaessa syrjään silloin kun miesten intressit eivät menneet keskenään ristiin. Vaikka kirkonmiehellä ja arrendaattorilla oli keskinäisiä riitoja, saattoi veronvuokraaja tukea pappia käräjillä kun kyseessä oli asia, johon arrendaattori joutui ottamaan kantaa virkansa puolesta. Erimielisyyksistä huolimatta pappi saattoi saada arrendaattorin tuen esimerkiksi maanomistukseen ja papin virantäyttöön liittyvissä kysymyksissä. Tällöin kyseessä oleva asia ei varsinaisesti liittynyt miesten keskinäisiin suhteisiin, vaan arrendaattori toimi neutraalin viranomaisen roolissa.

Kansanomaisuudestaan huolimatta papistolla oli myös Käkisalmen läänissä säätyasemansa suomaa valtaa jo pitäjän hengellisen johtajan aseman puolesta. Kirkkoherra, jolla oli paljon sananvaltaa myös pitäjän maallisiin asioihin, pystyi hyötymään asemansa suomasta vallasta yhteisössä. Ylempi seurakuntapapisto oli myös Käkisalmen läänissä riittävän voimakasta vastustamaan maallisen vallan pyrkimyksiä. Näin ollen papisto pystyi toimimaan ”vastavoimana” rahvaan ja kruununhallinnon välissä. Vaikka kirkkoherran motiivi vastustaa maallisen vallan edustajia juonsikin juurensa usein henkilökohtaisista erimielisyyksistä, oli sillä suuri vaikutus siihen millaiseksi muodostuivat papin ja seurakuntalaisten keskinäiset suhteet.

Rahvaan ja papiston suhteet näyttävät tuomiokirjojen valossa pääpiirteiltään sangen läheisiltä. Papit elivät Käkisalmen läänissä lähellä rahvasta ja he olivat vielä 1600-luvun lopulla sidoksissa paikallisyhteisöön niin sosiaalisesti kuin taloudellisesti. Nämä sidokset tulevat esiin muun muassa siinä, että papiston toimeentulo riippui pitkälti samoista tekijöistä

kuin talonpoikaisväestöstä koostuvan paikallisyhteisön. Oma tila oli papille tärkeä, koska papisto harjoitti maanviljelyä siinä missä rahvaskin. Papin riippuvaisuus maan tuotosta ja tätä kautta kytkökset rahvaaseen tulevat esille myös siinä, että kirkonmiehet tekivät talonpoikien kanssa yhteistyötä viljelemällä yhteisiä kaskia. Erimielisyydet rahvaan ja papiston välillä näkyivät pääasiassa maanomistussuhteissa ilmenneissä epäselvyyksissä sekä paikoin rahvaan vastustellessa pappia kohtaan olevien velvollisuuksien, kuten pappilan rakennus- ja kyyditysvelvollisuuden, täyttämässä. Tällöin kyseisen papin ja rahvaan välille ei ollut muodostunut vastavuoroisuuden ja yhteisten kokemusten kautta vahvistettua sidettä. Jossain tapauksissa pappi oli statukseltaan etäännytynyt liiaksi seurakuntalaistensa intressipiiristä. Tällainen kirkonmies oli esimerkiksi Sortavalan kirkkoherra Mårten Thoranius, jossa voidaan havaita kaikkein vähiten ”maalaispapin” piirteitä. Thoranius saattoi toimia omavaltaisesti ja hän myös pyrki hankkimaan itselleen maata pitäjäläisten kustannuksella. Tällöin pappia ei sitonut niin vahvasti yhteisön mielipide kuin esimerkiksi tiiviisti yhteisöön sidoksissa ollutta kappalaista, jonka tulot, virka ja sen viran onnistunut hoito riippui paljon seurakunnalta saamastaan tuesta. Alempi seurakuntapapisto olikin alituisen kyselemässä käräjillä mainetodistusten perään, joilla osoitettiin – ainakin muodollisesti – seurakunnan hyväksyntä pappiaan kohtaan.

Tuomiokirjoista välittyvän kuvan perusteella rahvas suhtautui papin palkkasaatavien maksamiseen ja muihin rahvaalle määrättyjen velvoitteiden suorittamiseen kuitenkin suopeasti silloin, kun pappi oli seurakuntalaisille erittäin läheinen pitkään kestäneen virkauran tai sukusiteiden takia, taikka hän toimi aktiivisesti rahvaan puolustajana maallista esivallaa vastaa. Tällöin rahvaalle oli eduksi pitää kirkonmies tyytyväisenä ja heidän puolellaan. Lisäksi rahvas sieti hyväksi katsomaltaan papilta sellaista käytöstä, mikä oli niin kirkollinen kuin maallinen esivallan näkökulmasta kirkonmiehelle soveltumatonta. Rahvaan suhtautuminen kirkonmieheen oli kiinni ilmeisen paljon tämän luonteesta, eikä niinkään papin virka-asemasta ja esivallalta saamista virallisista tunnustuksista.

Varsinkin alempi seurakuntapapisto oli lähellä kansaa niin tapojensa kuin moraalinsa puolesta. Papisto ja rahvas näyttävät jakaneen tietyissä määrin yhteisen kirkon virallisesta linjasta poikkeavan arvomaailman ja käsityksen oikeasta ja väärästä. Rahvaan ja ”rahvaanomaisen” seurakuntapapin yhteinen mentaliteetti ja moraalikäsitys tulivat selkeästi esille esimerkiksi Tohmajärven kappalaisen siveysrikkomustapauksen yhteydessä. Rikokseen syyllistynyt pappi oli esivallan näkökulmasta kelvoton papin virkaan. Pitäjän rahvas tuki

kuitenkin hyväksi havaitsemaansa pappia tämän hairahduksesta huolimatta. Rahvaan tuella, tai sen puutteella oli merkittävä vaikutus alemman seurakuntapapiston elämään yhteisössä. Vaikka pappi rikkoi sekä maallista lakia, että säädylleen asetettuja normeja, rahvas antoi tukensa hyväksi tuntemalleen papille ja olisi hyväksynyt tämän virkaan uudelleen rikkomuksista huolimatta. Yhteisön asettamat paineet, mutta toisaalta sen antama tuki olivat voimakkaasti siis läsnä myös pappien elämässä.

Papiston keskinäisiä suhteita tarkasteltaessa nousivat esiin arvovaltakiistat kirkkoherran ja kappalaisen välillä. Kappalainen oli kirkkoherraan nähden statukseltaan alempana, ja siten periaatteessa velvoitettu tottelemaan esimiestään. Ylemmän ja alemman seurakuntapapiston väliset kiistat olivat usein sidoksissa siihen, että kirkkoherra polki tahallaan, tai tahattomasti kappalaisen oikeuksia viranhoidollisissa kysymyksissä. Kirkkoherran ja kappalaisen välillä ilmenneet ongelmat johtuivat muun muassa siitä, että kirkkoherra suoritti itse kappalaiselle kuuluneet tehtävät kuten hautauksen tai saarnapidon, jolloin kappalainen jäi ilman niistä saatavaa maksua. Myös kappalaisten pyrkimys itsenäisempään viranhoitoon aiheutti konflikteja silloin kun kirkkoherra piti tiukasti kiinni asemastaan ja määräysvallastaan kappalaiseen nähden, eikä suostunut antamaan kappalaisen vaatimaa vapautta hoitaa virkaansa. Tällöin konflikti kirkonmiesten välillä saattoi kasvaa pikkuhiljaa niin suureksi, että se lopulta häytti pahoin heidän toimiaan seurakunnan sielunpaimenena.

Seurakuntapapiston keskinäiset erimielisyydet saattoivat vaikuttaa hyvinkin kauaskantoisesti kirkonmiesten elämään sekä toimintaan kirkollisessa virassa. Selkeä kirkonmiesten keskinäisiä suhteita kuvaava ”kehityslinja” nähdään esimerkiksi Suistamon kirkkoherran Mathias Pardanuksen ja pitäjän kappalaisen Erik Belobaruksen kohdalla. Miesten yhteinen taival alkoi kehnosti Pardanuksen tullessa kirkkoherran virkaan. Arvovuoden saarnaajana toiminut Belobarus ei suostunut muuttamaan pappilasta muualle ja asiaa jouduttiin puimaan käräjillä. Tämän jälkeen miesten välinen erimielisyys jatkui ja syveni: kappalainen väitti kirkkoherran toimivan omavaltaisesti ja estävän tahallaan häntä hoitamasta virkaansa. Lopulta miesten välinen erimielisyys johti rajuun väkivaltaan kappalaisen heittäessä kirkkoherraa kivellä päähän kohtalokkain seurauksin. Konfliktin jäljet kantoivat pitkälle, koska näennäisestä sovinnosta huolimatta kirkkoherra Pardanus toimi vielä vuosien päästä tapahtuneesta välikohtauksesta käräjillä velkojan edustaja kappalaista vastaan. Kappalainen ei mukautunut kirkkoherraan nähden alistaiseen asemaansa ja kerran miesten välillä alkanut

erimielisyys kärjistyi vähitellen niin suureksi konfliktiksi, että se tuhosi lopulta miesten mahdollisuudet toimia yhdessä seurakunnan sielunpaimenena.

Papiston sisällä erimielisyyttä aiheuttivat myös epäselvyydet pappilan omistussuhteissa. Kappalaisten asumisolot olivat vielä vuosisadan lopullakin hyvin epävakaa pohjalla, ja tuo epävarmuus aiheutti kiistaa omistusoikeuksista. Varsinkin silloin, kun seurakuntaan saapui uusi sielunpaimen, pappilan omistussuhteista syntyi kiistaa kirkonmiesten välille. Vanha viranhoitaja tai hänen perilliset eivät olisi aina halunneet muuttaa uuden viranhaltijan tieltä, koska uutta asuntoa ei ollut aina saatavilla.

Konfliktinratkaisukeinoiltaan Käkisalmen lääni pohjoisen voutikunnan papisto ei juuri poikennut alemmista yhteiskuntaryhmistä. Papin kunnialla ja maineella oli erityistä merkitystä kamppailtaessa arvostuksesta säädyn sisäisessä hierarkiassa. Säädyn sisäiset konfliktit johtivat usein karkeisiin loukkauksiin ja suoraan väkivaltaan kirkonmiesten välillä. Toisin kuin papiston ja maallisen vallan välisissä konflikteissa, joissa pappi turvautui lähinnä verbaaliseen ”väkivaltaan”, pappissäädyn sisäisissä konflikteissa pappi saattoi käyttää myös fyysistä väkivaltaa ja tuo väkivalta pappien kesken saattoi olla hyvinkin rajua. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat Ilomantsin kirkkoherran ja kappalaisen vaimojen välinen konflikti, kuten myös Suistamon kirkkoherran ja kappalaisen väliset riidat, jotka molemmat johtivat rajuun väkivaltaan osapuolten välillä. Tämä oli pahasti ristiriidassa säädylle asetettujen normien kanssa. Useinkaan seurakunnan pappi ei vastannut kirkkolain ja esivallan ohjeiden mukaista hurskasta kirkonmiestä, jonka elämästä rahvas saattoi ottaa turvallisista mielin esimerkkiä.

Onkin mielenkiintoista, että pohjoisen voutikunnan papiston ”rahvaanomaisen” ja väkivaltainen käytös tulee selvimmän esille nimenomaan säädyn sisäisissä konflikteissa. Vaikka papistolla ja maallisen vallan edustajilla oli suuriakin erimielisyyksiä pappien käytöstä hillitsi kuitenkin jonkinasteiset käyttäytymisnormit. Lisäksi säädyjen välisissä konflikteissa riita vietiin ilmeisen nopeasti käräjille käsiteltäväksi, ennen kuin loukkauksista ehdittiin siirtyä väkivaltaan. Pappissäädyn sisäisissä konflikteissa päädyttiin kuitenkin väkivaltaan pitkälti siitä syystä, että kiistakumppani oli tuttu henkilö, jonka kanssa oltiin tekemisissä päivittäin. Tällöin konfliktitilanteessa käytöstä säädelleet normit ja pidättyvyys eivät toimineet yhtä hyvin kuin ”vieraampien” kiistakumppanien kesken. Erimielisyyksien

johtaessa umpikujan henkilöiden välisessä suhteessa tuttuun henkilöön, jota kohtaan ei tunnettu kunnioitusta, saatikka pelkoa saatettiin huoletta käydä käsiksi.

Papiston keskinäisiä suhteita leimasi paikoin myös kilpailu arvostuksesta ja statuksesta yhteisön sisällä. Papin odotettiin olevan kunniallinen ja elävänsä elämänsä nuhteettomasti ollen esimerkkinä seurakuntalaisille. Tällöin kirkonmiehen maine ja kunnia näytteli merkittävää roolia yksilöiden välisessä kanssakäymisessä. Vaikka rahvas ei välttämättä välittänyt papin kyseenalaisesta maineesta, oli sillä papiston sisäisessä arvovaltakamppailussa suuri merkitys. Papiston keskinäisten konfliktien yhteydessä ”normaalien” pikaistuksissa sanottujen loukkausten lisäksi voidaan havaita, että kirkonmiehen toiselle papille sanomalla loukkauksella oli joskus myös instrumentaalinen merkitys, jolloin kiistakumppanin mainetta käytettiin hyväksi henkilöiden välisessä statuskamppailussa. Tällöin huhun tai loukkauksen esittämisessä oli kysymyksessä tietoinen yritys pilata kiistakumppanin maine yhteisön silmissä. Papit turvautuivatkin rahvaanomaisena tapana pidettyyn kiistakumppanin mustamaalaamiseen horjuttaakseen tämän asemaa yhteisössä ja parantaakseen siten samalla omaa asemaansa yhteisön sosiaalisessa kehikossa. Kirkonmies toimi näin ajaakseen omia päämääriä toisen kirkonmiehen maineen ja uran kustannuksella.

Kaiken kaikkiaan Käkisalmen läänin pohjoisen voutikunnan papiston suhteet paikallisyhteisöön näyttäytyvät ristiriitaisessa valossa. Papiston suhteet paikallisyhteisöön määräytyivät sekä ”virallisen” että ”epävirallisen” tason kautta. Ensinnäkin suhteet paikallisyhteisöön määrittyivät kruunun ja kirkollisen esivallan papille määrittelemän virallisen statuksen kautta, johon liittyvät papistolle asetetut säännöt, normit sekä viran suoma status seurakunnan pappina. Kirkonmiehen kunnialla, statuksella ja normiston mukaisella maineella oli erityisesti merkitystä säädyn sisäisten suhteiden ja papiston ja maallisen vallan välisten suhteiden määrittelyssä, joissa kyse oli usein arvovaltakamppailusta yhteisön sisäisessä hierarkiassa ja vuorovaikutuksessa. Papiston suhteet maalliseen esivaltaan pyrittiin määrittelemään virallisen statuksen kautta, mutta usein suhteisiin vaikuttivat loppujen lopuksi myös henkilökohtaiset intressit.

Toinen suhteita määrittänyt taso on epävirallinen ”yhteisön normisto”, joka määritteli papin aseman yhteisössä enemmän henkilökohtaisten ominaisuuksien ja tekojen kuin esivallan antaman tunnustuksen kautta. Epävirallisen tason kautta määriteltiin pitkälti rahvaan ja papin välisiä suhteita. Vaikka pappi oli rahvaalle kirkollinen auktoriteetti, vaikutti hänen yhteisöön

sitoutumisen aste huomattavasti rahvaan ja papin välisten suhteiden laatuun. Papisto oli pitkälti rahvaanomaista niin mentaliteeteiltaan kuin käytökseltään, ja se vaikutti yhteisön jäsenten suhtautumiseen sielunpaimentaan kohtaa. Vaikka pappi saattoi olla väkivaltainen ja karkeasanainen, hän oli samalla vastavoima rahvaan ja kruununhallinnon välillä. 1600-luvun kuluessa valtakunnan ydinalueiden papiston on sanottu omaksuneen roolin suurvallan puhdasoppisuuden ajan valta- ja kontrollikoneistossa. Suurvalta-aikana maallinen ja hengellinen valta toimivat paikallisyhteisössä käsi kädessä kontrolloidakseen rahvasta ja ajaakseen yhteisiä intressejä. Tuomiokirjojen valossa pohjoisen voutikunnan papisto ei kuitenkaan ollut omaksunut täysin tuota roolia kontrollikoneiston osana vielä vuosisadan lopullakaan. Tästä johtuen rahvaanyhteisön suhtautuminen pappiin riippui pitkälti tämän henkilökohtaisista ominaisuuksista eikä niinkään virallisesta statuksesta. Kirkonmies ei ollut muottiin valettu hengellinen auktoriteetti, vaan persoona, jonka henkilökohtaiset suhteet vaikuttivat usein virallista statusta enemmän hänen asemaansa pitäjänyhteisössä. Pappi oli rahvaalle usein hyvä kirkonpalvelija, kun taas samaan aikaan veronvuokraaja katsoi papin olevan yhteiskunnan harmoniaa ja yhteisön rauhaa rikkova kiusankappale.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Joensuun Maakunta-arkisto (JoMA) Joensuu

Käkisalmen tuomiokunnan käräjäpöytäkirjat, mikrofilmi

1680-1697

Rullat (ES) 1795-1800 gg2-16

Internet lähteet

<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/karjatalous/kuivatusjasailytys.htm>. (luettu 7.8 2008)

<http://www.nba.fi/fi/vanhatmitat> (luettu 2.9.2008).

<http://www.genealogia.fi/> (luettu 13.8.2008)

Painetut lähteet

Asiakirjajulkaisut

Hellemaa Lahja-Irene (toim.) 1986. *Kirkko-laki ja ordningi 1686*. Näköispainos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. WSOY. Juva

Martti, Ulkuniemi 1978. *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*. SKS:n toimituksia 340. Vaasa.

Kirjallisuus

Aalto, Seppo 1996. *Kirkko ja Kruunu siveellisyyden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. Hakapaino Oy. Helsinki

Aalto, Seppo 1998. *Uskonnon, kirkon ja papiston vaikutus 1500 - luvun ja 1600 - luvun yhteiskunnassa*. Teoksessa AO Lisiä historiaan. Gummerus kirjapaino Oy. Saarijärvi. s. 44–54

Aalto, Seppo et. al. 2000. *Conflicts and Court Encounters in a State of Ambivalence*. (Seppo Aalto, Kenneth Johansson ja Erling Sandmo). Teoksessa People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. (toim.) Eva Österberg ja Solvi Sogner. s. 202–236.

Björn, Ismo 1991. *Suur Ilomantsin historia*. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki.

Eilola, Jari 2003a. *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Hakapaino Oy. Helsinki

Eilola, Jari 2003b. *cuca tiesi cuncin mielen? kengä kenegän sydämen: maine ja luotettavuus uuden ajan alun pikkukaupungeissa*. teoksessa *Sietämättömät ja täydellinen maailma: kirjoituksia suvaitsemattomuudesta*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol.6

Eilola, Jari 1997. *Naapurin piika kirnusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan: huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa*. Teoksessa *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet* (toim.) Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol.3. s. 87-118.

Erickson, Bonnie H. 1997. *Social Network and History. A Review Essay*. *Historical Methods* 3/1997. s.149-157.

Heikkinen, Antero 1993. *Ihminen historian rakenteissa: Mikrohistoriallinen näkökulma menneisyyteen*. Yliopistopaino. Helsinki.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku 2002. *Suomen kirkkohistoria*. Edita Prima Oy. Helsinki.

Jutikkala Eino 1942: *Suomalaisen talonpojan historia*. Wsoy. Helsinki

Juva, Mikko 1955. *Varsinais-Suomen seurakunta elämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)*. *Varsinais-Suomen historia VII.*, 3–4. Turku.

Juvonen, Jaana 1990. *Vanhan Tohmajärven historia*. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki.

Kallio, Anni 2000. *Räätälimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625-65*. Suomen historian julkaisuja 27. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Karonen, Petri 1995. ”Raastuvassa tavataan”. *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 51. Gummerus. Saarijärvi.

Karonen, Petri 2001. *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Werner Söderström Oy. Juva.

Katajala, Kimmo 1994. *Nälkäkapina: Verovuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. *Historiallisia tutkimuksia* 185. Gummerus Kirjapaino Oy. Helsinki.

Katajala, Kimmo 2005. *Suurvallan rajalla: Ihmisiä Ruotsin ajan karjalassa*. Historiallinen Arkisto 118. SKS. Vammalan kirjapaino. Vammala.

Kauppinen Pekka et. al. 1994: *Pitäjän rajojen mailla. Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870*. Gummerus Oy. Jyväskylä.

Kuoppala, Jussi 1963. *Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899*. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Vaasa Oy:n kirjapaino. Vaasa.

Kuujo, Erkki 1963. *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö. Otava. Helsinki.

Kuujo, Erkki et al. 1970. *Sortavalan kaupungin historia*. Gummerus Kirjapaino Oy . Jyväskylä.

Kuusi, Matti 1965. *Ilomantsilainen häväistysruno vuodelta 1686*. Kalevalaseuran vuosikirja 45. WSOY. Helsinki.

Kärpänen, Seppo 2000. *Esivalta, pappi ja paikallisyhteisö. Perniön kirkkoherrat Perniön pitäjäyhteisössä 1645–1700*. Pro gradu. Jyväskylän yliopisto. (painamaton)

Laasonen, Pentti 1967. *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Savon sanomain kirjapaino Oy. Helsinki.

Laasonen, Pentti 1977. *Johannes Gezelius vanhempi ja Suomalainen täysortodoksia*. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Helsinki.

Laasonen, Pentti 1991. *Suomen kirkon historia II (vuodet 1593–1808)*. WSOY. Porvoo.

Laine, Esko M 1995. *Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla*. Teoksessa Historiallinen Arkisto 105. Toim. Merja Lahtinen. SHS. Hakapaino Oy. Helsinki. s. 131–178.

Laine, Esko M. 1996. *Yksimielisyys – Sota – Pietismi, Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*. Gummerus kirjapaino Oy. Saarijärvi.

Lappalainen Mirkka 1998. *Botved Hansson ja valta. Mahtimies, paikallinen eliitti ja kruunun kontrolli Porvoon kihlakunnassa 1600-luvun alussa*. Pro gradu. Helsingin yliopisto. (painamaton).

Lappalainen, Mirkka 2005. *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY. Juva.

Lehtonen, Heikki 1990. *Yhteisö*. Gummerus Oy. Helsinki.

Letto-Vanamo, Pia 1995. *Käräjäyhteisön oikeus: oikeudenkäyttö Ruotsi-Suomessa ennen valtiollisen riidanratkaisun vakiintumista*. Oikeushistoriallisia julkaisuja 2. Helsinki.

Matikainen, Olli 2002. *Verenperijät: Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla*. Bibliotheca historica 78. Hakapaino Oy. Helsinki

Matikainen, Olli 1997. *Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? yksilö, yhteisö ja sodomiaoikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa*. Teoksessa Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet (toim.) Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol.3. s. 199–134.

Mäkelä-Alitalo, Anneli 2004. *Vanhat käsialat, avain ruotsin ajan asiakirjoihin*. SKS. Tammer-paino Oy. Tampere.

Nenonen, Marko 1995. *Noituus ja idän mies. Noitavainojen erityisluonne Viipurin karjalassa*. Teoksessa *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. SKS. Helsinki

Peltonen, Matti 1996. *Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus*. Esipuhe teoksessa *Johtolankoja: kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Tammer-paino Oy. Tampere.

Peltonen Matti 1992: *Esipuhe Giovanni Levin tutkimuksessa Aineeton perintö*. Like. Helsinki

Piilahti, Kari-Matti 2007. *Aineellista ja aineetonta turvaa, Ruokakunnat, ekologis-taloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630–1750*. Bibliotheca Historica 106. SKS. Hakapaino Oy Helsinki.

Renvall, Pentti 1949. *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskäsitystensä valossa*. Turun Yliopiston julkaisuja B. 33. Turku.

Saarela, A. K. 1932: *Sortavalan maa- ja kaupunkiseurakunnan historia*. Raamattutalo. Sortavala.

Sabean, David Warren 1998. *Kinship in Neckarhausen 1700–1870*. Cambridge University Press.

Saloheimo, Veijo 1954. *Pielisjärven historia*. Savon sanomain kirjapaino Oy. Kuopio.

Saloheimo, Veijo 1963. *Pälkjärven historia: Karjalaisen pitäjän 500-vuotiset vaiheet*. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki

Saloheimo, Veijo 1976. *Pohjois-Karjalan historia II (1617–1721)*. Pohjois-Karjalan kirjapaino Oy. Joensuu.

Simonson, Örjan 1999. *Den lokala scenen. Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet*. Studia Historica Upsaliensia 191. Upsala

Scott, John 1991. *Social Network Analysis. A handbook*. Sage publications Ltd.

Suolahti, Gunnar 1919. *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*. Werner Söderström Oy:n kirjapaino. Porvoo.

Vilkuna, Asko 1989. *Tavan takaa. Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta*. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos. Tutkimuksia; 24. Jyväskylä.

Vilkuna Kustaa H. J. 1996. *Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty*. Teoksessa *Siperiasta siirtoväkeen: Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä. s. 71–93.

Vilkuna, Kustaa H. J. 1997. *Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma. Unet ja persoonallisuus historiassa.* Teoksessa Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol.3. s. 9–44.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2000. *Herranperkeleet ja nakumannit: Säätyläistön ja rahvaan välinen ristiriita suomalaisessa kansanomaisessa huumorissa 1550–1850.* Teoksessa Naurava työläinen – naurettava työläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Saarijärvi.

Ylikangas, Heikki 1988. *Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suomessa.* WSOY. Juva

Ylikangas, Heikki 2000. *Aikansa rikos historiallisen kehityksen valaisijana.* WS bookwell Oy. Juva

Ylikangas, Heikki et. al. 2000. *Family, State, and Patterns of Criminality: Major Tendencies in the Work of the Courts, 1550- 1850.* (Heikki Ylikangas, Jens Cristian V. Johansen, Kenneth Johansson ja Hans Eyvind Næss). Teoksessa People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. (toim.) Eva Österberg ja Solvi Sogner. s. 57–139

Österberg, Eva et. al. 2000, *Social Control Outside or Combined With the Secular Judicial Arena.* (Eva österberg, Malin Lennartsson ja Hans Eyvind Næss). Teoksessa People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. (toim.) Eva Österberg ja Solvi Sogner. s. 237–266.

Liitteet

Liite1.

Käkisalmen lääni 1600-luvulla Pohjoinen ja eteläinen voutikunta

Lähde: Katajala 2005, 17.

Liite 2.

Vanhat rahat painot ja mitat

Rahayksiköt

Vuoden 1624 1 kuparitaalari = 32 kupariäyriä = 768 kuparipenninkiä

1 kupariäyri = 24 kuparipenninkiä

1 hopeataalari = 3 kuparitaalaria (1665)

1 karoliini = ½ hopeataalaria = 2 markkaa

Markka oli laskennallinen yksikkö, jota käytettiin oikeudessa annetuissa sakoissa, koska kuningas Kristoferin maanlaissa sakkosummat ovat markoissa. Taalarin ja markan suhde oli 1:4.

Pinta-alamitat

1 tynnyrinala = 0,462 ha

Pituusmitat

1 vanha peninkulma = noin 6 km

1 vuoden 1649 peninkulma = noin 10,7 km

1 peninkulma = 10 virstaa

Vetoisuusmitat

1 viljatynnyri = n. 146,5 litraa

1 kappa = 4,6 l

1 tynnyri = 32 kappaa

Painomitat

1 leiviskä = 8,5–10 kg

1 naula = n. 425 g

1 parmas heiniä = n. 408 kg

1 kesäkuorma = n.204 kg

Lähde Katajala 1994, 428.

Liite 3.

Ilomantsin kappalainen vaimosta Maria Börmanista sepitetty pilkkaruno vuodelta 1686

Sagerin wirsi weisatka, alust ja loppun sakerj sala käypi. Yöllä aina ajelemas, kuutamolla kupsamas. Aina Ansilan mäellä muinoisen Muikkulan . Parahasen pappilaan Olexin kujan suussa, Bengtisen pellon päässä Stolpi aina ajelemas muinoisen Muikkulan parahasta pappilasta. Jaackoi kannoilla katzoi, sijrsi carjansa siwullen. Tiesi hofwia tulevan, eipä hofwia tullutkan, tuli Ansilan waran wanha Acka, Wanhan pijspan pissi pijka, paska paljun candaja. Sagerj aja aina parahasen pappilan, räkj weerj korja katuj. Cochta cammarin perän, helmat korwijn kohoisi, puistelijn, pämustelijn. Pichoinen nämäxi tiesi, Wenäläinen wesikoxi. VICTORI wituxi tunki. Maicko matala vaimo, muita matalampi puotin aina ajele, rusinoita ruickutta, hanskoja ano, lintiä lipurtelo, caulawateita catzelo. Muinoiselta mutkalda, aina puodista aja reessä, repokypären korjassa korjan miehen, alla filtin, aimo miehen. Muffi käen kainalossa, Sortavalan somba suun, caupungin capa mahan. Pehoitar pereen wanhin, Caisa kattilan pesiä pärensä pyörittij, händänsä häylytti. Sitä tyxällen pitj, että sormensa leikkasi tenhotar terävä neidzyt. Pirj pienj pijka, pistijn cammarin repimän riepua, kaapiman kapuja, Sagerin sormen tuckexj, paikax pahan weräjän . Qwitti cuitenkin tule. Cuin merj tänne tule jos Stolpi hyvin toru, emändä sitä enemmin. Öillä aina ajelemas, cuutamolla cupsamas, mitäs muta cuin muntija. Wielä sokurj pitäs. Pappia sovitella, jesus kijtet. pappi ännistä parembj.

Lähde: Ilomatsin, Suojärven ja Pälkjärven talvikäräjät 23–24.3.1688, gg7 s.126–127 JoMA.